

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Pedagogická fakulta

Katedra speciální pedagogiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Přínos Josefa Zemana pro spolkový život
lidí se zdravotním postižením**

**Josef Zeman's Contribution to Associational Life of People with
Disablement**

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Monika Mužáková, Ph. D.

Vypracovala:

Bc. Jana Klvaňová

Praha, duben 2012

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci na téma „**Přínos Josefa Zemana pro spolkový život lidí se zdravotním postižením**“ zpracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 2. dubna 2012

.....

Jana Klvaňová

Upřímně děkuji na prvním místě vedoucí mé diplomové práce PhDr. Monice Mužákové, Ph.D. za odborné vedení a cenné rady.

Dále děkuji PhDr. Jakubovi Doležalovi z Archivu Kanceláře prezidenta republiky, Mgr. Janě Bartošové z Archivu Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského, paní Markétě Rodové z Archivu hl. m. Prahy a pracovníkům Městského úřadu ve Smiřicích, zejména pak vedoucí správního odboru paní Ladislavě Reichové, kteří mi obětavě pomáhali se shromažďováním dostupných historických pramenů.

ABSTRAKT:

Cílem mé diplomové práce „**Přínos Josefa Zemana pro spolkový život lidí se zdravotním postižením**“ je blíže obeznámit s přínosem Josefa Zemana k rozvoji péče o jedince s postižením, se zřetelem k jeho účasti na spolkovém hnutí. Dostupné prameny z archivů, dobové literatury a pozůstalosti Josefa Zemana jsem zpracovala historicko-analytickou metodou.

Úvodní kapitola mapuje historický kontext doby se zaměřením na právní aspekty spolkové činnosti. Další část je věnována životním etapám a bibliografii Josefa Zemana. Třetí kapitola se zaměřuje na jeho aktivní účast při zlepšování životních podmínek člověka s postižením prostřednictvím spolkové činnosti. Závěrečná část dokládá přínos Josefa Zemana v oblasti speciálního školství.

KLÍČOVÁ SLOVA:

spolkový život, pedologie, psychopatologie dětství, nápravná pedagogika, úchylná mládež, pomocné školství

ABSTRAKT:

The aim of my thesis titled "Josef Zeman's Contribution to Associational Life of People with Disablement" is to familiarize the readers more closely with Josef Zeman's contribution to the development of care for individuals with disablement, with respect to his participation in the federal movement. The accessible sources from the archives, period literature and Josef Zeman's estate were processed by the historical and analytical method.

The introductory chapter maps the historical context of the time focusing on the legal aspects of the federal movement. Next part is devoted to the life stages and bibliography of Josef Zeman. The third chapter is focused on his active participation in improving the living conditions of disabled people through associational activities. The final part documents Josef Zeman's contribution in the field of special education.

KEY WORDS:

associational life, paedology, psychopathology of childhood, remedial education, deviant youth, special schooling

OBSAH

ÚVOD.....	3
1 ŠIRŠÍ HISTORICKÝ A SPOLEČENSKÝ KONTEXT ŽIVOTA A DÍLA JOSEFA ZEMANA	5
1. 1 Vývoj v oblasti lidských práv.....	5
1. 2 Historický a sociální kontext spolkového života.....	8
1. 3 Právní rámec spolkové činnosti.....	10
1. 3. 1 Rakousko – Uhersko	10
1. 3. 2 Československá republika	11
1. 4 Počátky speciálně pedagogické péče	12
2 ŽIVOT A DÍLO JOSEFA ZEMANA.....	15
2. 1 Náchod.....	17
2. 2 Chotěboř	20
2. 3 Praha.....	22
2. 4 Bibliografie prací Josefa Zemana	25
2. 5 Časopis <i>Úchylná mládež</i>	30
3 PŘÍNOS JOSEFA ZEMANA V OBLASTI SPOLKOVÉHO ŽIVOTA	33
3. 1 Péče v oblasti slepecké výchovy	33
3. 1. 1 <i>Slepí v občanském právu</i>	37
3. 1. 2 <i>Český slepecký tisk</i>	38
3. 1. 3 <i>Společnost slepeckého muzea</i>	43
3. 1. 4 <i>Zemanova literární činnost v oblasti slepectví</i>	47
3. 2 Péče o slabomyslné	48
3. 2. 1 <i>Spolek pro péči o slabomyslné</i>	48
3. 2. 2 <i>Spolek pro péči o duševně úchylné na Moravě</i>	51

3. 2. 3	<i>Tři sjezdy pro péči o slabomyslné a školství pomocné</i>	52
3. 3	Přínos Josefa Zemana dalším oborům péče o úchylnou mládež ve světle spolkové činnosti	53
3. 3. 1	<i>Péče o tělesně postižené</i>	54
3. 3. 2	<i>Péče o mládež mravně narušenou</i>	55
3. 3. 3	<i>Péče o hluchoněmé</i>	57
4	PŘÍNOS JOSEFA ZEMANA SPECIÁLNÍMU ŠKOLSTVÍ	59
4. 1	Zemanova koncepce školního zdravotnictví	60
4. 2	Období příprav zákona o pomocném školství	63
4. 3	Zákon o pomocném školství	64
4. 4	Nutnost následné podpory pro absolventy pomocných škol	68
4. 5	Výzkum dokládající úspěšnost absolventů pomocných tříd	69
4. 6	Pedologický ústav	71
4. 7	Vzdělávání pedagogů speciálních škol	73
4. 8	Zemanova spolupráce s odborníky ze zahraničí	76
	ZÁVĚR	78
	POUŽITÁ LITERATURA	80
	SEZNAM ZKRATEK	90
	SEZNAM OBRÁZKŮ	91
	SEZNAM PŘÍLOH	93
	PŘÍLOHY	94

ÚVOD

Josef Zeman stál u zrodu speciální pedagogiky 20. st. a v podstatné míře se zasloužil o její rozvoj. Řada jeho názorů, myšlenek a postřehů má své pevné místo i v současné době. Tato jedinečná osobnost s mimořádnou empatií a porozuměním pro potřeby slabších, s nebyvalým vhladem do širokého spektra speciálně pedagogické problematiky, k nám v mnohém promlouvá i dnes.

Činnost Josefa Zemana byla mnohostranná. Učitel na obecných školách, okresní školní inspektor, inspektor ministerstva školství a národní osvěty, tvůrce osnov pro speciální školy a zákona o pomocných školách, činnorodý účastník mnoha spolků věnujících se lidem s postižením. Vždy vše s plným nasazením a láskou k těm, jejichž životní podmínky chtěl zlepšit. Významná je také Zemanova činnost publikační, překladatelská a organizační.

Východiskem pro mou práci byla zejména pozůstalost Josefa Zemana uložena v depozitáři v jeho rodném městě ve Smiřicích, podávající svědectví o nadčasových názorech a pedagogické praxi, především pak o jeho dlouhodobé a usilovné práci ve prospěch potřebných se zaměřením na děti a mládež. Cílem mé diplomové práce je podrobit analýze dostupné prameny týkající se osobnosti Josefa Zemana z pohledu jeho účasti na spolkovém životě jedinců s postižením a na rozvoji pomocného školství a zjistit možný přesah do současné speciální pedagogiky.

V práci je uplatněn historický výzkum, zabývající se analýzou primárních pramenů. Získaná data z Archivu Kanceláře prezidenta republiky, Archivu Národního pedagogického muzea a knihovny Jana Amose Komenského, Archivu hlavního města Prahy, pozůstalosti Josefa Zemana uložené v depozitáři ve Smiřicích a z dobové literatury Národní knihovny ČR byla zpracována historicko-analytickou metodou.

Pro zachování autentičnosti pracuji s dobovou terminologií používanou v průběhu Zemanova života, s vědomím, že pojmy *úchylná mládež*, *slepý*, *hluchý*, *slabomyslný*, *zmrzačený*, *mravně vadný*, byly v té době ustálené, běžně používané a nebyl jim přisuzován pejorativní nádech.

Metodologická poznámka

Při získávání primárních pramenů vztahujících se k období života a díla Josefa Zemana jsem se obrátila na výše zmíněné archivy. Cenným zdrojem historických pramenů týkajících se Zemanovy účasti na spolkovém hnutí, byl pro mou práci zejména Spolkový katastr Archivu hl. m. Prahy. Naopak v Národním pedagogickém muzeu J. A. Komenského je uložena pouze malá část archiválií vztahujících se k osobnosti Josefa Zemana.

Obrátila jsem tedy svou pozornost směrem k Zemanovu rodišti, do Smiřic. Zpočátku vše nasvědčovalo tomu, že jedinou připomínkou tohoto výjimečného smiřického rodáka je pamětní deska na jeho rodném domě. Pamětní síň, ve které byla dříve vystavena pozůstalost Josefa Zemana, je mnoho let zrušena a část archiválií, především písemností, z bývalé Pamětní síně byla předána v r. 2009 Státnímu okresnímu archivu v Hradci Králové. Pozůstalost Josefa Zemana, jak jsem později zjistila, však předána nebyla a dle vyjádření SOkA HK, by se měla nacházet stále ve Smiřicích. Oslovila jsem tedy Městský úřad ve Smiřicích, kde potvrdili uložení pozůstalosti Josefa Zemana v depozitáři města. Domnívám se, že pozůstalost byla ponechána ve Smiřicích, protože byla uložena ve třech truhlách, nebylo tedy na první pohled patrné, že jde o písemnosti a do archivu v Hradci Králové se předával především spisový materiál. Ostatní exponáty z historie Smiřic, původně vystavované v Pamětní síni, zůstávají zatím stále v depozitáři. Po několikaměsíčním čekání, kdy probíhala katalogizace pozůstalosti Josefa Zemana, schválila Rada města Smiřice mou žádost o nahlédnutí a měla jsem tak možnost probádat část primárních pramenů, rukopisů, dokladů, osobní korespondence a fotografií, které by si dle mého názoru, zasloužily zpracování do samostatné monografie věnované životu a dílu Josefa Zemana.

Další podklady týkající se činnosti Josefa Zemana v oblasti spolkového života a speciálního školství jsem získala v Archivu Kanceláře prezidenta republiky. Zdrojem cenných informací byla pro mou práci také dobová literatura Národní knihovny ČR. Revitalizace Klementina však omezovala přístup k některým svazkům z období konce 19. st. a první poloviny 20. st., kdy např. jednotlivé ročníky revue Úchylná mládež byly opakovaně nepřístupny. V této fázi mi byla nápomocná Pedagogická knihovna J. A. Komenského.

„Láska opravdová je trvalá, stálá, pamětlivá. Nestačí jí, cítit bídu, až když mně chudák přijde na oči a mne z pohodlí vyruší; dnes láska znamená, nemít klidu a pokoje pro bídu fyzickou a mravní, dnes láska znamená pracovat stále a s otevřenýma očima proti té bídě, i když jí nevidíme...“

T. G. Masaryk (1898, 579-580)

1 ŠIRŠÍ HISTORICKÝ A SPOLEČENSKÝ KONTEXT ŽIVOTA A DÍLA JOSEFA ZEMANA

1. 1 Vývoj v oblasti lidských práv

Přístup k člověku v novodobých dějinách, zejména pak k člověku potřebnému, ovlivnily významně obě světové války. Válečné útrapy vedly ke vzrůstající odpovědnosti a sociálnímu citění. T. G. Masaryk (1850-1937) vyzýval k organizaci státu na principech dobrovolnosti, respektu k druhému, k odpovědné svobodě a vědomí povinnosti. Svým harmonickým pojetím individuálního a sociálního života se Masaryk stal představitelem odpovědné demokracie, která se tak mohla proměnit v sociální stát jako platformu k dalšímu růstu odpovědné svobody. V reakci na masové zločiny druhé světové války byla 10. prosince 1948 přijata Valným shromážděním Organizace spojených národů *Všeobecná deklarace lidských práv a svobod* vycházející z původního pojetí lidských práv ve smyslu jejich inherence každé lidské bytosti, z čehož plyne i jejich nezcizitelnost. Deklarace ve svém prvním článku prohlašuje, že všechny lidské bytosti se rodí svobodné a rovné v důstojenství a právech, důsledky této zásady se v následujících paragrafech rozhojňují o další práva, jejichž potřebu vyvolala neklidná doba sociálních a politických proměn, obsahuje tak i řadu práv sociálních, zejména pak právo na existenci hodnou lidské důstojnosti. Lidská práva se tak stávají prioritou v poměru jedince a státu a činí stát odpovědný za takové ekonomické, politické, právní a kulturní podmínky, aby záruky práv byly co nejúčinnější. Lidská práva jsou výbavou člověka na cestu nedokonalým světem, aby v něm mohl žít odpovědně. Odpovědnost je svobodou i osobní kázní a zárukou za slabší, kteří ji neunesou.

Odpovědnost je také jednat s vědomím osobního rizika proti mocným, ve prospěch slabších (Komárková 1990). Dávno před přijetím Všeobecné deklarace lidských práv zasvětil Josef Zeman svůj život ve prospěch slabších, zejména pak osob se zdravotním postižením.

Důraz na práva lidí s postižením se začal prosazovat ke konci milénia a vyústil do průlomové *Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením*¹ přijaté v roce 2006. *Úmluva* je založena na principu rovnoprávnosti, zaručuje uplatnění všech lidských práv a podporuje aktivní zapojení do života společnosti. Před přijetím *Úmluvy* byla ochrana lidských práv jedinců se zdravotním postižením upravena obecně ve *Všeobecné deklaraci lidských práv* (1948). Specificky pak lidská práva osob s postižením upravovaly mezinárodní dokumenty, které však měly pouze nezávazný charakter v podobě deklarací a doporučení. Mezi významné patřil *Světový akční plán pro osoby se zdravotním postižením* (1982) a *Standardní pravidla pro vyrovnávání příležitostí pro osoby se zdravotním postižením* (1993). Současně s *Úmluvou* byl přijat i její *Opční protokol*, který mimo jiné upravuje proceduru vyšetřování závažných porušení povinností státu vyplývajících z *Úmluvy* (Makovcová [online]). V současnosti je přístupováno k problematice postavení lidí se zdravotním postižením, na základě „respektu, ochrany a plnění práv této výrazně marginalizované skupiny lidí“ (Matiaško 2011, 5 [online]). Ratifikace *Úmluvy* tak představuje významný krok na cestě ke zlepšení práv člověka s postižením a to v globálním měřítku.

Jestliže v současnosti podpora osob s postižením směřuje k jejich nejvyšší možné soběstačnosti a nezávislosti, stejný směr můžeme vysledovat

¹ Úmluva o právech osob se zdravotním postižením a její Opční protokol byla přijata Valným shromážděním OSN 13. prosince 2006 a vstoupila v platnost 3. května 2008. Česká republika Úmluvu podepsala mezi prvními signatáři dne 30. března 2007. Obě komory Parlamentu ČR vyslovily souhlas s ratifikací a prezident republiky Úmluvu ratifikoval v září 2009. Po svém vyhlášení 12. února 2010 se Úmluva stala součástí právního řádu ČR: „...stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva.“ K ratifikaci Opčního protokolu ČR zatím nepřistoupila. Úmluva je založena na principu rovnoprávnosti, zaručuje osobám se zdravotním postižením plné uplatnění všech lidských práv a podporuje jejich aktivní zapojení do života společnosti. Úmluva se řídí základními principy, jako je respektování lidské důstojnosti, nediskriminace, rovnost příležitostí, plné zapojení do společnosti, rovnoprávnost a respektování odlišnosti. Zásadní je zejména článek 12 „Rovnost před zákonem“ a článek 19 „Nezávislý způsob života a zapojení do společnosti“ (Makovcová [online]).

i v celoživotní činnosti Josefa Zemana ve prospěch těchto jedinců. Kladl důraz na vzdělávání všech dle jejich schopností, na individuální přístup a včasnou podporu, taktéž preferoval menší ústavy rodinného typu a upozorňoval na nezbytnost kontaktu s lidmi mimo ústav a intaktní populací, za důležitou také považoval následnou podporu po ukončení školní docházky. To jsou jen některé ze stále aktuálních myšlenek, které Zeman prosazoval a shrnul ve svém díle *Črty z pedopatologie* (1928). Snahy Josefa Zemana byly tedy blíže našemu dnešnímu pohledu než by se na první pohled mohlo zdát. I on si uvědomoval úskalí ponechání člověka se zdravotním postižením bez výchovy, vzdělávání a následné podpory, vedoucí pak k jeho ještě výraznější marginalizaci. Zemanova rozsáhlá publikační činnost měla za cíl přiblížit problematiku osob s postižením odborné i laické veřejnosti a vzbudit ve společnosti zájem o tyto jedince. Zde se opět nabízí paralela do současnosti, jak uvádí Šiška (2005, 25), dnešní pohled na deinstitucionalizaci „*neznamená pouhé fyzické přestěhování jedince z jedné velké instituce do jiné – menší a integrované*“. Jde především o změnu přístupu ke člověku s postižením, kde je „*hlavním hlediskem spokojenost klienta a jeho rodiny*.“ V centru zájmu Josefa Zemana bylo také po celý jeho život úsilí o spokojenost a maximální rozvoj každého jedince s postižením, tak aby se pokud je to možné, zařadil dle svých schopností do společnosti a stal se soběstačným. Uvědomoval si nebezpečí, že pokud není poskytnuta těmto lidem podpora, dostávají se často až na samý okraj společnosti. Na úskalí řešení této problematiky v posledních letech v souvislosti s naplněním základních lidských práv upozorňuje dále Šiška (2005, 26): „*Ani v civilizovaných zemích neprobíhal deinstitucionalizační proces snadno a bez problémů*.“ Cesta z ústavů často nevedla do tradiční rodiny, ale mnohdy vedla i k bezdomovectví těchto lidí a střetu se zákonem, „*...nápravná zařízení pak přebírají úlohu rozpuštěných ústavů. Přes některé obtíže s deinstitucionalizací převládalo v těchto zemích přesvědčení, že dlouhodobá ústavní péče je nehumánní a upírá jejím obyvatelům životní příležitosti*.“

Dnešní úhel pohledu na problematiku jedince s postižením klade v první řadě důraz na lidská práva napříč širokým spektrem interakcí člověka s postižením a společností. Posun ve vnímání osob s postižením a jejich potřeb je také reflektován v měnící se terminologii. Jak uvádí Hájková, Strnadová

(2010, 18) „v současné době je kladen čím dál tím větší důraz nikoliv na kategorie postižení, ale na míru podpory, kterou daná osoba potřebuje“.

Z výše zmíněného je patrné, že snahy Josefa Zemana jsou v mnohém podobné těm dnešním – umožnit člověku s postižením žít plnohodnotný život dle jeho individuálních schopností, za podpory společnosti, která zajistí ochranu a dostupnost základních lidských práv, jako je respektování lidské důstojnosti, odlišnosti, rovnoprávnosti a umožnění plného zapojení do společnosti.

1. 2 Historický a sociální kontext spolkového života

Přirozeným rysem rodící se lidské společnosti bylo shromažďování lidí do skupin, komunit, cechů a stavů. Stavovská společnost a cechovní organizace představovaly tzv. *korporativní* typ spolčování, založený na povinném členství na základě např. původu či řemesla. Protikladem je *asociativní* typ spolčování, sdružování na základě naprosté dobrovolnosti, základ moderního spolkového života. Jedná se tak o volné tvoření spolku *zdola*, a to na principu samosprávy, demokracie a nezávislosti na státu. Pojmem spolek tedy označujeme relativně trvalé dobrovolné sdružení fyzických i právnických osob spojených za určitým účelem. Jedná se o jednu z forem veřejného života moderní občanské společnosti, neboť právo spolkové a právo shromažďovací patří k základním ústavním a demokratickým právům člověka. „*Faktické naplnění tohoto práva lze považovat přímo za „prubířský kámen“ stavu demokracie*“ (Laštovka 1998, VII). Mužáková dodává (2004, 9): „*Kvalitativně nový, moderní typ spolčování asociativního – založeného na zcela svobodně zvoleném společném cíli, se stává jednou z cest k přijetí a realizaci nově pojmenovaných duchovních úkolů člověka 19. století – pozitivně se angažovat ve prospěch rozumu, pokroku a sociální spravedlnosti.*“

Občané se sdružovali jednak podle kritérií profesionálních, stavovských i regionálních, existovaly jak spolky politické a náboženské, tak i dobročinné, humanitní a mnohé další (Mates 1992, 97). Bohuslav (1923, 1) k tomu dodává: „*Stát se činnost spolková v našem věku, a to nejen u nás, jedním*

z nejpobulárnějších oborů práce národní, takže se velká část kulturního a intelektuálního, společenského i charitativního života projevuje činností spolkovou. Ona je nejen měřítkem vyspělosti národa, nýbrž i zrcadlem jeho snah osvětových a sociálních proudů v něm kolujících“.

Spolky mající humanitní a sociální rozměr, byly dobročinnými společenskými útvary, jejichž činnost spočívala jednak v přímém, bezprostředním podporování potřebných, jednak v budování a udržování vlastních ústavů a zařízení pro péči o potřebné nebo subvencování takovýchto ústavů a zařízení cizích (Tvrdoň 1936).

Do oblasti sociální péče o osoby odkázané na pomoc a ochranu společnosti spadalo v té době zejména chudinství a péče o mládež, které upravoval zákon č. 105/1863 ř. z., o právu domovském a v jeho rámci vydaný český chudinský zákon č. 59/1868 z. z. (Deyl 1985, 27-28). Zákon chudinský ukládal zastupitelstvu zemskému pečovat o ústavy dobročinné a zákon o právu domovském pověřoval obce zabezpečit děti chudé, osiřelé a opuštěné a zajistit jejich výchovu k výdělečné způsobilosti. K získání domovského práva však byl nezbytný desetiletý nepřetržitý pobyt v obci, domov skutečný také často nesouhlasil s domovem právním, obce využívaly předpisu z roku 1863 a osobám, které by byly na obtíž obecní dobročinnosti často odpíraly právo zdržovat se v obci. Proto se mnohdy z dětí zdravotně postižených stávali žebráci a tuláci (Titzl 1985a, 14).

„Již tenkrát byli si vědomi i zákonodárci, že chudinská péče obcí nestačí zabrániti nouzi potřebných“ (Herfort, Zeman, Kettner 1937, 1). Proto systém dobrovolné sociální a zdravotní péče o potřebné, který byl umožněn zákonem o právu spolčovacím, kombinoval veřejnou péči obcí, země a státu, s péčí soukromých spolků a ústavů, což bylo pro veřejnou správu výhodné z hlediska finančního, ale v praxi způsobovalo řadu komplikací, např. vyjednávání o úhradu nákladů prodlužovalo proces přijímání dítěte do ústavu nebo přijetí i zabránilo.

Soustava institucí humanitní a sociální péče u nás, s nimiž spolková činnost úzce souvisela, byla rozdělena do tří kategorií, na instituce veřejnoprávní, polooficiální a soukromoprávní. Instituce veřejnoprávní povahy byly ve správě veřejnoprávních svazků: státu, zemí, okresů a obcí. Zákon zavazoval obce podporovat chudé, ale pouze slovy „*podle místních poměrů*“, nechával tedy na vůli obcí zřizovat patřičné ústavy a zařízení podle jejich vlastních možností. Instituce povahy polooficiální vycházely, jak uvádí Tvrdon (1936, 14) „*ze zákonného spětí jejich činností s péčí veřejnou a ze součinností s orgány péče veřejné. Různými zákonnými ustanoveními svěřen jest jim výkon humanitní neb sociální péče v přenesené působnosti veřejnoprávní.*“ Poslední skupinou byly instituce povahy soukromoprávní, zahrnující široké spektrum dobrovolné péče humanitní a sociální o slabé a potřebné. Soukromé spolky byly zakládány z citových impulzů jednotlivců a vstupovaly tak do služeb veřejnosti vedle faktorů veřejnoprávních. Doplnovaly, korigovaly a usměrňovaly povinnou zákonitou péči veřejnou, kterou v mnoha případech i překonávaly.

1. 3 Právní rámec spolkové činnosti

1. 3. 1 Rakousko – Uhersko

Právní ukotvení spolkové činnosti na našem území v období Rakousko-Uherské monarchie zabezpečoval zákon č. 134/1867 ř. z., o právě spolčovacím, zaručující rakouským státním občanům právo tvořit spolky. Jak dodává Bohuslav (1901, 20-21): „*Skutečné osvěžení všeho života spolkového nastalo tudíž, když místo starého systému koncesního nastoupila nová éra tohoto zákona, omezující právo vlády pouze na zákaz, po případě rozpuštění spolků, sledujících cíle protizákonné, odporující právu nebo státu nebezpečné*“ (Bohuslav 1901, 20-21).

Zákon č. 134/1867 ř. z., o právě spolčovacím nahradil koncesní systém, který si vynucoval k založení spolku povolení úřadů, pouze ohlašovací povinností. Navrhovatel spolku byl tak povinen oznámit svůj úmysl zemskému úřadu (v Čechách místodržitelství) a v pěti exemplářích předložit stanovy. Nově ustavené představenstvo spolku do tří dnů oznámilo své členy, průběžně pak

byl spolek povinen odevzdávat zprávy o činnosti a oznamovat data konání shromáždění. Spolek mohl být rozpuštěn v případě, že se některým svým usnesením protivil trestnímu zákonu, zasáhl do oboru zákonodárné a výkonné moci, překročil-li obor své působnosti daný stanovami nebo pokud vůbec nevyhovoval podmínkám svého právního trvání. Tím si stát i přes liberální postoj ke spolčování, ponechal prostor k jejich potlačení v případě jakéhokoliv politického ohrožení (Lašťovka 1998, XII-XIII).

1. 3. 2 Československá republika

Základní práva a svobody, tedy i svobodu tisku, právo shromažďovací a spolkové, jakož i povinnosti občanské byly zakotveny v Ústavní listině Československé republiky dané zákonem ze dne 29. února 1920, č. 121 Sb. (Dusil, Kliment 1936, 11). Po vyhlášení samostatné Československé republiky v roce 1918 bývalé rakouské zákonodárství dále ovládalo spolkový život, došlo pouze k některým úpravám. Například podle § 113, odstavce 2, Ústavní listiny Československé republiky mohl být spolek rozpuštěn jen, když jeho činností byl porušen trestní zákon nebo veřejný pokoj a řád. V § 113 bylo dále uvedeno, že právo tvořit spolky je zabezpečeno a že výkon *práva spolčovacího* upravuje zákon. Tím byl míněn rakouský zákon č. 134/1867 ř. z., o právě spolčovacím, který však platil jen v těch částech Československé republiky, které byly před rokem 1918 součástí rakouské poloviny monarchie. V těch částech nové republiky, které byly dříve součástí Uher, platily předpisy o právu spolčovacím a shromažďovacím obsažené v nařízeních bývalého ministerstva vnitra z 28. dubna 1873 č. 1399 a ze dne 2. května 1875 č. 1508. Tyto předpisy se tedy týkaly území Slovenska a Podkarpatské Rusi (Bohuslav 1923, 9-23).

Zákon č. 134/1867 ř. z., o právě spolčovacím (novelizován v roce 1939 a 1945) platil na našem území až do roku 1951, kdy byl nahrazen zákonem č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních (Telec 1998). Po roce 1948 nová komunistická moc nahlížela na pestré spektrum spolků, jako na buržoazní formu *spolkaření*, kterou je nutno začlenit do státem kontrolovaných masových organizací (Rataj, Ratajová 2000).

Činorodá účast v mnoha spolcích byla ve sledovaném období pro osobnost, jakou byl Josef Zeman, zcela přirozeným vyústěním jeho osobního naturelu. Podílel se na spolkovém životě Rakouska – Uherska a významně zasahoval prostřednictvím spolkového hnutí do rozvoje péče o člověka se zdravotním postižením v období první republiky samostatného Československa.

1. 4 Počátky speciálně pedagogické péče

Pro lepší vhled do činnosti Josefa Zemana ve prospěch lidí s postižením považuji za potřebné nastínit, alespoň rámcově, vývoj v oblasti péče, jak sociální, tak později speciálně pedagogické.

Příchod křesťanství přinesl solidaritu s potřebnými, soucit a milosrdenství, změnil se i názor na dítě. Křest znamenal nejvyšší církevní ochranu. Obecně panuje názor, že milosrdenství nebylo pohanskou ctností a teprve křesťanství přineslo charitu. Titzl (2005, 8) však upozorňuje na fakt, že i v období před příchodem křesťanství nebyla výjimkou lidská společenství, která svým postiženým pomáhala přežít, což dokládají četné paleontologické kosterní nálezy. Vážně nemocní, či poranění, přežívali díky péči svého okolí. Altruismus vůči postiženým se tedy vyskytoval v chování lidí všech kultur.

Církev postupně přijala povinnost kolektivní péče o potřebné, stravovala chudé, podporovala sirotky, pečovala o nemocné a postižené. Až koncem 18. století počala se rozvíjet filantropie, zakládaly se první ústavy pro nevidomé a hluchoněmé. V 19. století se postupně poměry dítěte zabýval sám stát, zákony upravovaly moc rodičovskou a poručnickou, byla řešena otázka dětí nemanželských a nalezeneckých, zákon chránil dítě před vykořisťováním výdělečnou prací, před zanedbáváním rodičovských povinností, před mravní zkárou a pozvolna se šířilo přesvědčení, že je nezbytné zabývat se i otázkou dětí *úchylných*, aby se i slepé, hluché i jinak postižené dítě stalo člověkem užitečným, soběstačným a mravním (Zeman 1930). Jak uvádí Vojtko (2007) první polovina 20. století se nesla v duchu reformních snah usilujících o nové

přístupy ve výchově a vzdělávání a byla ovlivněna řadou specifických témat, mezi která musíme zařadit i sociální odraz rozvíjejícího se průmyslu a změny na politické mapě Evropy. Pedagogika začala čerpat z rozvíjejících se přírodních i humanitních věd a postupně se v pedagogickém myšlení začala prosazovat i výchova a vzdělávání dětí s postižením. Výchozí diskem byla pedologie.

Česká speciální pedagogika má kořeny v pedologicky orientovaných oborech, v pedologii, pedopatologii a pedopsychologii. Prohlubující se zájem o dítě vyústil do konstituování vědního oboru – *pedologie*, vědy o tělesných, duševních a sociálních zvláštěnostech dětského věku. Jednalo se tedy o komplexní vědu o dítěti, zahrnující poznatky medicínské, psychologické, pedagogické i sociální. Mezi nejvýznamnější představitele naší pedologie patřil univerzitní profesor František Čáda² (1865-1918). Pedologie se zabývala všestranným výzkumem dítěte, sledující vývoj duševní i tělesný, sociální poměry dětí, i způsoby výchovy. Pedopatologie se pak již úžeji zaměřila na nauku o dětských vadách, a to tělesných i duševních. Byla dělena na nauku o slepých, hluchoněmých, slabomyslných, tělesně vadných, zpustlých, psychopatických, mravně defektních, hysterických a jinak duševně vadných. Pedopsychologie se zabývala výzkumem duševních procesů, schopností a morálních vlastností dítěte s ohledem na jeho tělesný vývoj, výchovu a vzdělání. František Čáda (1865-1918) vedl od r. 1908 v *Pedagogických rozhledech* rubriku „*Pedopsychologie*“, kde byla veřejnost seznamována se současnými závěry výzkumů dětské duše prováděných u nás i v cizině. *Pedopsychopatologii* vytvořil Karel Herfort³ (1871-1940), jako nový obor zabývající se psychopatií dětského věku. Pro tento obor se habilitoval

² František Čáda (1865-1918) univerzitní profesor, filosof, psycholog, zakladatel české pedopsychologie, propagátor pomocného školství, uspořádal tři sjezdy pro péči o slabomyslné a školství pomocné v letech 1909, 1911, 1913 (Zeman 1933, 20). Zasadil se o organizování péče o děti a mládež v plné šíři, péči o jedince zdravé i postižené, vyrůstající v rodině i mimo ni. Již v r. 1916 zařadil mezi cílové skupiny této péče i děti týrané a hluchoslepe. Kladl důraz aktivní účasti postiženého na péči, tak „*aby měla smysl pro něho samého i pro společenství, ve kterém žije*“ (Titzl 2011, 51).

³ Karel Herfort (1871-1940) univerzitní profesor, psychiatr, zakladatel pedopsychopatologie, od r. 1903 ředitel Ernestina. Zabýval se příčinami a typologií slabomyslnosti, výzkumem rodokmenů slabomyslných zpřesňoval dědičnou podmíněnost mentální retardace (Vojtko 2010). Dlouholetý ředitel Pedologického ústavu v Praze, předseda Spolku pro péči o slabomyslné, předseda Svazu spolků a ústavů pro duševně úchylné, spoluzakladatel časopisu *Úchylná mládež* (Zeman 1939).

v roce 1920 a navázal tak na pedopsychologické snahy Františka Čády (1865-1918) a Cyrila Stejskala⁴ (1890-1969), svých spolupracovníků v pedologickém ústavu (Zeman 1933). Důraz kladený na poznání dítěte po stránce tělesné, duševní a sociální vyústil v nové disciplíny, z nichž nejbližší speciální pedagogice se nacházela nápravná pedagogika. Reformní pedagogové se hlásili k odkazu J. A. Komenského (1592-1770), J. J. Rousseaua (1712-1778) a L. N. Tolstého (1828-1910), proto se v rámci nápravné pedagogiky uplatňovaly principy činné školy a umělecké výchovy (Vojtko 2010). Cílem pedagogických aktivit, tak jak je formuloval Jan Mauer⁵ (1878-1937), bylo povzbuzovat u svěřených dětí duševní aktivitu, rozvíjet tělesné a manuální činnosti a připravovat je tak pro praktický život. Pedopatologie a nápravná pedagogika vytvořily podmínky pro rozvoj oboru v dalším období. Od r. 1910 měl tento obor i výzkumné a poradenské pracoviště v Pedologickém ústavu a od r. 1924 i vlastní periodikum revue *Úchylná mládež* (Titzl 2011). Zeman (1930, 5) toto období charakterizoval slovy: *„Mění se doba a s ní i kultura, mění se názory na dítě, vyvíjí se věda pedagogická, v posledních letech zejména pedopatologie. Donedávna byla péče o dítě úchylné spíše filantropická a sociální, dnes se stává eminentně otázkou pedagogickou“*.

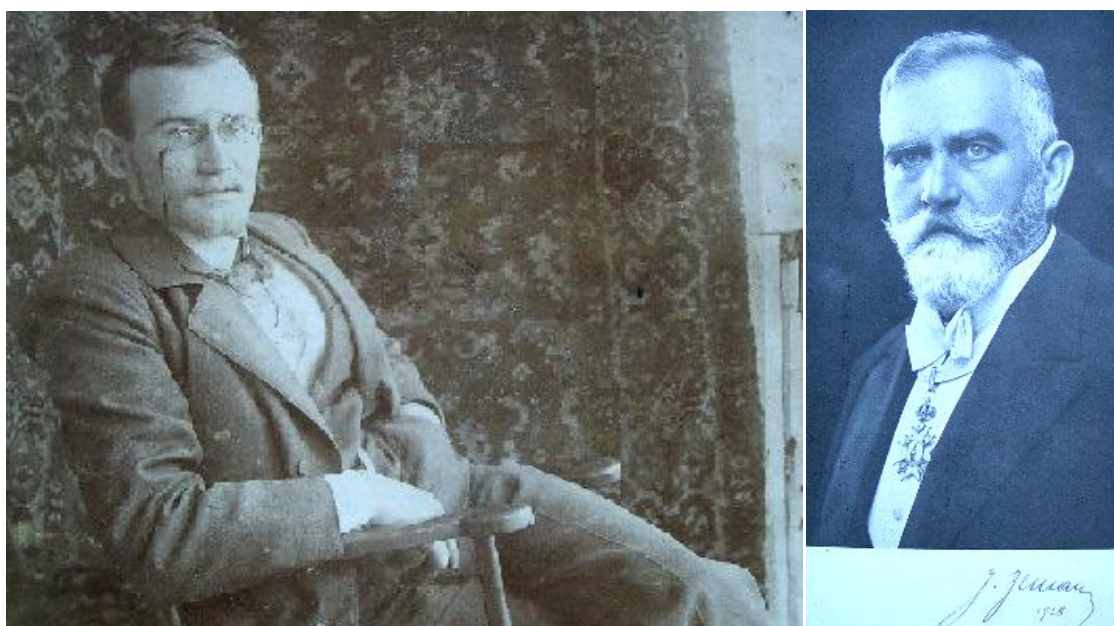
Z výše uvedeného je patrné, že Zeman žil v době krystalizování péče o jedince s postižením, v době zásadních změn jak z pohledu historie obecně, tak z pohledu přístupu k člověku s postižením, v době enormního rozvoje spolkové činnosti, v neposlední řadě v době formování speciální pedagogiky, a jak bude uvedeno dále, on sám se na tomto vývoji podílel v nemalé míře.

⁴ Cyril Stejskal (1890 - 1969) psycholog a pedagog, žák Fr. Čády, v letech 1936-38 ředitel Pedologického ústavu v Praze (Vojtko 2010).

⁵ Jan Mauer (1878-1937) pedagog, ředitel Pedagogické knihovny Komenského, zavedl termín *„nápravná pedagogika“* jejímž posláním bylo tělesné ozdravení postižených, podněcování jejich rozvoje tělesného i duševního a příprava pro praktický život. Teoretická část řešila otázky metodického rázu a kurikula, praktická část se zabývá školskou a ústavní organizací (Vojtko 2010)

2 ŽIVOT A DÍLO JOSEFA ZEMANA

Josef Zeman (1867-1961), „všestranně vzdělaný učitel s mimořádným vhladem do problematiky výchovy a vzdělávání všech typů dětí úchylných⁶, rozhodující měrou přispěl k dotvoření systému speciálního školství u nás“ (Černá 2008, 58). Vydal cenné publikace, zabývající se historií péče o osoby s postižením i jejich aktuálními problémy. Aktivně se účastnil spolkového života a zastával řadu významných funkcí v širokém spektru soudobých spolků.

Obrázek 1: Vlevo fotografie nedatována, bez popisu sign. A2107/3 – dle podoby jen mohou usuzovat, že se jedná o J. Zemana. Vpravo portrét J. Zemana s podpisem z r. 1928 (sign. A2085, pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Karel Herfort (1871-1940), přítel a spolupracovník Josefa Zemana uveřejnil u příležitosti Zemanových šedesátých narozenin jeho životopis⁷, který zde cituji:

„Josef Zeman narodil se dne 14. října 1867 ve Smiřicích nad Labem. Pochází z rodiny duševně i tělesně zdravé. Matka jeho Marie rozená Hušková, po přeslici má původ z rodu Niedrů, pocházejícího z Nizozemí. Také členové rodiny otcovy vyznačující se vesměs zdatností duševní i tělesnou: matka

⁶ „Úchylné děti“ a „úchylná mládež“ byly v té době ustálené a běžně používané pojmy bez pejorativního nádechu. Podle současné terminologie se jedná o děti a mládež se speciálními potřebami ať již z důvodu zdravotního postižení nebo zdravotního či sociálního znevýhodnění.

⁷ Není bez zajímavosti, že dvě třetiny tohoto krátkého životopisu v podání Karla Herforta se věnují předkům a příbuzným Josefa Zemana. Dokládají tak význam rodiny a vážnost předků, hodnot v té době nezpochybnitelných. Přeneseme-li se do současnosti, vidíme jistý egoismus již jen v sestavování životopisných dat.

otcova, Marie Zemanová, rozená Bošková, dosáhla věku 95 roků. Rodiče našeho jubilanta šťastně přestáli choleru r. 1866. Otec jeho zemřel v 53. roce, ale předčasný skon ten byl zaviněn válkou v r. 1866, ve které mu byly prostřeleny plíce, a také plicní chorobou sešel. Bratr otcův byl ve věku 40 roků zabit dubem, zato obě sestry otcovy dožily se vysokého věku, sestra Josefa 90 roků, sestra Kateřina 70 roků. Josef Zeman jest nejstarší ze 4 sourozenců, z nichž dvě sestry dosud žijí, nejmladší z nich, bratr Jan, učitel, dobrý zpěvák, zemřel následkem válečných útrap v roce 1918, ve věku 39 let. Otec měl kvetoucí živnost kožišnickou, avšak kolem roku 1880 upadlo toto řemeslné odvětví. Rozmach soukenictví šel na úkor průmyslu kožišnického. Otec, hledaje jiný výdělek, koupil role, na nichž se do úmoru dřel, čímž uspíšil zjitření rány z války a zavinil svou předčasnou smrt. Hospodářství přineslo do domu ne blahobyť, nýbrž bídu. Učitel na obecné škole Petr Skořepa měl na Zemana velký vliv a přiměl jeho rodiče, aby ho dali na studie. Léta na učitelském ústavě v Hradci Králové byla Zemanovi těžkou dobou strádání. Spolubydlícím u ševce Kašpara byl jeden čas (v r. 1884) Alois Rašín, pozdější ministr. Po dokončených studiích dostal Zeman podučitelské místo v Náchodě a tam pobyl od roku 1887 do 1909, kdy byl jmenován okresním školním inspektorem v Chotěboři. V roce 1919 byl povolán na ministerstvo školství a národní osvěty, kde v pedagogickém oddělení převzal hlavně agendu školskou pro děti úchylné“ (Herfort 1927, 1).

Obrázek 2: Vlevo pamětní deska; uprostřed rodný dům s pamětní deskou (foto autor 21. 1. 2012) Vpravo rodný dům J. Zemana na dobové fotografii - nedatováno (sign. A2093c pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

2. 1 Náchod

Okresní školní rada v Novém Městě na Moravě dne 18. července 1887 jmenovala Josefa Zemana podučitelem pětileté školy dívčí v Náchodě s nástupem 1. září 1887 (sign. S 329/III A 334 Archiv NPMKJAK). Největší vliv na Zemanův vývoj v jeho učitelských začátcích měla rodina Arnošta Vítka (nezjištěno - 1909), ředitele zastupitelství v Náchodě. Zde také poznal svou budoucí ženu Hedviku Vítkovou (1868-1933). Po sedmileté známosti se Hedvika stala Zemanovou ženou. I další osobnosti, které poznal během svého pobytu v Náchodě, ovlivnily jeho budoucí směřování. Přátelství s Václavem Černým (1862-1941), řídícím učitelem z České Čermné, přivedlo Zemana k výzkumu náchodského žactva se zvláštním zřetelem k dětem méně schopným. Pořídil soupis oligofrenních dětí na Náchodsku, který obsahoval jejich charakteristiky a fotografie. Dalším Zemanovým spolupracovníkem se stal v roce 1903 Otokar Chlup (1875-1965), který v tomto roce přijal místo učitele na náchodské reálce. Vznikl tak věhlasný „*náchodský triumvirát*“ Josef Zeman, Otokar Chlup a Václav Černý, ovšem pedagogický, nikoliv mocenský. Společně se scházeli, diskutovali a plánovali. Sledovali pedagogickou problematiku i v zahraniční literatuře. Otokar Chlup (1875-1965) překládal z anglické literatury, Václav Černý (1862-1941) z francouzské a Josef Zeman z německé literatury (rukopis Kousek zpovědi a vzpomínek, sign. A1964, pozůstalost JZ, depozitář Smiřice; Holoušová, Plachtová 1990; Edelsberger 1967). Zeman se však nespokojoval pouhým samostudiem, ale zaměřil se také na probouzení zájmu o úchylné děti mezi ostatními učiteli, pořádal učitelské kurzy, přednášel a zval na přednášky významné osobnosti (Chlup 1937). Toto Zemanovo snažení sledovalo jediný cíl, ulehčit dětem trpícím a pomoci strádajícím rodinám.

Zeman také při své práci v oblasti péče o úchylnou mládež vycházel z dosavadních teoretických i praktických poznatků z jiných zemí. Zejména z poznatků o Trüpperově⁸ ústavu v Jeně, který osobně navštívil. Když se v roce

⁸ Jan Trüpper (1855-1921) zřídil v Jeně ústav evropské pověsti Erziehungsheim. S ředitelem léčebného ústavu ve Zwiefalten J. Kochem (1841-1908) založil a po dobu dvaceti let redigoval časopis „Kinderfehler“, později nazvaný „Zeitschrift für Kinderforschung“ (Zeman 1939).

1903 vracel z Jeny a z Lipska, zastavil se v Praze, aby si prohlédl Ernestinum⁹. Zde začala spolupráce Zemana s Karlem Herfortem (1871-1940), v té době ředitelem ústavu. Při první prohlídce Ernestina si Zeman uvědomil rozdíl mezi honosným ústavem Trüpperovým a skromným Ernestinem. Druhou návštěvu Ernestina uskutečnil Zeman v roce 1907, poté následovala živá korespondence a pracovní styky mezi Zemanem a Herfortem přerostly postupně v hluboké osobní přátelství. Karel Herfort (1871-1940), dbalý po vzoru Amerlingově zásady, že při výchově slabomyslných je nutná spolupráce lékaře a pedagoga, hledal učitele stejného smýšlení a našel ho v osobě Josefa Zemana. V červnu 1908 se oba zúčastnili III. rakouské konference pro péči o slabomyslné a pomocné školství ve Štýrském Hradci, setkali se také na výstavě v Kroměříži, kde Herfortův ústav vystavoval a získal zlatou medaili (Herfort 1931, 23). Téhož roku vykonal Zeman u Herforta speciální zkoušku z nauky o výchově slabomyslných, jak dokládá *Vysvědčení o způsobilosti vyučovati slabomyslné*, vydané 16. listopadu 1908 (viz příloha 4). Zde byl tedy počátek dlouholetého přátelství mezi dvěma osobnostmi, Zemanem a Herfortem, jež oba zasvětili svůj život činnosti ve prospěch potřebných.

Zeman se i v době působení na Náchodsku angažoval ve spolkové činnosti. Zastával funkci starosty Podpůrného spolku učitelského pro české školy v broumovském, trutnovském, náchodském a novoměstském okrese. Dále byl jednatelem Místního odboru Českého zemského spolku podpůrného pro nemocné chorobami plicními. Aktivní byl však i v dalších oblastech. Vyučoval trestance C. k. okresního soudu v Náchodě, byl členem zdravotní komise při obecním zastupitelství v Náchodě, dal podnět a dovedl k cíli první českou výstavu pro uměleckou výchovu a také se aktivně zúčastnil IV. zemské učitelské konference. V Náchodě prožil celkem dvacet dva let, bylo to období krystalizování zájmu o problematiku úchylných dětí, absolvování několika studijních cest, osobní i pracovní setkávání s mnoha významnými osobnostmi, období tvůrčí a usilovné práce i osobní tragédie, kdy Zemanova žena po

⁹ První ústav pro slabomyslné na našem území, založen 17. června 1871. Zřizovatelem byl Spolek paní sv. Anny v Praze a prvním ředitelem lékař a pedagog Karel Slavoj Amerling (1807-1884). Název *Ernestinum* (používán až od r. 1898) je poctou kněžně Arnoštce Ernestině Auerspergové, druhé předsedkyni Spolku paní sv. Anny, která darem 40tis.korun zbavila ústav hypotekárního dluhu. Od 1. listopadu 1902 řídil ústav Karel Herfort (Černá 2008, Herfort 1931).

narození jejich jediné dcery Zdeny vážně onemocněla a postupně ztrácela pohyblivost (Holoušová, Plachtová 1990). Dokladem upřímného, láskyplného vztahu mezi manžely Zemanovými, založeného na vzájemné podpoře a úctě, je rozsáhlá osobní korespondence, která je součástí Zemanovy pozůstalosti uložené v depozitáři města Smiřice a do které jsem měla možnost nahlédnout.

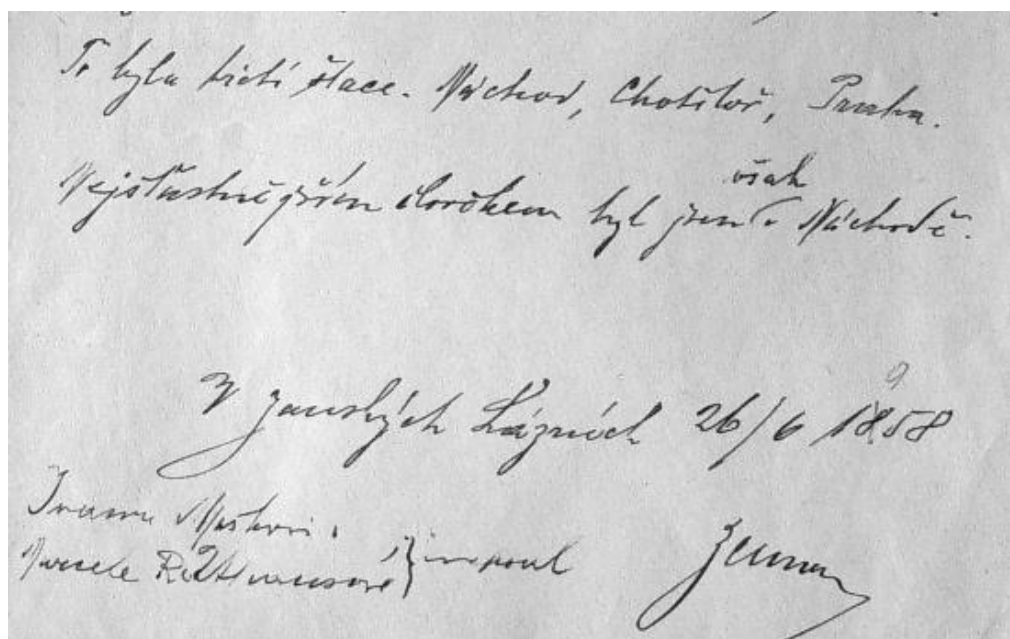

Obrázek 3: Fotografie manželky Hedviky Zemanové (1868-1933) nedatováno (sign. A2163 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

V době Zemanova náchodského působení, tedy na přelomu století zaznívaly mezi učiteli pokrokové myšlenky za zvýšení vlastní vzdělanostní průpravy a příklonu k jejím vědeckým základům. Zeman nezůstával stranou těchto názorů a jeho přičiněním organizovala Náchodská jednota učitelská, jako jedna z prvních, tzv. *univerzitní extenze* (přednášky vysokoškolských pedagogů určené učitelům z praxe), na nichž přednášeli univerzitní profesori Edward Babák (1873-1926), František Čáda (1865-1918), František Drtina (1861-1925), Tomáš G. Masaryk (1850-1937) aj. Právě *univerzitní extenze* naučily Zemana vědeckému přístupu ke skutečnosti, neboť v té době se již věnoval otázce školní hygieny a školního zdravotnictví. Značný vliv měl na Zemana právě T. G. Masaryk (1850-1937), vybízel jej k publikování v odborných časopisech i ke studijní cestě do Jeny (Edelsberger 1967). V den úmrtí T. G. Masaryka 14. září 1937, napsal Zeman vzpomínkovou stať, která byla otištěn v revue *Úchylná mládež*. Vyjadřuje zde poctu Masarykovým ideálům humanismu a lásky k bližnímu. Mimo jiné vzpomíná, jak byl Masarykem vyzván, aby napsal článek o pomocných školách a o školních lékařích do *Naší Doby*, a jak později několikrát obdržel od prof. Masaryka zahraniční periodika, pokud se v nich

objevila zmínka o pomocných školách. Pro Zemana, jak sám říká, to byla pocta, ale i doklad, že „Masaryk měl na mysli živiti zájem o úchylnou mládež“. Zeman uznával Masaryka i jako pedagoga a obdivoval se jeho vhledu do aktuální problematiky. Masaryk se zajímal i o hygienu vyučování a Zeman obdivně dodával: „...znal její literaturu cizí, tehda, když my se spokojovali jen s požadavky hygieny budov školních a s hygienou dětí“ (Zeman 1937, 142-143). V Zemanově pozůstalosti uložené v depozitáři ve Smiřicích je několik dopisů a gratulací z pozdějších let i od Alice G. Masarykové (1879-1966) nejstarší dcery prezidenta Masaryka (viz příloha 10).

Vřelý vztah Josefa Zemana k období strávenému v Náchodě dokládá závěr jeho rukopisu *Kousek zpovědi a vzpomínek* (1958, 23). Vyznává se zde upřímně: „...Nejšťastnějším člověkem byl jsem však v Náchodě“ (viz obr. 4).

Obrázek 4: Závěr rukopisu *Kousek zpovědi a vzpomínek* (1958), kde Zeman ve věku 91. let označuje léta strávená v Náchodě za nešťastnější období svého života (sign. A 1964/23 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

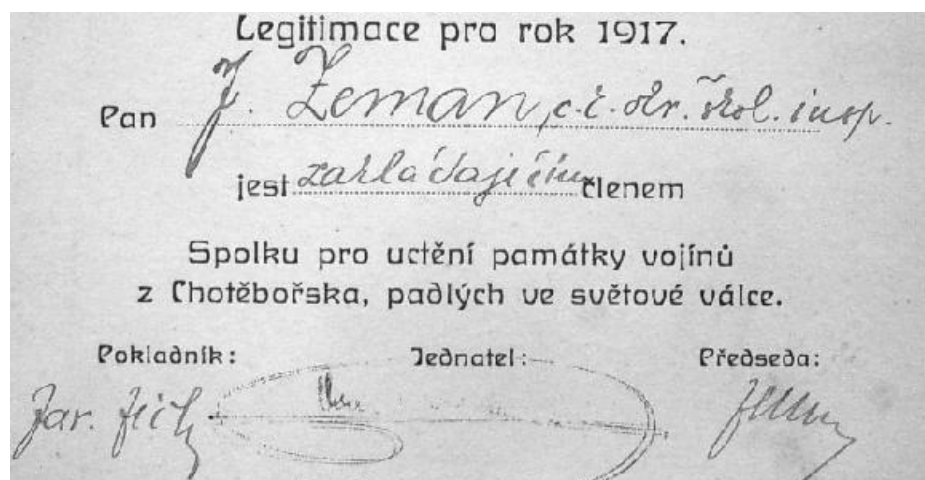
2. 2 Chotěboř

Prohlubující se zájem o úchylnou mládež vedl Zemana k myšlence pracovat bezprostředně s těmito dětmi. Ucházel se o místo vychovatele v pomocné škole pro mladistvé duševně choré, která byla otevřena

při Zemském ústavu pro choromyslné v Bohnicích. Místo však již bylo obsazeno a Zemanovi byla nabídnuta funkce okresního školního inspektora v Chotěboři. Zeman se domníval, při své vrozené skromnosti, že je k inspektorskému úřadu dosud nezpůsobilý. Nakonec však místo přijal (viz příloha 5) a od roku 1909 se tak Chotěbořsko stalo druhým Zemanovým působištěm. Dne 3. března 1909 složil předepsaný slib a 15. března 1909 nastoupil do úřadu okresního školního inspektora v Chotěboři (Archiv NPMKJAK sign. S 329/III A 32).

Pozvolna zde začal prosazovat myšlenky z pedopsychologie a školní hygieny. Poukazoval na nové možnosti výuky, ukazoval zde, jak se učí volnému slohu, volnému kreslení a ručním pracím, věcem v okrese doposud neznámým. Zeman již během pobytu v Náchodě v r. 1907 absolvoval kurz volného kreslení (viz příloha 3). Pokračovala zde i činnost spolková, Zeman založil v Chotěboři spolek Obecní péče o mládež. Organizoval okresní učitelské konference s rozsáhlým vzdělávacím programem. Na první konferenci přijel i Karel Herfort s přednáškou o slabomyslném dítěti. Herfort ocenil jak důležitý je okresní školní inspektor, starající se o postiženou mládež svého okresu. Chotěbořský kraj měl mnoho slabomyslných dětí. Chudí lidé se zde živili sítkováním. Velmi neblaze působil na tělesný a zejména duševní vývoj dětí fakt, že mnoho z nich muselo rodičům pomáhat s obživou, děti byly proto posilovány alkoholem a kávou, aby při práci neusínaly. Zeman se za svého pobytu na Chotěbořsku zaměřil také na zřízení vychovatelny, záměr se podařilo prosadit a roku 1912 bylo započato se stavbou budovy. Při stavbě byl Zeman osobně činný, vypracoval návrh na vnitřní zařízení a vybavení ústavu. Při vychovatelně měla být zřízena i pomocná škola, dále dřevařská, krejčovská a obuvnická dílna. Uskutečnění smělých plánů by zajistilo po stránce pedagogické i hygienické vychovatelně prvenství mezi podobnými ústavy. Stavba budovy byla dokončena roku 1914, těsně před vypuknutím první světové války. V té době však místní realce chyběly třídy a okresní zastupitelstvo nakonec schválilo prodej budovy budoucí vychovatelny obci. Namísto Zemanovy vychovatelny, získala prostory nové budovy škola. Pro Zemana to byla obrovská rána. Navíc přišel rok 1918 a s ním Československá republika, někteří odpůrci využili těchto změn proti Zemanovi. Tyto nespravedlivé výpady přestál jen díky podpoře manželky a několika věrných

přátel. Zmaření jeho usilovné práce a nepřátelský poměr několika učitelů vedl Zemana k rozhodnutí Chotěboř opustit (Zelenka 1931).

Obrázek 5: Legitimace J. Zemana, zakládajícího člena Spolku pro uctění památky vojinů z Chotěbořska (sign. A2197/7 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Josef Zeman zastával řadu let významné funkce v širokém spektru spolků, zejména v oblasti osob se zdravotním postižením, jak bude dále zmiňováno v kapitole 3. Pole jeho působení v oblasti spolkového života bylo však daleko širší, jak dokládá např. Legitimace (r. 1917) zakládajícího člena Spolku k uctění památky vojinů z Chotěbořska padlých za světové války, jehož byl předsedou (viz obr. 5).

2.3 Praha

V roce 1919 byl Josef Zeman povolán do funkce inspektora ministerstva školství a národní osvěty v Praze, kde mu byla později svěřena agenda speciální péče o *úchylné děti*. Stal se tak prvním ústředním inspektorem specializovaným na tuto oblast výchovy a vzdělávání. Na ministerstvu školství a národní osvěty působil plných jedenáct let. V této době také začala vlastní, přímá spolupráce s Karlem Herfortem (1871-1940). Byla to spolupráce založená na velikém přátelství a vykonala mnohé na poli péče o úchylnou mládež. Dalším spolupracovníkem byl vrchní policejní rada J. Schneider (1875-1944), přednosta sociálního oddělení policejního ředitelství v Praze, neúnavný

bojovník proti lidskému úpadku, ochránce lidí zoufalých, zvláště pak ohrožené mládeže. Můžeme tuto trojici nazvat dalším triumvirátem, který zejména v rámci Spolku pro péči o slabomyslné vykonal mnoho záslužného. Později se připojil další významný spolupracovník Josef Kettner (1891-1943) ředitel z ministerstva sociální péče. V roce 1924 založili Josef Zeman a Karel Herfort časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené pod názvem *Úchylná mládež* (blíže kap. 2.5). Činnost Zemana ve funkci inspektora na MŠANO byla dalekosáhlá, zejména se věnoval dalšímu vývoji speciálně pedagogických zařízení. Rozvoj speciálního školství se snažil uvádět vždy do souladu s vývojem vědeckého poznání v dané oblasti. Např. po návratu ze svého studijního pobytu v Berlíně v r. 1922, kde se seznámil se speciálními školami pro nedoslýchavé a slabozraké děti, vyvinul velké úsilí založit tento druh škol také v Praze, nepodařilo se mu však získat dostatečnou podporu ze strany města a škola byla založena v Brně. Nejvýznamnější je v tomto období bezesporu jeho činnorodá účast na rozvoji pomocného školství (blíže kap. 4). Počet pomocných tříd, v době Zemanova působení na ministerstvu, vzrostl několikanásobně (Edelsberger 1967).

Obrázek 6: Karel Herfort a Josef Zeman u hrobu K. S. Amerlinga na starobylé Budči v r. 1925 (sign. A2102 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Zeman vypracoval v r. 1928 výchovné směrnice a učební osnovy pro školy *dětí úchylných*. Byly zavedeny výnosem MŠANO ze dne 6. září 1928 na zkušební dobu tří let, ale vydržely až do r. 1948. Učitelé tak získali „*konkrétní návod, jaký obsah by mělo mít a jakými učebními plány by se mělo řídit vzdělávání žáků v tomto segmentu školství, a to na úrovni škol mateřských, pomocných a pokračovacích*“ (Černá 2008, 58). Zeman byl dále hlavním iniciátorem a tvůrcem zákona o pomocných školách z roku 1929 (blíže kap. 4.3), kterým získalo „*celé speciální školství oporu pro samu vlastní existenci a pravidla pro další institucionální rozvoj*“ (tamtéž, 59). Zeman prosazoval individuální přístup, jak k žákovi, tak i ke stanovení vyučovacích a výchovných cílů, aby se všem dětem dostalo nejlepšího vzdělání dle jejich schopností a možností. Nedílnou součástí Zemanova úsilí zlepšit postavení *úchylné mládeže*, jsou jeho aktivity na poli odborného růstu učitelů speciálních škol (blíže kap. 4.7). Jako člen odborného týmu Státní pedagogické akademie v Praze vyučoval předmět Výchova dětí úchylných. Byl členem zkušební komise pro odborné zkoušky učitelů vyučujících na školách pro úchylné děti. Například v r. 1922 byl jmenován členem zkušební komise z vyučování slepých (sign. A2033 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice, viz příloha 6). Když poznal nedostatky odborných zkoušek, vypracoval návrh na úpravu vzdělávání a zkoušek učitelů těchto škol. Prosazoval také vysokoškolské vzdělávání učitelů *dětí úchylných* a vypracoval konkrétní návrhy na zřízení pedopatologické školy. Josef Zeman předsedal III. a IV. sjezdu pro výzkum dítěte. Na jeho podnět zde byly vytvořeny samostatné sekce pro úchylnou mládež, které významně přispěly k zevšeobecnění problematiky dětí s postižením. Na III. sjezdu v Praze roku 1926 přednesl referát „*Dnešní stav školství pro úchylné děti v republice Československé*“ a na IV. sjezdu v Bratislavě roku 1930 referát „*Rozvoj výchovné péče a výzkum dítěte úchylného po převratu*“. Pravidelně přednášel také na Slovensku, např. v roce 1932 na kurzech pro výchovu a vzdělávání slabomyslných dětí v Trenčíně a v roce 1933 v Banské Bystrici. V roce 1932 se v Žilině zúčastnil založení Zemského spolku pre pečlivosť o slabomyselných na Slovensku (Holoušová, Plachtová 1990, 16-19). O rok později byl požádán, zda by knihovna tohoto spolku mohla nadále nést Zemanovo jméno. Dopis s touto žádostí (viz příloha 11) dokládá jaké úctě a vážnosti se Zeman těšil v oblasti

spolkového života lidí s postižením a to na celém území tehdejší Československé republiky.

Zemanova aktivní činnost na Ministerstvu školství a národní osvěty byla ukončena výnosem ze dne 3. 7. 1930 č. II-A 1875, kdy byl na vlastní žádost zproštěn služby na MŠANO dnem 1. 9. 1930, jakožto i funkce odborného dozoru nad pomocnými školami. Při této příležitosti bylo vysloveno Zemanovi poděkování a uznání za dlouholetou, svědomitou činnost a vykonanou práci v oblasti speciálního školství (Archiv NPMKJAK, sign. S 329/ III A 276). Zeman zůstal i po odchodu na odpočinek ve svém oboru dále činný a to zejména v publikační činnosti. V roce 1957 se již jako devadesátiletý zúčastnil Celostátní defektologické konference v Praze, kde byl pověřen čestným úkolem konferenci zahájit.

Josef Zeman zemřel 12. března 1961 ve věku nedožitých 94 let. Jak uvádí Titzl (1997, 55) „...*tento náš první inspektor speciálního školství*“ *byl až do vysokého věku téměř vždy o krok napřed před dobovým uvažováním. Z jeho zakladatelských počinů dodnes těžíme.*“

2. 4 Bibliografie prací Josefa Zemana

Široký rozhled a obdivuhodné znalosti ve všech oblastech speciálně pedagogické problematiky jsou patrný zejména ve velice rozsáhlé publikační činnosti. Zemanovy články v revue *Úchylná mládež*, v *Pedagogických rozhledech*, vydávání vlastních publikací, to vše sehrálo důležitou roli v době rozvoje péče o úchylnou mládež. Zeman tak upozorňoval na potřeby slabších a propagoval problematiku osob s postižením mezi odbornou i laickou veřejností. Mnohé jeho názory a myšlenky jsou stále aktuální a jsou tak přínosem i pro současnu speciální pedagogiku.

Rok 1903

1. Školy pomocné – Naše doba.
2. Trüpper Jan a jeho ústav v Jeně – Klikův „Pedagogický slovník“.
3. Smyslové a školní výchově (pomocná škola). – Klikův „Pedagogický slovník“.
4. Nové směry v hygieně vyučování a učitelského povolání. Překlad spisu dr. Burgersteina. – Nákladem Dědictví Komenského, Praha.

Rok 1904

- 5. Berlínské školství pomocné. – Naše doba.
- 6. Trocha pedopatologické statistiky z Hronovska. – Pedagogické Rozhledy.
- 7. Pomocná škola. – Nákladem vlastním.

Rok 1905

- 8. Roztřídění žactva podle schopností. – Pedagogické Rozhledy.
- 9. Svaz učitelů pomocných škol v Anglii. – Časopis učitelek.
- 10. Z pomocného školství. – Pedagogické Rozhledy.

Rok 1906

- 11. Studium dětí a péče o mládež. – Učitelské noviny.
- 12. Z pomocného školství. – Pedagogické Rozhledy.

Rok 1907

- 13. Osnova pro pomocné školy v Uhrách. – Pedagogické rozhledy.
- 14. Péče o děti slabomyslné. – Komenský.
- 15. O školních lékářích. – Nákladem B. Chrastiny v Náchodě.
- 16. Péče o úchylnou mládež v Čechách (německy). – EoS.
- 17. Zakládejme pomocné školy. – Volná škola.
- 18. Z pomocného školství v Holandsku. – Pedagogické rozhledy.
- 19. Péče o děti abnormální. – Nákladem B. Chrastiny v Náchodě.

Rok 1908

- 20. Poznámky z pedopatologie. – Časopis učitelek.
- 21. Pomocná škola. – Učitelský přehled.
- 22. Šestý sjezd učitelstva pomocných škol. – Pedagogické rozhledy.
- 23. Nápadnější duševní a tělesné vady v dětství. Dědictví Komenského, Praha.

Rok 1909

- 24. III. rakouská konference pro slabomyslné. – Pedagogické rozhledy.
- 25. První český sjezd pro péči o slabomyslné a školství pomocné. – Učitelské noviny.
- 26. O pedagogickém významu pomocných škol. – Zpráva o I. sjezdu pro péči o slabomyslné a školství pomocné.

Rok 1910

- 27. Referát o I. českém sjezdu pro školy pomocné (německy). – EoS.

Rok 1911

- 28. Reorganizace pomocného školství v Berlíně. – Pedagogické rozhledy.
- 29. Okresní vychovatelná pro děti slabomyslné v Chotěboři. Ochrana mládeže.

Rok 1913

- 30. Sáva Chilandarec. Příspěvek k české filantropii. – Nákladem Okresní péče o mládež v Chotěboři.

Rok 1914

- 31. Vychovatelná pro slabomyslné v Chotěboři. – Zpráva o III. sjezdu pro péči o slabomyslné a školství pomocné.

Rok 1915

32. Škola pro invalidy a péče o ně. – Nákladem Okresní pomocné úřadovny v Chotěboři.

Rok 1916

33. Červený kříž, jeho vznik a rozvoj. - Nákladem Okresní pomocné úřadovny v Chotěboři.

Rok 1917

34. Okresní vychovatelna v Chotěboři. – Ochrana mládeže.

Rok 1921

35. Dr. K. Herfort padesátníkem. – Pedagogické rozhledy.

36. Vzdělání učitelstva v pedopatologii. – České slovo.

Rok 1922

37. Pomocné školy (německy). – Prager Presse.

38. O cílech výchovy úchylných dětí. – Zpráva o sjezdu péče o mládež v Mukačevě.

39. Ke studiu pedopatologie. – Učitelský kalendář ZÚS v Čechách.

40. Otázky slepecké výchovy. – Přednášky z prvního českého kurzu pro učitele dětí slepých – sestavil J. Zeman. – Nákladem SPN v Praze.

41. Literatura o slepectví. – V knize „Otázky slepecké výchovy“.

42. Slepectví motivem v literatuře. – V knize „Otázky slepecké výchovy“.

Rok 1924

43. Výchova dětí úchylných. – Pedagogická ročenka za r. 1919-23.

44. Potřeba evidence dětí úchylných. – Pedagogické Rozhledy.

45. Poznámky k psychologii slepců. – Rozpravy ústavu pro výzkum dítěte č. 18, nákladem Pedagogického ústavu v Praze.

Rok 1925

46. Grotjahnova sociální patologie. – Úchylná mládež.

47. Pomocné školství ve Velké Praze. – Úchylná mládež.

48. Ústavy a školy pro děti úchylné v RČS. – Úchylná mládež.

49. O vzdělávání školních inspektorů v pedopatologii. – Školská správa.

50. Doteková abeceda. – Úchylná mládež.

51. Zemřel prof. PhDr. František Drtina. – Úchylná mládež.

Rok 1926

52. Dnešní stav školství pro úchylnou mládež v RČS. – Ve zprávě o III. sjezdu pro výzkum dítěte.

53. Hlavu vzhůru. 40 životopisů vynikajících slepců. (ve slepeckém tisku) – Nákladem MŠANO.

54. Výchovné směrnice dívčí výchovy v Ledcích-Šternberku. – Úchylná mládež.

Rok 1927

55. Guggenbühl rehabilitován. – Úchylná mládež.

56. Poloztracení. – Národní čítanka.

57. Věnujme více tělesné péče mládeži ohrožené. – Pedagogický Věstník.
58. Pestalozzi jako pedopatolog. Ve „Sborníku na paměť J. H. Pestalozziho“ – Nákladem Dědictví Komenského, Praha.

Rok 1928

59. Z korespondence MUDr. K. Amerlinga. – Úchylná mládež.
60. Školství pro mládež úchylnou v I. desetiletí RČS. – Úchylná mládež.
61. Učebné osnovy a výchovné směrnice pro školy dětí úchylných. Zvláštní otisk z věstníku MŠANO. – Nákladem Státního nakladatelství Praha.
62. Výchova dětí úchylných. – Ročenka pedagogická a školská za léta 1918-23.
63. Slovanský svaz učitelstva dětí úchylných. – Úchylná mládež.
64. Dítě slaboduché, jeho svět a život. – Ve sborníku vydaném při otevření ústavu v Kelči.
65. Črty z pedopatologie. – Nákladem Dědictví Komenského.
66. Školství pomocné. – V knize „Přehled a program sociální a zdravotní práce v Československu“, nákladem Státního zdravotního ústavu v Praze.
67. Péče o mládež mravně narušenou a mravně vadnou. V knize „Přehled a program sociální a zdravotní práce v Československu“, nákladem Státního zdravotního ústavu v Praze.
68. Přednášky z nauky o mravně vadných. – Nákladem Spolku pro péči o slabomyslné, Praha.
69. Sáva Chilandarec. – Zvláštní otisk z knihy „Přednášky z nauky o mravně vadných“, nákladem vlastním.
70. Kázeňské řady. Úchylná mládež.
71. Německé hlasy o české výchově zmrzačených. – Úchylná mládež.

Rok 1929

72. O těch, o nichž se nerado slyší. – V knize „Vychovatelská čítanka“, nákladem Státního nakladatelství v Praze.
73. Školství pro děti úchylné. – Sborník o výstavě soudobé kultury v Brně 1928.
74. Poznámka k zákonu o školách pomocných. – Školská správa.
75. Statistika slepců. – Úchylná mládež.

Rok 1930

76. Rozvoj výchovné péče a výzkum dítěte úchylného po převratu. – V publikaci „Zpráva o IV. sjezdu pro výzkum dítěte“.
77. Vzdělávání učitelstva dětí úchylných. – V knize „Kádnerův sborník“.
78. Kdo pomáhal k zákonu o školách pomocných. – Pedagogický Věstník.
79. Momentky z cesty po Jugoslávii. – Péče o mládež.
80. Svět nevidomých. – Nákladem Dědictví Komenského, Praha.
81. Z myšlenek páně prezidentových. – Úchylná mládež.
82. Spolupráce na jednom díle. – Péče o mládež.

Rok 1931

83. K 60. narozeninám prof. MUDr. Karla Herforta. – Pedagogické Rozhledy.
84. Profesor dr. Karel Herfort šedesátníkem. – Úchylná mládež.
85. O dětech debilních. – List říšského svazu čsl. učitelů.
86. Návrh na úpravu vzdělání a zkoušek učitelů na školách speciálních. – Zvláštní otisk z časopisu Úchylná mládež.
87. Rukopis Petra M. Veselského. – Nákladem Spolku pro péči o slabomyslné.

Rok 1932

88. Soubor prací univ, prof. MUDr. Karla Herforta. Uspořádal J. Zeman. – nákladem Spolku pro péči o slabomyslné, Praha.

Rok 1933

89. Přehled literatury pedopatologické za rok 1932. – Maueroва ročenka.

90. Pomocné školství ve Velké Praze. – Národní osvobození.

91. Pedopatologický slovníček. – Nákladem Spolku pro péči o slabomyslné, Praha.

Rok 1934

92. Patnáct let péče o slabomyslné v RČS. – Úchylná mládež.

93. Zemřel Bohumil Zelenka. – Úchylná mládež.

94. Pražské školy pomocné. – Národní osvobození, příloha Výchovy a školy.

95. František Kudyn. – Úchylná mládež.

96. Ochranný ústav pro zanedbanou mládež v Brně. – Úchylná mládež.

97. Názor na dítě jindy a dnes. – V knize „Dítě v péči ústavní“, nákladem Vyšší školy sociální v Praze.

98. Instrukce pro učitele dětí slepých z r. 1830. – Úchylná mládež.

Rok 1935

99. Kultura slepců. – Zvláštní otisk z časopisu Úchylná mládež, nákladem Spolku pro péči o slabomyslné, Praha.

Rok 1936

100. Sborník na počest Jana Schneidera. Uspořádal J. Zeman. – Nákladem Spolku pro péči o slabomyslné, Praha.

101. *Otci slepých v Jugoslávii V. L. Ramadanovičovi.* Uspořádal J. Zeman. – Nákladem Spolku pro péči o slabomyslné, Praha.

102. *Vzpomínka z počátků péče o tělesně vadné u nás.* – Úchylná mládež.

103. *Výstava školství a péče o hluchoněmé.* – Úchylná mládež.

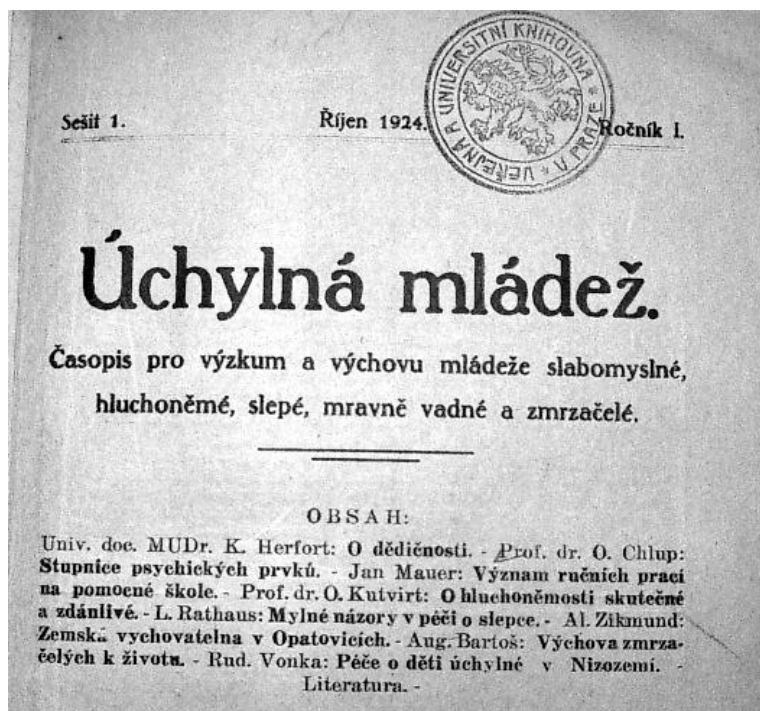
104. *Ústavy pro děti hluchoněmé v Polsce a Bulharsku.* – Úchylná mládež.

105. *Po stopách. Amerlingových.* – Úchylná mládež (Beneš 1937, 165-168)

Tato Zemanova bibliografie byla vydána v r. 1937 v revue *Úchylná mládež*. O osmnáct let později, v roce 1955, tedy ve věku 88 let, sepsal Zeman svou bibliografii sám, s komentářem, že vzhledem ke svému věku, pravděpodobně nebudou uvedené letopočty a tituly článků vždy přesné. Měla jsem možnost porovnat bibliografii sestavenou Benešem v r. 1937 se Zemanovým rukopisem z r. 1955, bylo pozoruhodné sledovat, jaký přehled měl Zeman o své celoživotní publikační činnosti, přestože, jak sám dodával, vlastnil jen velmi málo ze svých děl. Rukopis této Zemanovy bibliografie je součástí pozůstalosti uložené v depozitáři ve Smiřicích (sign A1667 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice).

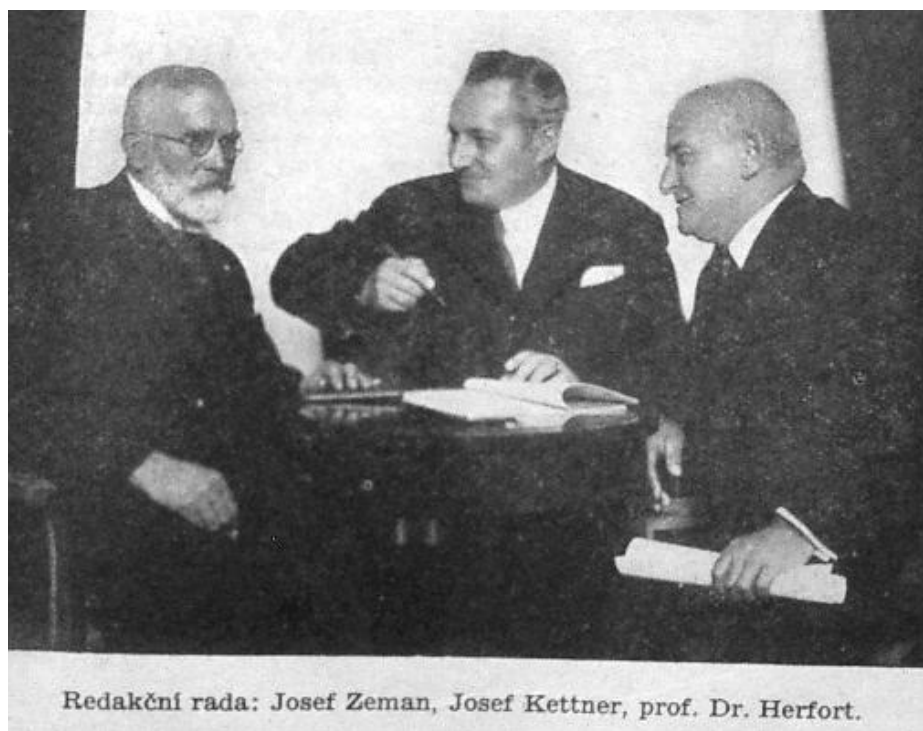
2. 5 Časopis *Úchylná mládež*

Potřeba hlubšího vzdělávání odborníků vedla Spolek pro péči o slabomyslné v roce 1924 k založení vědecké revue „*Úchylná mládež*“ redigované Josefem Zemanem a Karlem Herfortem (1871-1940). Časopis se věnoval výchově a výzkumu dětí úchylných, soustřeďoval tak pracovníky všech oborů pedopatologie (Zeman 1930). Zeman, jakožto spoluzakladatel a redaktor revue *Úchylná mládež* tímto vyvolal a podněcoval literární tvořivost pracovníků v pedopatologii a nápravné pedagogice. Na společném díle pak spolupracovali vynikající lékaři, právníci i učitelé všech oborů, hledající společně cesty ke zlepšení osudu úchylných dětí. Nové poznatky a zkušenosti tak byly zachovány tiskem pro další zdokonalení a prohloubení. Cílem tohoto společného snažení bylo vytvářet cílevědomě československou literaturu pedopatologickou, aby byl zajištěn stálý vývoj výchovy úchylné mládeže. Právě tímto vzájemným sdělováním poznatků a zkušeností vynikajících pracovníků se urychlil vývoj v oblasti speciálního školství v tomto období. Mezi autory prvních článků byli prof. Karel Herfort (1871-1940), prof. Otokar Chlup (1875-1965), Jan Mauer (1878-1937), Augustin Bartoš (1888-1969) a další (*Úchylná mládež* 1937, 145-146).

Obrázek 7: Část úvodní strany prvního čísla revue *Úchylná mládež* (roč. I., říjen 1924)

Zaměření časopisu vyjadřoval jeho podtitul „*Úchylná mládež: Časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené*“. Neustálý vývoj dokládá i fakt, že od r. 1931 dochází k drobné změně v podtitulu – upustilo se od označení mládeže „slepé“ a začalo se používat výrazu „nevidomé“. Roku 1937 se redakce rozšířila o vrchního tajemníka ministerstva sociální péče Josefa Kettnera (1891-1943), který řídil revue od roku 1939 sám. V roce 1937 došlo i k drobným změnám v grafické úpravě a změnil se i podtitul tohoto periodika. Od r. 1937 oficiální název časopisu zněl: „*Úchylná mládež: Revue pro pedopatologii, nápravnou pedagogiku a sociální péči o mládež úchylnou*“.

Obrázek 8: Redakční rada revue *Úchylná mládež* v r. 1937 (foto *Úchylná mládež*, roč. XIII, č. 7-8, s. 145)

Největší prostor v každém čísle revue *Úchylná mládež* zaujímaly odborné články, další rubrika pod názvem *Literatura* informovala o českých i zahraničních odborných publikacích, včetně krátké anotace u každého titulu. Roku 1937 byl název *Literatura* nahrazen novým názvem *Přehled o knihách a časopisech*, obsah však zůstal stejný. Závěr každého čísla časopisu vyplňovala rubrika *Zprávy*, přinášející aktuální informace z oblasti pedopatologie, od roku 1937 nazvaná *Zprávy a poznámky*.

Jak uvádí Král (1937, 189) revue *Úchylná mládež* ocenili zejména ti, kteří ji potřebovali pro své vzdělávání, neboť před jejím vydáváním se objevovaly pedopatologické články v učitelských časopisech pouze sporadicky. Redakce získala ke spolupráci významné lékaře, právníky, sociální pracovníky a další zainteresované osoby v oblasti péče o postižené. Časopis *Úchylná mládež* se tak stal „*krovem pod nímž se sešly všechny obory pedopatologie.*“

Obrázek 9: Josef Zeman ve své pracovně – nedatováno (sign. A2088 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

3 PŘÍNOS JOSEFA ZEMANA V OBLASTI SPOLKOVÉHO ŽIVOTA

„Máme-li celé regimenty osob závislých, bylo by smutné, abychom neměli zase regimenty duší krásných, čistých, které dovedou zlo mírnit, činit je snesitelným, duší, které jsou posvěceny k službě lidství, trpělivostí, pokorou a láskou“ (Zeman 1930, 22).

3. 1 Péče v oblasti slepecké výchovy

Předtím než se budu věnovat činnosti Josefa Zeman ve prospěch lidí se zrakovým postižením, se pokusím pro lepší orientaci v problematice slepectví, stručně nastínit, jaká byla situace na našem území v oblasti péče o osoby nevidomé a slabozraké.

Nejstarším ústavem na našem území byl *Soukromý ústav pro vychovávání a léčení chudých slepých dětí a na oči chorých* v Praze na Hradčanech založený v r. 1807. U zrodu ústavu stál profesor Alois Klar (1763-1833), od r. 1825 ředitel ústavu, po třech letech ve vedení však Hradčanský ústav pro slepé opustil. Ústav měl v roce 1930 vlastní školu mateřskou, soukromou českou školu obecnou, dále školu hudební a samostatný dvouletý hudební kurz, připravující *chovance* ke státní zkoušce, z nichž někteří vynikli jako výkonní umělci a skladatelé. Alois Klar po odchodu z Hradčanského ústavu založil Spolek k vychovávání, zaměstnávání a zaopatřování slepců v Čechách a otevřel tak roku 1832 nový tzv. *Klarův ústav*, se záměrem vybudovat ústav, kde i dospělí chovanci budou řemeslně pracovat a staří, práce neschopní budou v ústavu zaopatřeni. V této činnosti pokračoval i Klarův syn Pavel A. Klar (1801-1860), jehož přičiněním byla postavena ústavní budova na Klárově. Od r. 1880 do r. 1898 vedl ústav vnuk zakladatele Rudolf M. Klar (1845-1898). Pro starší nevidomé byl v roce 1893 přispěním R. M. Klara za finanční podpory České spořitelny otevřen *Zaopatřovací ústav pro staré a práce neschopné slepce* v Praze na Smíchově

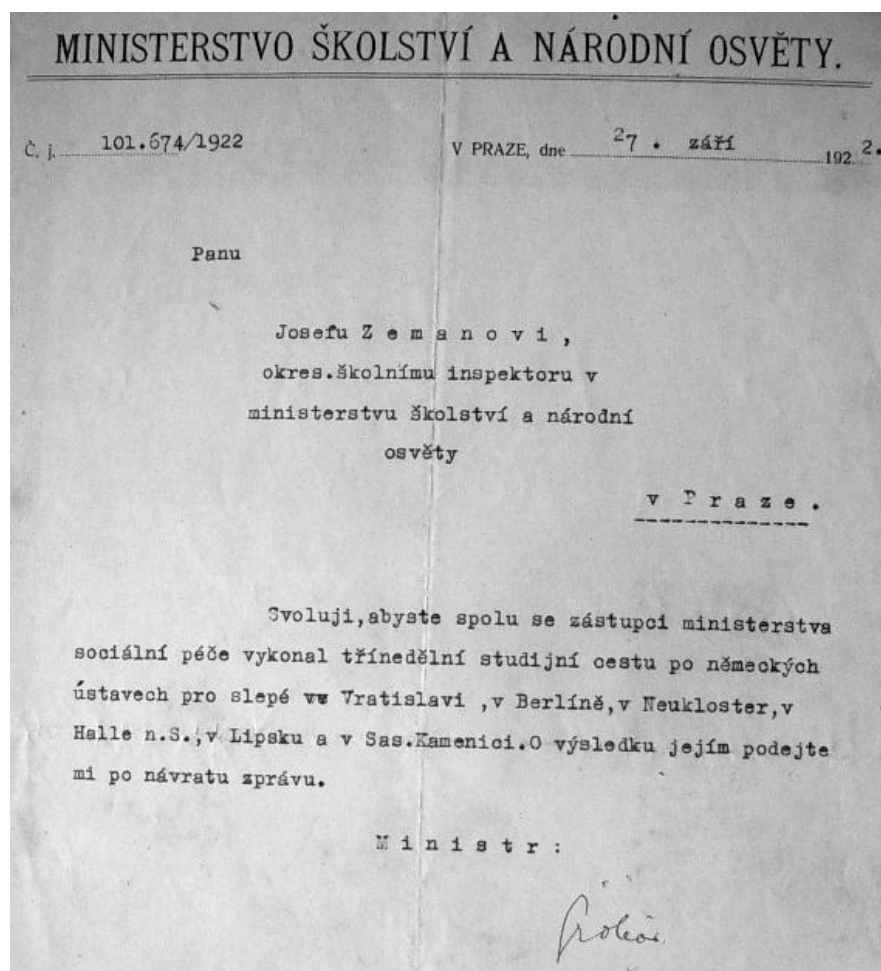
„Palata“ (Zeman 1930, 220-225). V článku Ústavy slepých v království Českém (1910) je tento ústav uveden pod dobovým názvem *Francisko-Josefinum* na Smíchově založený 1888, tedy s odlišným datem založení než jaké uvádí Zeman. Jak dokládá Mužáková (2004) obě data jsou relevantní, v r. 1888 byl přijat návrh na zřízení zaopatřovacího ústavu pro slepce na mimořádném shromáždění České spořitelny a v r. 1893 byl ústav otevřen.

Hradčanský ústav a Klarův ústav nestačily na výchovnou péči velkého počtu nevidomých, proto byl založen v r. 1910 Zemským spolkem pro výchovu a opatrování slepých v Království českém Deylův ústav pro slepé na Maltézském náměstí v Praze. Deylův ústav měl mateřskou školu, obecnou školu, pokračovací školu a internát. Spolek podporoval nevidomé i po odchodu z ústavu, jak dokládá upoutávka na přebalu knihy: *„Deylova výchovna slepých poskytne svým chovancům úplného zaopatření a takového vzdělání, aby se samostatně mohli živiti. Doba výchovy bude asi 12-14ti letá. Po ukončení vzdělání budou vystoupili chovanci ústavem mravně a hmotně po celý život podporováni“* (Přijímání chovanců do Deylovy výchovny slepců, 1910, 33). V roce 1902 byl založen první český svépomocný spolek pod názvem *Podpůrný spolek samostatných slepců*, který podporoval v nemoci a nouzi slepce žijící mimo ústav. Dalším zařízením pečujícím o slepé byl Spolek Seyvalterova útulna slepých dívek na Kampě, založena 1908, bratry Seyvalterovými na počest jejich osleplé matky. Zaopatřovala a zaměstnávala slepé ženy (Zeman 1930, Ústavy slepých v království Českém 1910).

Jak uvádí Zeman (1930), péče o slepé nevyčerpává se jen uvedenými ústavami, je zvýšena řadou dalších spolků. Mezi nejvýznamnější řadí spolek Český slepecký tisk (blíže kap. 3.1.2), dále uvádí Spolek nevidomých esperantistů v Praze, Družina osleplých vojáků Československé republiky v Praze, Svaz osleplých vojáků v Brně, Jednota válečných slepců v Bratislavě, Sdružení samostatných nevidomých v Brně, Spolek péče o slepé na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, Spolek nevidomých intelektuálů, Sdružení slepců v Báhoňi, Spolek pro péči o slepé v Mukačevě a Zemský spolek pro pečlivost o nevidomé v Bratislavě. O pět let později Zeman (1935, 3) do seznamu spolků

přidává Společnost slepeckého muzea (blíže kap. 3.1.3), založenou v roce 1932, která „*má hojně materiálií, ale nemá prostory k instalování.*“

Od roku 1919, kdy začal Josef Zeman pracovat na Ministerstvu školství a národní osvěty v Praze, se datuje také počátek jeho usilovné práce v oblasti slepecké výchovy. V tomto oboru zaujala Zemana řada problémů, jak pedagogických a psychologických, tak i sociálních. V r. 1922 se zúčastnil studijní cesty po německých slepeckých ústavech (sign. A2031 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice, viz obr. 10).

Obrázek 10: Zeman se v r. 1922 zúčastnil studijní cesty po německých ústavech pro slepé (sign. A2031 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Zeman poté začal prosazovat myšlenku budování výchovně vzdělávacích zařízení pro nevidomé. Ne všechny jeho aktivity se setkaly s náležitým ohlasem, neboť všeobecně panoval názor, že slepému dítěti není třeba vyššího

vzdělání, protože by ho činilo více nešťastným. Zemanův záměr zestátnit pražské slepecké školství se nezdařil, proto se zaměřil na rozšíření a reorganizaci stávajících ústavů. Zeman jako člen ředitelství Klarova ústavu slepců, vybudoval v ústavu pokračovací školu pro slepce. Správa ústavu však nepovolila, aby učni měli v pracovní době vyučovací hodiny na úkor řemeslné práce. Toto nedorozumění způsobilo, že Josef Zeman Klarův ústav opustil a pokračoval v reformních snahách v Brně a na Slovensku. V Zemském ústavu pro nevidomé v Brně se mu podařilo dosáhnout úspěchu, aby žáci byli vyučováni mateřskému jazyku podle národnosti (ústav byl utrakvistický, učitelé učili česky i německy). Na Slovensku došlo Zemanovo reformní snažení také úspěchu, dílenský slepecký ústav s maďarským jazykem byl poslovenštěn a přemístěn z Prešova do Levoče, kde byl dále rozšířen. Zemanovy zásluhy můžeme zaznamenat i v oblasti didaktické. K dosavadním učebnicím pro slepecké školy přidal čítanku *Ráno* a další odborné publikace a časopisy (blíže kap. 3.1.2). V rámci péče o zvyšování odborné úrovně učitelů speciálních škol a ústavů dbal o vzdělávání učitelů slepců a podporoval studijní cesty učitelů slepeckých ústavů do zahraničí (Holoušová, Plachtová 1990).

Zeman si také uvědomoval nedostatek příležitostí pro vzdělávání učitelů pracujících s nevidomými. Organizační statut pro učitelské ústavy z r. 1886 se v § 31 vyjadřoval k této problematice. Kandidáti učitelství měli být seznamováni s problematikou slepectví, všude tam, „*kde je k tomu příležitost*,“ ta však byla jen na učitelských ústavech v Praze a Brně. Proto „*kdo cítil být povolán k službě lidskosti na ústavě slepeckém*“ a chtěl vykonat speciální zkoušku, byl nucen vzdělávat se samostudiem, hospitacemi a návštěvou kurzů. Proto byl z podnětu Josefa Zemana, za podpory ministerstva školství pořádán v r. 1921 první kurz pro učitele slepých v Praze a v r. 1929 třítydenní kurz z celé pedopatologie v Mariánských lázních – viz obr. 22 (Zeman 1930, 149). V roce 1922 se Zeman sám stal členem zkušební komise z vyučování slepých – viz příloha 6 (sign. A2033 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice).

3. 1. 1 Slepí v občanském právu

Pro ilustraci, jakým způsobem byla vnímána problematika slepectví v období první republiky samostatného Československa, uvádím následující údaje z díla Josefa Zemana Svět nevidomých (1930) poskytující částečný vhled do sociální politiky té doby.

V zákoně ze dne 15. října 1925, kterým se měnil volební řád do poslanecké sněmovny, bylo pamatováno i na občany se zrakovým postižením. V § 38 byla upravována pravidla pro nevidomé, kteří odevzdávali hlasovací lístek prostřednictvím průvodce. Volební komise byla povinna zjistit dotazem, zda si volič svého průvodce zvolil svobodně a zda zná jeho totožnost, poté byl zapsán způsob volby zvlášť v zápise o volbě. Dalšími zákony byla upravena péče o hmotné zabezpečení slepců. Zákonem č. 15/1924 Sb. zlepšilo se výslužné osleplým státním zaměstnancům, vládním nařízením č. 162/1928 Sb. bylo obdobně přihlédnuto k osleplým učitelům obecných a měšťanských škol. Zákon č. 142/1920 Sb. upravoval péči o válečné poškozence, podle § 8 činil tehdy 100% invalidní důchod 2400 Kč ročně. Mnohé instituce poskytovaly výhody slepcům i jejich průvodcům. Tak například válečným slepcům povolovala správa státních drah za určitých podmínek volnou jízdu a jejich průvodcům 50% slevu, určitých úlev v dopravě slepých občanů poskytovala i správa elektrických podniků v Praze a Brně, výhody mohli získat i v Národním divadle. Ministerstvo pošt a telegrafů osvobodilo slepce a invalidy od rozhlasového poplatku. Zákon č. 87/1926 Sb. o podomním obchodě zvýhodňoval slepé tím, že upustil od požadavku dosažení věku 35 let u válečných slepců a povolení živnosti se také nevázalo na předchozí slyšení živnostenské a obchodní komory. Nařízení č. 364/1915 ř. z., osvobozovalo osleplé vojíny od podání průkazu způsobilosti pro řemeslnou živnost košíkářskou a kartáčnickou. I dalšími opářeními byla podporována samostatná existence slepců zejména osleplých vojínů, kterým byla propůjčena trafika, biografická licence či prodejny losů a loterií a přidělen pes – průvodce. Bylo také zakoupeno 105 domovů (domek s rolí) pro válečné slepce. Domek se nesměl zadlužit, prodat ani vyměnit, ale zůstával majetkem válečného slepce až

do jeho smrti a přecházel dědictvím na ženu a děti. V roce 1894 byla zjištěna prostřednictvím okresních výborů 87% nezaměstnanost slepců, kteří se v té době živil žebrotou nebo o ně pečovali příbuzní. Zvyšováním úrovně péče o nevidomé v následujících letech, zejména ústavními školami, sociálními opatřeními a spolkovým životem slepců se podařilo tuto neproduktivnost a ponižující žebrotu značně snížit (Zeman 1930, 38-40). Z výše uvedeného vyplývá Zemanův komplexní přístup k problematice osob s postižením. Měl detailní přehled o všech aspektech týkajících se oblasti slepectví, a jak bude zmíněno zejména v dalších kapitolách, veškeré jeho snahy směřovaly k zlepšení životních podmínek nevidomých, tak aby bylo dosaženo jejich nejvyšší možné soběstačnosti.

3. 1. 2 Český slepecký tisk

Na začátku první světové války neexistoval žádný český text psaný slepeckým písmem, knihy a časopisy pro nevidomé vycházely pouze v němčině. Proto byla za „*vysoce záslužný počin*“ považována aktivita nevidomého učitele a skladatele Karla Emanuela Macana (1858 – 1925), z jehož popudu byl v r. 1915 při Zemském spolku pro výchovu a opatrování slepých v Království českém založen *Odbor pro slepecký tisk český*. V r. 1916 byla odborem vydána první česká kniha nevidomých „*Jitřenka*“ a další rok začal vycházet měsíčník „*Zora*“ v Braillově písmu (Zeman 1930).

Historii spolku dokládají archiválie uložené ve Spolkovém katastru Archivu hl. města Prahy. Je zde doloženo, že C. k. místodržitelství pro Království české, povolilo 14. května. 1918 utvoření samostatného spolku Český slepecký tisk a 2. července 1918 se konala valná hromada na Staroměstské radnici, kde byl zvolen předsedou spolku opat Strahovského kláštera Methoděj Zavoral (1862 – 1942) a místopředsedou prof. Jan Deyl (1885 – 1924). V návrhu stanov spolku je uvedeno, že dosavadní Odbor pro slepecký tisk český, který byl zřízen při Zemském spolku pro výchovu a opatrování slepých v Království českém, se ustavuje jako samostatný spolek pod názvem Český slepecký tisk se sídlem v Praze. Účelem spolku bylo vydávat v slepeckém tisku knihy, časopisy

a hudebniny v jazyce českém, založit a financovat vlastní tiskárnu, zřizovat knihovny a podnikat vše, co by prospělo k osvětovému povznesení slepců. Josef Zeman byl zvolen předsedou spolku na valné hromadě konané 16. října 1928 (jak uvádí úřední záznam pod č. j. 66-29). Podle záznamu v Archivu hl. m. Prahy pracoval spolek pod vedením Josefa Zemana pravděpodobně do roku 1937. Poslední doklad o zvolení Josefa Zemana do funkce předsedy spolku je ze dne 14. března 1936. Zápis z valné hromady konané v roce 1937 se mi nepodařilo dohledat a 26. 3. 1938 byl předsedou zvolen Quido Maria Vyskočil (1881 – 1968), který vedl spolek až do jeho začlenění do Ústřední jednoty invalidů. Zásadní změny pro spolkový život přinesl nástup nacismu. Oznámení o dalším trvání spolku Český slepecký tisk (č. j. 61P39) dokládá svědectví o činnosti slepeckých spolků v nelehkém období Protektorátu, kdy valná hromada konaná 20. května 1939 rozhodla, aby tento spolek dále pečoval o kulturu slepců a vydával pro ně potřebné časopisy a vydržoval i nadále spolkovou slepeckou Macanovu knihovnu, avšak ostatní kulturní slepecké organizace: *Spolek nevidomých esperantistů*, *Spolek nevidomých intelektuálů* a *Společnost slepeckého muzea*, se souhlasem přítomných zástupců těchto spolků, se likvidovaly a převedly své členstvo i jmění do spolku Český slepecký tisk, s nímž se tímto sloučily. Po skončení druhé světové války získal spolek nové prostory, pod č. j. 186b-1945 je uvedeno přestěhování spolku ČST od 1. 10. 1945 na novu adresu Krakovská 21, Praha, kde byla i rozmnožovací slepecká tiskárna a spolková kancelář. Na 32. valné hromadě spolku ČST konané 14. 6. 1947 je na programu mimo jiné uvedeno v bodě 6. projednávání otevření *Zemanova slepeckého muzea* (blíže kap. 3.1.3). Dne 13. 11. 1950 je oznámen zánik spolku ČST v důsledku včlenění do Ústřední jednoty invalidů (č. j. 6/50). Následuje žádost, zaslaná ministerstvu vnitra dne 16. 12. 1950, o vymazání spolku ČST ze spolkového katastru (SK II/379 Archiv hl. m. Prahy).

Posláním spolku ČST bylo zajistit českým slepcům kvalitní četbu. Tento svůj úkol plnil spolek svědomitě, za pouhých 5 korun ročně se stal každý slepec členem spolku a bez dalších příspěvků obdržel měsíčník „Zora“ se zábavnou přílohou a kalendářem. Jak je uvedeno v příloze k žádosti o příspěvek, adresované v r. 1937 prezidentu Masarykovi, roční náklady na slepecký tisk činily cca 40000 Kč. Dotace ministerstva sociální péče a ministerstva školství

činily 6000 Kč, zbylé náklady byly kryty z milodarů. Mezi zakládajícími členy je uveden i prezident T. G. Masaryk s příspěvkem 10000 Kč. (Archiv KPR, fond KPR, inv. č. 1961/F, sign. 105 987/49 „Český slepecký tisk“, č. j. D5171/37, kart. 382). Z výše uvedeného je patrné, že vedení spolku Český slepecký tisk nemělo jednoduchý úkol naplnit cíle spolku dané stanovami. Přesto až do svého zániku v r. 1950 sehrál spolek klíčovou roli v oblasti péče o kulturní osvětu nevidomých a jejich sociální integraci, za vydatného přispění mnoha obětavých osob, včetně Josefa Zemana.

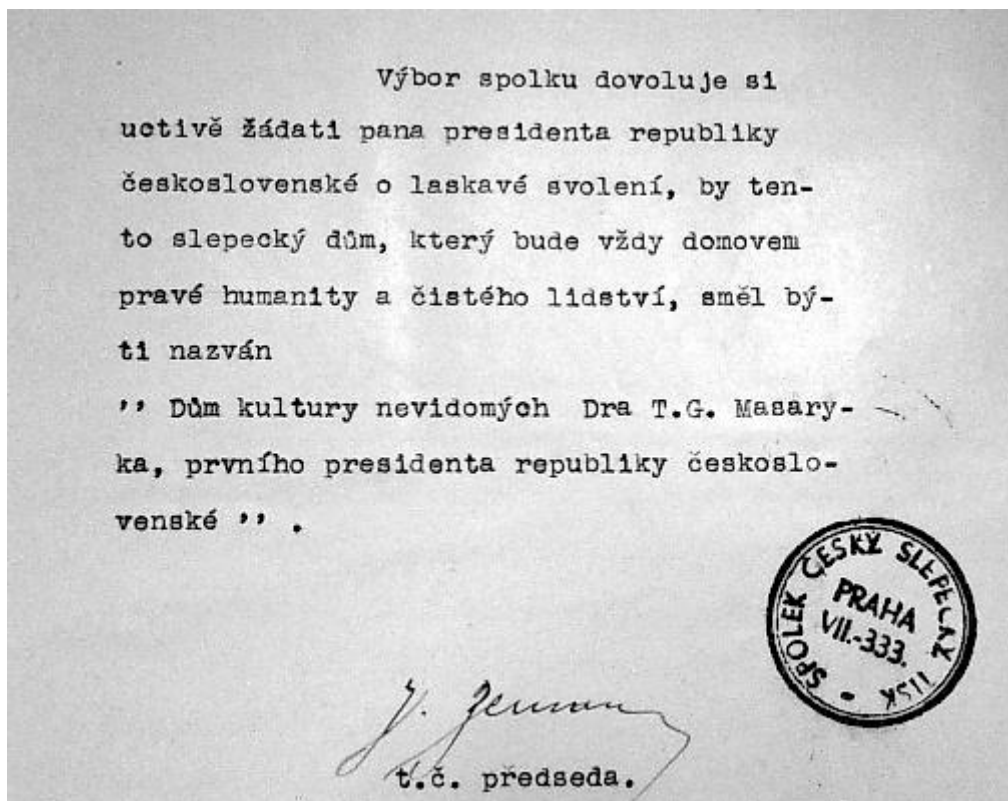
Obrázek 11: Nevidomý tiskař - fotografie z Výroční zprávy spolku Český slepecký tisk za rok 1946 (sign. A1837 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Kulturní úkol, zpřístupnit literaturu osobám se zrakovým postižením, plnil spolek Český slepecký tisk velmi úspěšně. Vznikl v době první světové války, kdy válečné oběti rozšířily řady slepců. Již zmiňovaná první česká tištěná kniha, „Jitřenka“ byla věnována právě válečným slepcům. Od roku 1917 vycházel měsíčník „Zora“ a dva dětské časopisy „Na úsvitě“ a „Pro naše nejmenší“. Spolek také založil slepeckou knihovnu, která zahájila činnost roku 1926 a na počest zakladatele spolku byla nazvána „Macanova knihovna“. Původně 400 svazků, opsaných vesměs slepci (viz obr. 11) a jejich přáteli, se do roku 1931 rozrostlo na 3000 svazků, půjčovaných slepcům zdarma po celém území republiky. Po prvním předsedovi spolku M. Zavoralovi, který se pro nemoc

musel vzdát předsednictví, řídil spolek Josef Zeman, jak bylo doloženo výše. Zasloužil se o vydání mnoha cenných vědeckých děl, například Masarykovy „Světové revoluce“, Peškových dějin „Má vlast“, Hrabalova zeměpisu, Kašparovy „Nauky o lidském těle a poučení ze zdravotní vědy“ a mnoha dalších cenných publikací (Freszl 1931, 137).

Slepecké knihy se většinou opisovaly pro knihovny, které je slepým čtenářům půjčovaly, protože slepecké knihy byly drahé a navíc rozměrné. Nevidomí čtenáři si většinou nepožívali vlastní knihovny. Navíc ústavní knihovny byly až na výjimky přístupny pouze *chovancům* ústavů. Z těchto důvodů plnila velmi významný úkol právě Macanova knihovna spolku ČST, která půjčovala knihy nevidomým zdarma po celém území republiky, dokonce i za hranicemi. V roce 1936 čítala již 4000 svazků a měla 270 čtenářů. Dlouholetou tiskařkou spolku byla nevidomá Marie Polednová. ČST v roce 1936 však stále neměl vyhovující prostory. Matrice se vyhotovovaly v najatém bytě v Libni, kde byla také spolková Macanova knihovna, korektury byly prováděny v Karlíně, lisování a expedice tisků se provádělo v zapůjčených školních místnostech v Holešovicích. I přes tyto provozní problémy byla činnost spolku ČST dokladem velkého rozvoje slepecké kultury v Československé republice (Doskočil 1937). Zeman však stále vyvíjel značné úsilí k získání vyhovujících prostor, tak aby mohla být Macanova knihovna, tiskárna a připravované Slepecké muzeum pod jednou střechou. V r. 1934 proto výbor spolku ČST požádal prezidenta T. G. Masaryka „o darování příspěvku na stavbu slepeckého domu a provoz tiskárny“. Zeman tak činil s vidinou vybudovat reprezentativní prostory zastřešující komplexně činnost ve prospěch slepců, tedy nejen Spolku ČST, ale i spolku *Společnost slepeckého muzea*, který v té době již dva roky hledal vhodné prostory pro umístění připravovaného slepeckého muzea. Součástí této vize byl i zamýšlený název budovy, která měla nést jméno prezidenta „*Dům kultury nevidomých T. G. Masaryka*“ (viz obr. 12). Náklady na plánovanou stavbu domu, byly odhadovány na 300 000 Kč. Kancelář prezidenta republiky v odpovědi na žádost o příspěvek, označila myšlenku na postavení slepeckého muzea za ušlechtilou, ale plán jejího provedení za „*příliš povšechný a neurčitý*“. Při projednávání žádosti je pod č. j. D 8672/34 uvedeno: „*Je těžko se vysloviti o tomto podniku, zvláště když je*

předem jasno, že by se jim nemohla poskytnouti větší podpora. Menší podpora asi 5 000 Kč jim mnoho nepomůže“ (Archiv KPR, fond KPR, inv. č. 1961/F, sign. 105 987/49 „Český slepecký tisk“, č. j. D 8672/34 , kart. 382). Tento smělý Zemanův plán nebyl realizován ani v pozdějších letech, přestože o získání vlastních prostor, zejména pak pro zamýšlené slepecké muzeum, usiloval mnoho let.

Obrázek 12: Závěr žádosti o příspěvek na plánovanou stavbu „Domu kultury nevidomých“ adresované prezidentovi republiky T. G. Masarykovi v r. 1934 (Archiv KPR, fond KPR, inv. č. 1961/F, sign. 105 987/49 „Český slepecký tisk“, č. j. 8672/34, kart. 382)

Významnou akcí tohoto spolku pod Zemanovým vedením bylo zorganizování první *Mezinárodní výstavy slepeckého tisku* v roce 1935 v Praze, pořádané u příležitosti dvacetiletého výročí založení spolku ČST (viz obr. 13). Organizátorům se podařilo shromáždit prostřednictvím velvyslanectví ukázky slepeckého tisku, kompenzačních pomůcek a dalších exponátů nejen z evropských zemí, ale například i z Japonska, Kanady, USA a Nového Zélandu. Na zahájení výstavy byl pozván i prezident T. G. Masaryk, prezident se však ze zdravotních důvodů omluvil (Archiv KPR, fond KPR, inv. č. 1961/F, sign. 105 987/49 „Český slepecký tisk“, č. j. D 5059/35, kart. 382)

Po ukončení výstavy Josef Zeman oslovil zastupitelství jednotlivých států s žádostí, zda by se některé vystavované předměty mohly stát součástí sbírek připravovaného českého slepeckého muzea. Všechny státy, kromě Německa, Zemanově žádosti vyhověly. Získané muzejní exponáty však stále nebylo, kde umístit. Zeman vyvinul značné úsilí, ale získat vhodné prostory se mu nepodařilo. Sbírky byly zkatalogizovány a uloženy v bednách (Mužáková 2004).

Obrázek 13: Mezinárodní výstava slepeckého tisku v roce 1935 v Praze. Vlevo: Q. M. Vyskočil a J. Zeman při zahájení výstavy. Vpravo: ukázka z vystavovaných exponátů (Zeman 1935, 6, 14)

3. 1. 3 *Společnost slepeckého muzea*

Zemanův upřímný zájem o nevidomé vyvrcholil dlouholetými snahami založit slepecké muzeum. Mnoho let sbíral historické i současné předměty související s problematikou slepců. Snahy zřídit slepecké muzeum vedly k založení spolku *Společnost slepeckého muzea*.

Dobový záznam ve Spolkovém katastru dokládá vznik nového spolku: *Zemský úřad v Praze nezapovídá v základě zákona ze dne 15. listopadu 1867, č. 134 ř. z., o právu spolčovacím, utvoření spolku s názvem: Společnost slepeckého muzea v republice Československé se sídlem v Praze, podle obsahu stanov postoupených výnosem ministerstva vnitra ze dne 8. dubna 1932, č. 24544/1932. Dle těchto stanov jest spolek spolkem nepolitickým a nesmí politické činnosti ani vyvíjet ani se jí zúčastnit* (Archiv hl. m. Prahy SK IX/802).

V květnu 1932 se konala ustavující schůze spolku Společnost slepeckého muzea a předsedou spolku byl zvolen Josef Zeman. Podle stanov bylo cílem spolku zřídit slepecké muzeum, propagovat zájem o slepectví a slepecké muzeum, sbírat památky po vynikajících slepcích, jako dopisy, pomůcky k orientaci slepců, jejich literární umělecké a živnostenské práce, fotografie, obrazy a vůbec vše co spadá do oboru muzejního a co svědčí o kultuře nevidomých a péči o slepé. Dále zřídit knihovnu spisů a beletrie s náměty ze slepectví a vybavit muzeum tak, aby předvedlo návštěvníkům pokud možno úplný obraz současného i minulého světa nevidomých. K vytknutému cíli směřovala Společnost slepeckého muzea těmito prostředky:

1. Pořádáním členských schůzí, přednášek, produkcí a divadelních představení, výstav, vycházek a prohlídek ústavů a institucí slepeckých, studijních cest a účastí na kongresech nevidomých.

2. Vydáváním letáků, brožur a spisů z oboru slepectví.

3. Navazováním styků s muzei v tuzemsku i cizině, se všemi ústavy a institucemi slepeckými.

4. Uzavíráním veškerých právních jednání (směny, koupě apod.) slepeckých památek (Archiv hl. m. Prahy SK IX/802).

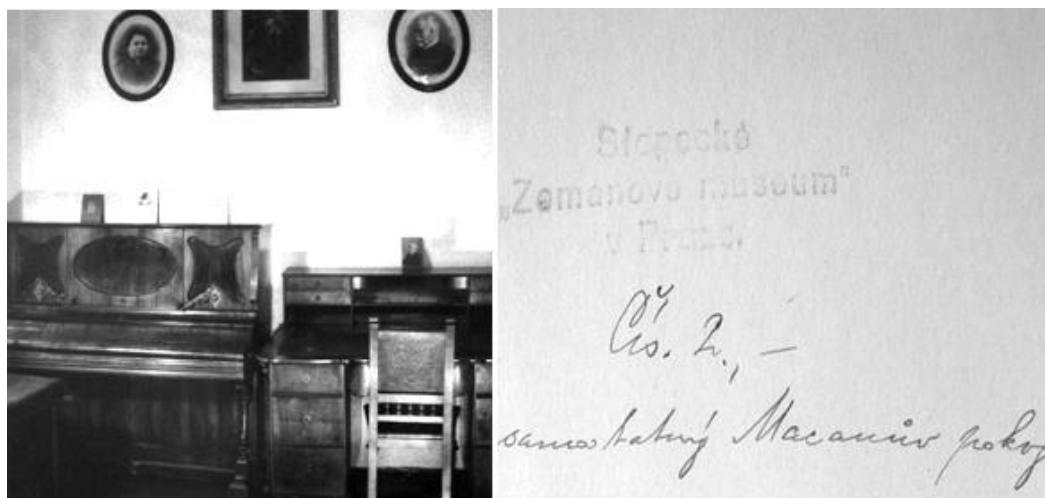
V roce 1932 zemřela vdova po K. E. Macanovi a v závěti odkázala Ministerstvu školství a národní osvěty v Praze manželovo pianino, harmonium, psací stůl, knihovnu, nábytek a písemné památky. Na druhé schůzi výboru Společnosti slepeckého muzea podal Josef Zeman zprávu o pozůstalosti K. E. Macana a vytyčil zde další směr činnosti Společnosti slepeckého muzea: Společnost bude kontaktovat muzea ve Vídni, Hamburku a Paříži, požádá ústavy o dary, zakoupí od nakladatelů všechny tištěné skladby K. E. Macana a jiných nevidomých autorů, opatří všechny učebnice, knihy a časopisy používané nevidomými, požádá o památky význačné slepce, získá rukopisy slepců o slepectví, vyžádá od ředitelství Baťových závodů fotografie slepých dělníků a zprávu o jejich výkonnosti, bude monitorovat a evidovat informace z denního tisku týkající se nevidomých. Postup podle tohoto programu vedl k získání velmi cenných exponátů pro slepecké muzeum. Velké obohacení, jak již bylo zmíněno v předcházející kapitole, přinesla také Mezinárodní výstava slepeckého tisku, neboť většina států vyhověla Zemanově žádosti, aby se

vystavované exponáty, po skončení výstavy nevracely do země původu, ale zůstaly v Československu a staly se součástí připravovaného slepeckého muzea. Stále však přetrvával problém se získáním vhodných výstavních místností. Veškeré snahy Společnosti slepeckého muzea nevedly stále k cíli, po několika dalších marných pokusech získat prostory, se Josef Zeman v březnu 1939 zřekl předsednictví, proti své vůli, byl však opět zvolen. V období okupace byla Společnost slepeckého muzea přičleněna jako odbor ke spolku Český slepecký tisk. Spolek Společnost slepeckého muzea se sídlem v Praze byl vymazán jako zaniklý dnem 30. června 1939 podle č. II, odst. 2. vládního nařízení, ze dne 31. března 1939 č. 97 Sb. (Archiv hl. m. Prahy SK IX/802). Po osvobození získal spolek Český slepecký tisk pro svou činnost dům v Krakovské ulici, který propůjčil primátor Václav Vacek (1877-1960). Spolek zakoupil pro umístění sbírek nábytek, upravil místnosti a instaloval sbírky. Dne 14. června 1947 bylo po mnohaletém úsilí v Krakovské ulici č. 21 v Praze otevřeno Zemanovo slepecké muzeum (Doskočil 1947). Jednalo se však již jen o torzo původní sbírky, mnoho beden s exponáty se ztratilo během války.

Ve třech místnostech budovy v Krakovské ulici byla instalována zejména pozůstalost po K. E. Macanovi (viz obr. 14). Muzeum však nebylo plně organizované a sbírky se začaly postupně ztrácet. V r. 1949 – 1950 bylo muzeum zrušeno. Důvodem zrušení byla nutnost uvolnit prostory pro činnost nově vznikající organizace zdravotně postižených osob Ústřední jednoty invalidů. Mobiliář muzea byl uskladněn na půdě budovy, některé exponáty se však ztratily a ostatní zde několik desítek let chátraly (Smýkal 2006, 252).

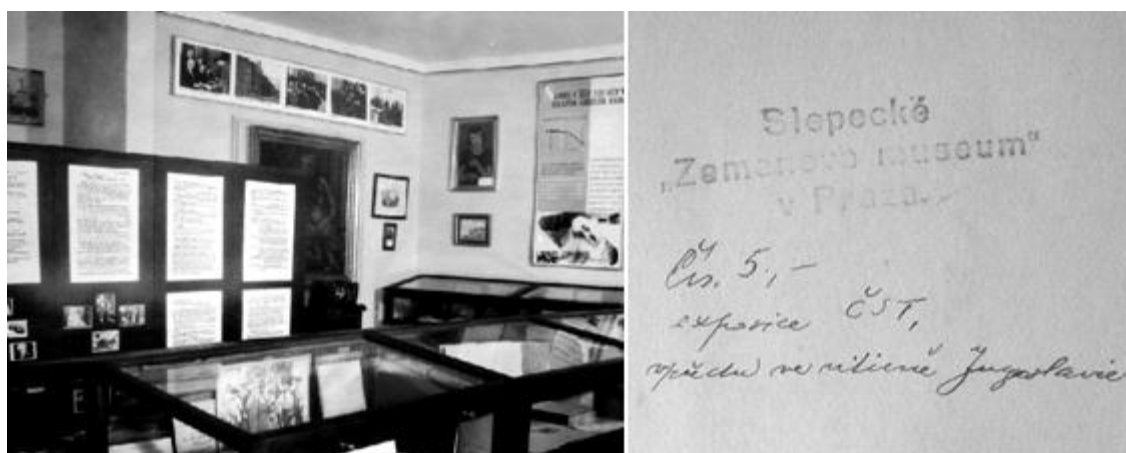
Josef Smýkal, zakladatel Slepeckého muzea v Brně (1992) získal v roce 1978, při vyklízení prostor budovy Slepecké tiskárny v Praze před chystanými stavebními úpravami, některé historické exponáty ze Světové výstavy slepeckého tisku pořádané v roce 1935 v Praze. Část historických předmětů byla označena razítkem Společnosti slepeckého muzea, kterou založil Josef Zeman. Mezi dochovanými exponáty byl i unikátní Kleinův psací stroj z poloviny 19. století a válcová tiskárna včetně štočků Braillova písma. Za nejvzácnější nález je považován originální Macanův dřevěný strojek pro psaní Braillovým

písmem, pocházející z první poloviny osmdesátých let 19. století (Smýkal 1996).

Obrázek 14: Macanův pokoj; zadní strana fotografie s razítkem „Slepecké Zemanovo muzeum“, nedatováno (sign. A2136/4 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Pozůstalost Josefa Zemana uložená v depozitáři města Smiřice obsahuje několik fotografií vystavovaných exponátů, včetně Macanova pokoje. Fotografie však nejsou datovány, pouze na zadní straně je razítko Slepecké Zemanovo muzeum a stručný popis o jaké sbírky se jedná (obr. 14 a 15). Porovnala jsem tyto snímky s publikovanými fotografiemi v Zemanově článku *Kultura slepců* (1935), který je věnovaný Mezinárodní výstavě slepeckého tisku v r. 1935. Exponáty jsou zde vystaveny v jiných vitrínách, nejedná se tedy o snímky z mezinárodní výstavy. Došla jsem k závěru, že se s největší pravděpodobností jedná o fotografie sbírek z krátkého trvání Zemanova slepeckého muzea v Krakovské ulici v Praze.

Obrázek 15: Zemanovo slepecké muzeum v Krakovské ulici v Praze; popisek na zadní straně fotografie, nedatováno (A2136/2 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

3. 1. 4 Zemanova literární činnost v oblasti slepectví

Zemanovým cílem v této oblasti bylo vybudovat původní českou odbornou literaturu o slepectví, protože dosud bylo slepectví odkázáno na literaturu zahraniční. Za nejvýznamnější bývá považováno Zemanovo dílo „Svět nevidomých“, které informuje o problematice slepectví laickou i odbornou veřejnost a je tak prvním dílem tohoto druhu v české literatuře. Zeman zde zdůrazňuje nutnost statistiky nevidomých, nezbytné pro jejich včasné podchycení. Dále seznamuje s historií péče o slepé u nás i v zahraničí. Jsou zde detailně zpracovány učební osnovy slepecké obecné školy, kapitoly věnovány slepeckému písmu a slepeckému tisku. Upozorňuje také na odchylné tvary Braillova písma v němčině a slovenštině a přináší výklad některých znaků, čísel a početních znamének, chemických značek a označení rytmu v poetice. Pozornost věnuje dětem hluchoslepým a jejich výchově za pomoci Lormovy abecedy. Věnuje se slepecké tematice v písemnictví, ve výtvarném umění a nezapomíná ani na význačné osobnosti se zrakovým postižením, které vstoupily do dějin. Důraz klade na morální a odborné kvality učitelů a vychovatelů nevidomých dětí. Neboť „*vychovávatí nevidomé děti není úkolem snadným. Děti úchylné vůbec, tedy i nevidomé, nemůže a nedovede každý učitel vychovávatí. Předpokládá-li se u učitele dětí normálních láska k povolání, požaduje se od učitele dětí úchylných více... Znalost pedopatologie je požadavkem samozřejmým. Nestačí jen znalost slepectví, nýbrž základy všech oborů patologie: sociální patologie, psychopatologie, nauky o nápravě vadné mluvy, nauky o výchově slabomyslných a mravně vadných. Kde se má těchto vědomostí nabýti?*“ (Zeman 1930, 148-149).

Zeman přednášel na kurzech pro učitele slepců, později tyto přednášky uspořádal a vydal pod titulem *Otázky slepecké výchovy* (1923). Další významné dílo se zabývá životopisy slavných slepců, bylo vydáno pod názvem *Hlavu vzhůru* (1926) a vyšlo v Braillově písmu. Mnoho článků věnujících se problematice nevidomých vycházelo v časopisu *Úchylná mládež*. Josef Zeman redigoval tento časopis plných dvanáct let, za tu dobu se otázce slepectví věnovalo okolo šedesáti článků, z nichž několik napsal sám Zeman.

(Holoušová, Plachtová 1990). Budoucnost péče o nevidomé viděl Zeman (1930) v uzákonění povinné výchovy slepých v ústavech a vzdělávání dětí slabozrakých ve speciálních třídách. Dále zdůrazňoval potřebu nové organizace slepeckého školství od mateřské školy, přes měšťanskou až po pokračovací školu a nutnost diferencovat ústavy školské, řemeslné a hudební, taktéž vybavit všechny školy a zařízení náležitým počtem speciálních pomůcek, učebnic a knih pro nevidomé. Dále spolku ČST zajistit vydatnou státní subvenci a v neposlední řadě založit slepecké muzeum.

Některé Zemanovy myšlenky jsou v dnešní speciální pedagogice směřující k inkluzi již překonány. Avšak jeho činnost v oblasti slepecké výchovy, důraz na včasnou péči, sociální začlenění, následnou péči a podporu, tyto myšlenky jsou nadčasové a mají stále svou platnost. Zde vidím opět přesah Zemanových aktivit do současné speciální pedagogiky.

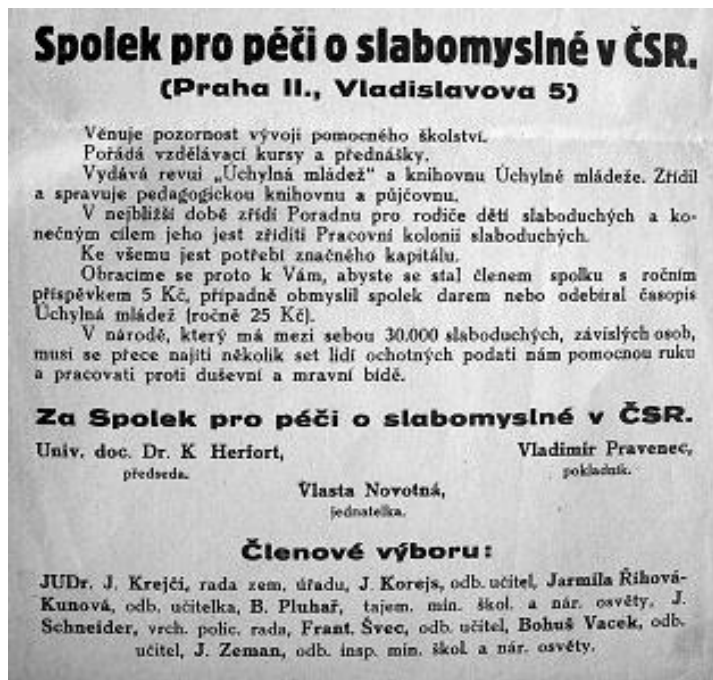
3. 2 Péče o slabomyslné

Počátky péče o mentálně retardované, podle tehdejší terminologie *duševně úchylné, neplnosmyslné, abnormální*, se datují v českých zemích do druhé poloviny 19. století (Eisová 1983). Toto období je spojováno se jménem Karla Slavoje Amerlinga (1807-1884), zakladatele Ústavu idiotů Jednoty paní sv. Anny v Praze (1871), pro který se od r. 1898 vžil název Ernestinum.

3. 2. 1 Spolek pro péči o slabomyslné

Aktivní činnost Josefa Zemana ve Spolku pro péči o slabomyslné se datuje od roku 1920 do března roku 1936, jak dokládají spisy uložené ve Spolkovém katastru Archivu hl. m. Prahy. V dopise ze dne 25. 7. 1917 adresovaného Fr. Čádovi, povoluje C. k. místodržitelství pro Království české, utvoření spolku s názvem *Zemský spolek pro péči o slabomyslné v království Českém*. Ustavující valná hromada se konala 31. ledna 1918 v kreslírně školy Nejsvětější Trojice ve Vladislavově ulici. Prvním předsedou spolku byl zvolen

prof. František Čáda (1865-1918) a místopředsedou Karel Herfort (1871-1940). Zemanovo jméno se poprvé objevuje v zápise z valné hromady konané 14. 11. 1920. Předsedou výboru spolku byl zvolen Antonín Heveroch¹⁰ (1869-1927), prvním místopředsedou Karel Herfort a druhým místopředsedou Josef Zeman, stejně tomu tak bylo i v roce 1921, na valné hromadě konané 13. května 1922 byl předsedou spolku zvolen Karel Herfort a Josef Zeman prvním místopředsedou. Poslední období aktivní činnosti Josefa Zemana ve funkci místopředsedy je rok 1935 jak dokládá listina č. j. 82 ze dne 6. 5. 1935, kdy na valné hromadě konané 30. dubna 1935, ve Vychovatelně v Praze Libni, byl zvolen předsedou Karel Herfort a místopředsedou Josef Zeman. O rok později, dne 31. 3. 1936, je předsedou opět zvolen Herfort, ale ve funkci místopředsedy vystřídal Zemana Schneider. Zeman tedy pracoval na pozici místopředsedy spolku plných patnáct let. K ukončení činnosti spolku došlo na valné hromadě konané 20. 6. 1951, kde bylo usneseno „spolek likvidovati“ a pro tento účel byl zvolen likvidační výbor (Archiv hl. m. Prahy sign. SK II/370). Tolik k historickým datům trvání spolku a účasti Josefa Zemana na jeho činnosti.

Obrázek 16: Spolek pro péči o slabomyslné, J. Zeman uveden mezi členy výboru, nedatováno (sign. A2139 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

¹⁰ Antonín Heveroch (1869 – 1927), psychiatr, ředitel zemského ústavu pro choromyslné v Praze, po smrti Františka Čády se stal Heveroch předsedou stálého výboru sjezdového pro péči o slabomyslné (1918 – 1920). V Pedagogických rozhledech řídil rubriku zaměřenou na pedopatologii (Zeman 1939, 18-19).

Jak je doloženo výše, Spolek pro péči o slabomyslné byl založen v roce 1918. Po prvním předsedovi Čádovi, který zemřel již v prvním roce činnosti spolku, byl předsedou do roku 1922 Heveroch a poté až do roku 1938 Karel Herfort. Josef Zeman byl dlouholetým místopředsedou Spolku pro péči o slabomyslné. Činnost spolku byla všestranná a spolek dobře plnil své poslání určené stanovami. Vyvíjel aktivity na poli sociálním, sociálně-zdravotním, organizačním, propagačním i vzdělávacím. Podporoval finančně rodiny dětí s mentálním postižením, chovance v Ernestinu, pořádal speciální letní osady pro žáky pomocných škol. Na III. sjezdu pro výzkum dítěte uspořádal spolek výstavu pomocného školství a založil stálou výstavu odborných učebních pomůcek. Činnost spolku tedy spočívala v konání akcí, přispívajících ke zlepšení situace slabomyslných a v šíření vědomí nezbytnosti péče o duševně úchylné. K uctění památky zesnulé manželky Josefa Zemana byl založen fond paní Zemanové určený k podpoře učitelů pomocných škol a podpoře studijních cest. V roce 1930 zřídil spolek poradnu pro mládež úchylnou, která zprostředkovávala umisťování slabomyslných do ústavů. V roce 1932 byla spojena s poradnou pro volbu povolání, aby prováděla šetření o vhodném umisťování žáků vycházejících z pomocných škol. Důležitou roli plnil spolek také na poli vzdělávacím. V roce 1925 byla založena *Herfortova knihovna*. Všem zájemcům o studium pedopatologie z řad pedagogů i laické veřejnosti, tak bylo umožněno sledovat aktuální, nápravně pedagogickou literaturu. Spolek také vydával odborné a populární spisy ze všech oborů výchovy úchylné mládeže. Za tím účelem byla zřízena *Knihovna úchylné mládeže*, redigovaná Josefem Zemanem a později Josefem Kettnerem (1891-1943). V knihovně úchylné mládeže vycházela i díla Josefa Zemana. Např. *Kultura slepců, Přednášky a nauky o mravně vadných, Pedopatologický slovníček*. Dále zde vycházela díla například Karla Herforta (1871-1940), Miloslav Seemanna (1892-1975) a dalších autorů. Spolek také vydával odbornou revue *Úchylná mládež: Časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené* (bližší kap. 2.5). Spolek ustavil Přípravný výbor sjezdu pracovníků v péči o duševně úchylné, účastnil se tak založení Svazu českomoravských spolků pro péči o duševně úchylné. Ve výboru spolku zasedali lékaři, právníci, sociální pracovníci, pedagogové a další odborníci.

Předsedou přípravného výboru byl prof. Karel Herfort (1871-1940), členy Josef Zeman, Josef Kettner (1891-1943) a další (Korejs 1941).

Účastníci sjezdu pracovníků péče o slabomyslné konaného v Praze ve dnech 30. a 31. října 1937 přijali rezoluci vyslovující souhlas se snahami postupovat v péči o slabomyslné jednotně a s využitím soudobého vědeckého poznání. Sjednocení všech organizací působících v této oblasti mělo směřovat k tomuto cíli. Zástupci jednotlivých spolků pečujících o duševně *úchylné* na tomto sjezdu schválili stanovy a sdružili se do Svazu československých spolků pro péči o duševně *úchylné* v republice Československé. Sdruženým spolkům byla ponechána „*úplná pracovní svoboda*“. Svaz řešil společné otázky péče o duševně *úchylné*, zákonodárství, správní a organizační úpravu péče a spolupráci s ostatními organizacemi pečujícími o postižené občany (Úchylná mládež, 1937, 287-288).

Spolek pořádal kurzy pro učitele pomocných škol těšící se značnému zájmu učitelské veřejnosti. V kurzech, které byly podporovány ministerstvem školství, pořádaných v Praze, Brně, Mariánských Lázních, Karvině, Trenčíně, Báňské Bystrici a Užhorodě se vzdělávali nejen učitelé působící na pomocných školách, ale i noví adepti, kteří pak ve svém působišti propagovali zřízení pomocných tříd. Všichni absolventi kurzů vykonali u prof. Herforta zkoušku z nauky o výchově a vyučování dětí slaboduchých (Zeman 1940).

3. 2. 2 Spolek pro péči o duševně úchylné na Moravě

Potřeba chránit a hájit mentálně postižené děti na Moravě vedla v r. 1923 k ustanovení Spolku pro péči o duševně *úchylné* na Moravě se sídlem v Brně. Jeho úkolem bylo všestranně přispívat ke zlepšení situace *úchylných* osob. Spolek podnikal vše co jakkoli napomáhalo účelnému a praktickému řešení a to v oblasti léčby, výchovy, vyučování a zaopatřování zejména *úchylných* dětí. Spolek organizoval přednášky, kurzy, sjezdy, kde se na základě získaných vědomostí hledaly cesty k úpravě a zlepšení veřejné i soukromé péče o tuto kategorii osob abnormálních. Spolek usiloval o poskytování účelné školní

výchovy dětem duševně *úchylným*, tak aby po ukončení školních povinností byly schopny podle možností žít se samy vlastní prací. Mezi nejvýznamnější akce pořádané spolkem se řadí Pracovní sjezd, který se konal ve dnech 20. - 22. prosince 1929 a přednášela na něm řada významných osobností, mezi které patřil i Josef Zeman a Karel Herfort (1871-1940). Sjezd byl pořádán, jako pokračování dosavadních speciálních sjezdů pro péči o duševně úchylné. Další významnou akcí byl Kurz o dítěti psychopatickém, konaný 3. a 4. prosince 1932, kde získali učitelé pomocných škol přehled o současném stavu poznání v oblasti psychopatie dětského věku. Účastníci tohoto kurzu získali frekventační vysvědčení. Spolek vyvíjel svou činnost zejména v oblasti péče o duševně úchylnou mládež na Moravě, byl však součástí Svazu českomoravských spolků pro péči o duševně úchylné se sídlem v Praze (Novotný 1941).

3. 2. 3 Tři sjezdy pro péči o slabomyslné a školství pomocné

Otázkám problematiky slabomyslných a pomocného školství se věnovaly tři sjezdy tzv. Čádovy konané v roce 1909 v Praze, 1911 v Brně a 1913 v Ostravě. Pořádání sjezdů výrazným způsobem podpořilo celonárodní význam péče o slabomyslné a školství pomocné. Tato problematika tak získala pozornost nejen pedagogů, lékařů a právníků, ale i veřejných činitelů. První sjezd se konal ve dnech 27. – 29. června 1909 v Praze. František Čáda (1865-1918) zde ve své zahajovací řeči úspěšně oponoval těm, kteří považovali péči o slabomyslné za falešnou sentimentálnost. Poukazoval na význam hospodářský, finanční i kriminalistický, neboť slabomyslní bez odborné výchovy byli často svedeni k nezákonné činnosti či prostituci. Josef Zeman na prvním sjezdu zdůvodňoval nutnost zřizování pomocných škol ve své přednášce „*O pedagogickém významu pomocných škol.*“ Sjezdu se zúčastnilo mnoho významných osobností, mezi jinými zde zazněly přednášky například lékařů Rudolfa Jedličky¹¹ (1869-1926) a Jana Jánského¹² (1873 – 1921).

¹¹ Rudolf Jedlička (1869-1926) profesor chirurgie a rentgenologie, zakladatel české rentgenologie, ideový zakladatel Jedličkova ústavu, předseda Spolku pro léčbu a výchovu mrzáků (Vojtko 2010). Jak uvádí Titzl (2007, 60) Jedlička ovlivnil i vznik a vývoj české somatopedie a to v několika rovinách. Především pochopením tělesného postižení, jako závažné otázky sociální, pokusem o komplexní řešení v oblasti léčebné, vzdělávací a sociální, včleněním pedagoga do rehabilitačního procesu a v neposlední řadě podporou netradičních výchovných a vzdělávacích přístupů. I dnes se můžeme ztotožnit s Jedličkou v přesvědčení, „že každý lidský život má být smysluplně žit a nikoli pouze proexistován“.

Druhý sjezd se konal ve dnech 29. – 30. září 1911 v Brně a třetí sjezd ve dnech 5. – 6. října 1913 v Ostravě. Moravskoslezské sjezdy podněcovaly zájem o problematiku slabomyslných v tomto regionu, neboť v Čechách, zejména pak v Praze bylo již několik pomocných škol, avšak na Moravě a ve Slezsku nebyla v té době žádná. Přitom těžké životní podmínky v tomto kraji a často značně rozšířený alkoholismus, to vše přispívalo k značnému výskytu rozumově postižených dětí (Kysučan 2011).

Čádovy sjezdy pro školství pomocné měly úspěch ve všech směrech. Přibývalo pomocných tříd, mezi učitelskou veřejností vzrostl zájem o děti slaboduché, učitelé vykonávali zkoušku z nauky o výchově slabomyslných a česká pedopatologická literatura se obohacovala poznatky z různých úseků (Zeman 1939).

František Čáda (1865-1918), duchovní otec významných sjezdů pro péči o slabomyslné a školství pomocné, přispěl i k odbornému růstu Josefa Zemana a naopak, jak podotýká Eisová (1983), Čádova koncepce péče o slabomyslné nese stopy Zemanova vlivu. Čáda zase podněcoval Zemana k literární činnosti a publikování výzkumů. Zeman s Čádou vedl rozsáhlou korespondenci a jejich spolupráce se realizovala mimo jiné na již zmiňovaných sjezdech pro péči o slabomyslné a školství pomocné.

3. 3 Přínos Josefa Zemana dalším oborům péče o úchylnou mládež ve světle spolkové činnosti

Josef Zeman soustavně sledoval rozvoj všech oborů péče o *úchylnou* mládež, přispěl tak k rozvoji i v oblasti péče o tělesně postižené, hluchoněmé a mravně vadné. Velký zájem soustředil na péči o nevidomé, slabozraké

¹² Jan Jánský (1873-1921) univerzitní profesor, významný neurolog a psychiatr, objevitel krevních skupin. K objevu čtyř základních krevních skupin dospěl při výzkumu vztahu krve a duševního onemocnění. V r. 1906 přednesl závěry několikaletého výzkumu členům Spolku českých lékařů. Prokázal, že mezi srážením krve a duševním onemocněním není žádná spojitost a že lidskou krev lze podle určitých rozdílů rozdělit do čtyř základních skupin (Vojtko 2010).

a slabomyslné, jak již bylo zmíněno výše. Se stejným zaujetím se však věnoval i ostatním oborům. Byl mezi prvními v naší republice, kteří se zamýšleli nad otázkou péče o tělesně postižené. Při studijní cestě po německých ústavech pro zmrzačené v roce 1905, navštívil ústav v Mnichově, Ludwigsburgu, Stuttgartu a dalších městech (Zeman 1908).

3. 3. 1 Péče o tělesně postižené

Zeman prosazoval založení podobného ústavu, jaké poznal v cizině, i u nás, avšak bez úspěchu. Proto byl šťasten, když se v oblasti péče o tělesně postižené začala angažovat osobnost navýsost povoláná MUDr. Rudolf Jedlička (1869-1926) (Zeman 1936). 10. února 1908 se konala ustavující schůze Spolku pro léčbu a výchovu rachitiků a mrzáků. Podle stanov měl spolek poskytovat duševně zdravým zmrzačeným dětem ortopedicko-chirurgické léčení a odbornou výchovu, zejména vyučení řemeslnému oboru. Klíčovým bodem stanov bylo zakládání odborných ústavů. Od února 1911 stanul v čele spolku prof. Rudolf Jedlička. Jedličkovi a jeho spolupracovníkům se podařilo k 1. dubnu 1913 otevřít ústav pro mrzáčky v Praze na Vyšehradě a v listopadu téhož roku byl ústav nazván Jedličkovým jménem. Jedličkovo vymezení pojmu mrzák se odrazilo i v názvu spolku, který se stal od 29. 5. 1913 Spolkem pro léčbu a výchovu mrzáků (Titzl 1985a).

Účast Josefa Zemana ve výboru Spolku pro léčbu a výchovu mrzáků dokládají spisy uložené ve Spolkovém katastru Archivu hl. m. Prahy. Dle zápisu z valné hromady Spolku pro léčbu a výchovu mrzáků konané dne 15. prosince 1914 na Staroměstské radnici byl zvolen předsedou spolku opět prof. Rudolf Jedlička, Josef zeman je zde uveden mezi členy výboru. Účelem spolku dle stanov bylo poskytovat především duševně zdravým dětem a mladistvým postiženým *„chorobami vedoucími k zmrzačení kostry či k různým defektům údů, potřebného lékařského a ortopedicko-chirurgického opatření a v případě potřeby i ve věku dospělosti přiměřené odborné výchovy vůbec a řemeslnicko-živnostenské zvláště. Na děti chudobné osiřelé a opuštěné, zaopatřované na*

základě zemského fondu sirotčího, se bere zvláštní zřetel, osoby stížené neduhy duševními se nepřijímají“ (Archiv hl. m. Prahy sign. SK II/0260).

Pod Jedličkovým vedením spolek intenzivně pracoval. Zeman, tehdy již inspektor v Chotěboři, nadšen úspěchy spolku, přihlásil se za člena, kterého Jedlička si cenil jako průkopníka společného ideálu (Klíma 1937). Zeman (1936) o tom píše: „...zůstávám ve výboru po všechna léta spolku, raduje se, že krásné dílo Jedličkova lidství stále roste a vzkvétá i za svědomité péče jeho zástupce dr. Michala Jedličky a za neúmorné a promyšlené práce přítele vrchního ředitele A. Bartoše“.

Statistický přehled spolků, ústavů a zařízení z r. 1934 uvádí dva ústavy na území Prahy pro děti a mládež s tělesným postižením. Jednak již zmiňovaný Jedličkův ústav pro zmrzačené na Vyšehradě, V pevnosti čp. 4, založen 1913, druhým neméně zajímavým zařízením byl Bakulův ústav pro výchovu životem a prací¹³ na Smíchově, Mozartova čp. 1246, zřízen v r. 1919 spolkem Sdružení přátel výchovy životem a prací, který byl však vlivem nepříznivých okolností r. 1935 zrušen (Tvrdoň 1936, 44).

3. 3. 2 Péče o mládež mravně narušenou

Počátky institucionální péče o mládež mravně vadnou na našem území sahají do osmdesátých let 19. století. První vychovatelna byla otevřena 1. září 1883 v Libni, kdy byli přijati první dva *chovanci*. Do ústavu byly přijímány děti a mládež trvale žijící v Praze (Libeň však součást Prahy v té době ještě nebyla). V roce 1889 bylo v ústavu již 41 *chovanců* a v dalších letech se jejich počet pohyboval mezi 50 až 60. Přijímání byli *chovanci* ve věku 7 až 18 let a o přijetí bylo třeba žádat městskou radu, když však bylo nutné rychlé a bezodkladné řešení naléhavé situace, přijímali se i bez písemné žádosti. Na přání žadatele bylo také možno zatajit jméno *chovance* i žadatele (Morkes 2005).

¹³ Více k tomuto pozoruhodnému projektu: TITZL, B. *To byl český učitel: František Bakule, jeho děti a zpěváčci*. Praha : Společnost františka Bakule, 1998.

Předmětem Zemanova zájmu byla také péče o mládež mravně narušenou a vadnou. V roce 1923 byl Zemanovou zásluhou pořádán první státní kurz pro vzdělávání pedagogů ve vychovatelnách. Z tohoto kurzu vzešel podnět k založení Spolku učitelů a přátel mládeže mravně vadné. Zeman byl jeho prvním a dlouholetým předsedou. Pracoval rovněž v Zemském ústředí péče o mládež, kde spočívalo těžiště jeho činnosti v organizaci sociálně výchovné péče o mravně narušenou mládež (Holoušová, Plachtová 1990; Doležal 1937). Podle Zemana má být práce ve vychovatelnách založená na důkladné znalosti každého *chovance* a má být vedena odborně vzdělanými a charakterově kvalitními vychovateli. Zeman se také ostře stavěl proti tělesným trestům, v té době hojně užívaným. „*Směřováním k vyšší kultuře, k zjemňování hrubých mravů a k lidství nemůžeme se přiblížit bitím*“ (Zeman 1928, 177). Tyto myšlenky svědčí opět o nadčasovém myšlení Josefa Zemana. Zejména důraz na morální kvality pedagogů a individuální přístup založený na skutečně důkladné znalosti nejen jedince samotného, ale i jeho sociálního zázemí, to jsou myšlenky aktuální a ne vždy naplňovány i v dnešní době.

Z dokumentů Spolkového katastru, jak je dále uvedeno, vyplývá, že Josef Zeman pracoval aktivně ve funkci předsedy spolku plných deset let. Výnosem zemské správy politické č. 2A7368/1923 ze dne 18. října 1923 povolen byl Spolek učitelstva mládeže mravně vadné v republice Československé. Ustavující valná hromada byla svolána na 8. prosince 1923 do budovy hl. m. Prahy v Libni č. p. 830. Ředitel vychovatelny poté informoval policejní ředitelství, že na ustavující schůzi se dostavilo tak malé množství členů, že volbu předsednictva bylo nutno odložit, neboť členové roztroušeni po celé republice Československé, pro velkou vzdálenost nemohli se dostavit. Další záznam v archivu dokládá svolání ustavující valné hromady na 6. ledna 1925 do místnosti Pedologického ústavu v Praze, Vladislavova č. 5. Ve zprávě zaslané policejnímu ředitelství v Praze dne 7. ledna 1925 je oznámeno složení zvoleného výboru Spolku učitelstva mládeže mravně vadné. Předsedou spolku byl zvolen Josef Zeman, inspektor MŠANO, bytem Holešovice – Kamenická 37. Dle stanov bylo účelem spolku soustředit všechny osoby zájímající se o výchovu a vzdělávání mládeže mravně vadné. Dále podporovat a rozšiřovat další vzdělávání učitelů a vychovatelů mládeže mravně vadné. Propagovat péči

o tuto mládež u úřadů a veřejnosti. Pěstovat styky s ostatními spolky, učiteli i organizacemi sociální péče o mládež. Prostředky na tuto činnost měly být dosaženy pořádáním odborných kurzů a přednášek pro učitele a vychovatele mládeže mravně vadné, pořádáním schůzí, informačních přednášek a debatních večerů, dále zřízením odborné knihovny a spolkového časopisu. 18. červan 1926 spisem č. 238242/1926 byl název spolku změněn na Spolek učitelstva a přátel mládeže mravně vadné v republice Československé. Josef Zeman byl předsedou spolku až do roku 1935 jak dokládá pozvání k valné hromadě konané 24. listopadu 1935 ve Vychovatelně hl. m. Prahy v Libni, kde je Zeman uveden ve funkci předsedy. Na této valné hromadě, dle zápisu č. j. 104/35 vystřídal Zemana ve funkci předsedy spolku Richard Filla, ředitel zemské vychovatelný v Uherském Hradišti. (Archiv hl. m. Prahy sign. SK IX/538).

3. 3. 3 Péče o hluchoněmé

Ustavující valná hromada Zemského spolku pro péči o hluchoněmé v Království českém se konala 4. července 1915 na Staroměstské radnici. Účelem spolku dle přijatých stanov bylo organizovat výchovu, vzdělávání a léčbu hluchoněmých a pečovat o jejich blaho mravní i hmotné. K dosažení tohoto cíle se spolek zavázal zřizovat školy pro hluchoněmé, včetně škol pokračovacích, usilovat o léčbu těchto osob, pečovat o odborné vzdělávání učitelů těchto škol a šířit osvětu v této oblasti. Na valné hromadě konané 29. května 1921 byl předsedou zvolen prof. Karel Výmola (1864-1935), Josef Zeman je zde uveden jako člen výboru, na valné hromadě konané 11. 6. 1922 je Zemanovo jméno na prvním místě mezi virilními členy výboru. Spolek měl 12 virilních členů, tedy členů z titulu funkce (Archiv hl. m. Prahy sign. SK II/0348).

Jak uvádí Kolář (1937, 206) Zeman zasáhl „*velmi zdárně*“ do činnosti tohoto spolku, jenž si kladl za cíl „*povznést nejprve nízkou úroveň tehdejšího školství hluchoněmých.*“ Spolek pořádal na Zemanův podnět tři kurzy pro vzdělávání učitelů hluchoněmých pod patronací MŠANO a to v letech 1919,

1921 a 1923. Učitelům se tak dostalo odborného vzdělání a navíc byl probuzen zájem o hluchoněmé i u učitelů národních škol. O Zemanově zájmu o tuto oblast speciálního školství svědčí i fakt, že všechny ústavy pro hluchoněmé v naší republice navštívil, aby se osobně přesvědčil, na jaké úrovni se nachází. Poté svolal celorepublikovou konferenci učitelů hluchoněmých, která se konala v Praze na MŠANO. Na konferenci byl vznesen požadavek, aby vyučování ve všech ústavech pro hluchoněmé bylo jednotné a účastníci konference se usnesli na zásadách a metodách, podle kterých se má vyučovat.

Zeman byl aktivně činný v péči o hluchoněmé i na Slovensku. Zemský spolek péče o hluchoněmé na Slovensku zřídil z podnětu Josefa Zemana ve školním roce 1923 – 1924 nový ústav pro hluchoněmé v Košicích. Taktéž Zemanovou zásluhou se otevřela ve školním roce 1922 – 1923 pokračovací škola při ústavu pro hluchoněmé v Kremnici, tak aby dle Zemanových zásad dovršila se výchova a vzdělávání hluchoněmých vyučením se určitému řemeslu. Uplatnění se v praktickém životě bylo prvořadým cílem vzdělávání. Do pokračovací školy se přijímali žáci, absolventi ústavů pro hluchoněmé z celého Slovenska. Ve školním roce 1930 – 1931 měla škola tři třídy a šest poboček s celkovým počtem 120 žáků (Sobolovský 1931).

Z této kapitoly je patrné, že Zeman skutečně zasahoval téměř do všech oblastí, použijeme-li současné terminologie, oblastí týkajících se podpory jedinců se speciálními potřebami. Jeho aktivity byly vždy vedeny snahou o zlepšení podmínek osob zdravotně i sociálně vyloučených s cílem umožnit jim v maximální možné míře samostatné uplatnění v praktickém životě. Cestu k tomuto cíli viděl Zeman ve speciálním vzdělávání a v individuálním přístupu, tak aby každý jedinec mohl maximálně rozvinout své schopnosti, jak bude blíže uvedeno v další kapitole.

4 PŘÍNOS JOSEFA ZEMANA SPECIÁLNÍMU ŠKOLSTVÍ

„...výchova a vzdělávání jako jediná oblast, v níž mohou i nejtížeji postižení zaznamenat zlepšování své osobní situace, tím si obnovují pozitivní kontakt s pojmy seberealizace, perspektiva, smysl života (Titzl 1985b, 111).

Snahy poskytnout dětem se sníženým intelektem výuku odpovídající jejich duševním schopnostem se projevovaly u nás již od konce 19. století. Na podnět prof. Šauera z Augenburku otevřelo město Praha v roce 1896 první pomocnou třídu při škole u sv. Jakuba na Starém městě. Již v roce 1907 byly vydány zvláštní pokyny pro výchovu a vzdělávání dětí duševně úchylných, vzdělání schopných. Výnos navazoval na říšský zákon z r. 1869, na školní novelu z roku 1883 a zemský zákon z roku 1890. Na počátku 20. století na třech kongresech pro péči o děti slabomyslné (1909 v Praze, 1911 v Brně a 1913 v Ostravě) probíhaly taktéž četné diskuze o nutnosti zvláštní školní výchovy a potřebě speciálních pomocných tříd a škol (Pokorný 1941).

Edelsberger (1967, 95) spatřuje význam Josefa Zemana pro československou speciální pedagogiku „v jeho koncepci jednotné, vnitřně logicky strukturované, soustavy pedopatologie a nápravné pedagogiky“. Výsledkem těchto snah byly jednotné výchovné směrnice a učební osnovy pro speciální školy, vydané Zemanovým přičiněním MŠANO v roce 1928, které obsahově zahrnovaly všechny druhy speciálních škol a vytvořily tak předpoklad pro vypracování speciálních učebnic, k nimž Zeman také sám přispěl. Král (1937) označuje tyto české osnovy pro speciální školy v té době za jediné v Evropě, které se obsahově věnovaly všem druhům speciálních škol. Byly vydány na zkušební dobu tří let, poté měly být upraveny dle získaných zkušeností. Černá (2008, 58) uvádí, že tyto osnovy a výchovné směrnice vstoupily v platnost výnosem MŠANO ze dne 6. září 1928, č. 111.126-1 a byly používány až do r. 1948. Byl zde konkrétní návod, jaký obsah a učební plány by mělo mít vzdělávání ve speciálních školách od předškolního věku až po přípravu na povolání, tedy ve školách mateřských, pomocných i pokračovacích.

4. 1 Zemanova koncepce školního zdravotnictví

Pozoruhodný a na svou dobu ojedinělý je Zemanův zájem o hygienu a zdravotnictví v souvislosti s výchovou a vzděláváním. Mauer (1937, 163) uvádí „*od pomocných škol přechází Zeman ke školnímu zdravotnictví*“. Edelsberger (1967) tomuto názoru oponuje a domnívá se, že Zemana k pomocnému školství přivedl právě zájem o školní zdravotnictví, což dokládá výčtem Zemanových publikovaných článků věnujících se tomuto tématu, např. *O pěstování zdravotnictví* v časopise *Život* z roku 1900 aj., předcházející jeho článkům o pomocném školství. Dále připomíná skutečnost, že již v roce 1902 byl Zeman požádán pracovníky *Dědictví Komenského*, literárního sdružení učitelského, prof. Františkem Drtinou (1861-1925) a Jaroslavem Petrem, aby přeložil tehdy objevený spis rakouského lékaře Burgersteina „*Nové směry v hygieně vyučování a učitelského povolání*“, kde byla řešena problematika počtu žáků ve třídě, koedukace, rozvrhu hodin, práce učitele i poměru dětí slabomyslných k obecné škole (Holoušová, Plachtová 1990). Zeman v té době sledoval soustavně vše, co se týkalo školní hygieny a školního zdravotnictví. V roce 1901 navštívil, jako jednatel spolku proti tuberkulóze, dětské léčebny pro tuberkulózní děti. Sledoval také zahraniční literaturu a zprávy o prvních kongresech pro školní hygienu. V roce 1904 byl Zeman pověřen, již jako uznávaný odborník v těchto otázkách, redigováním stálé rubriky „*Školní zdravotnictví*“ v *Pedagogických rozhledech*, kterou vedl a do které většinou sám přispíval, plných deset let až do r. 1914, kdy *Pedagogické rozhledy* dočasně přestaly vycházet (Edelsberger 1967). Zeman také přednášel v kurzech sociální zdravotní péče pořádaných Červeným křížem, rozšířil tak své působení do oblasti prevence (Holoušová, Plachtová 1990). Zájem o tuto problematiku dokládá i Zemanova účast na Mezinárodním kongresu školní hygieny v r. 1910 v Paříži a na Sociálně lékařském sjezdu v r. 1922 v Mukačevě na Podkarpatské Rusi (viz obr. 17, 18). Názory Josefa Zemana týkající se problematiky školního zdravotnictví mu zaručují trvalé místo v dějinách našeho lékařství.

Obrázek 17: Josef Zeman se zúčastnil v r. 1910 Mezinárodního kongresu školní hygieny v Paříži (sign. 2197/6 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

V roce 1906 vydal Zeman vlastní dílo „O školních lékařích“, kde zdůvodňoval význam školních lékařů. „Jest nesporno, že školou, jejími nedostatky hygienickými a již samotným pobytem v ní, nepodporuje se dostatečně tělesný vývoj žákův, ale že se jí utlačuje a deptá právě v době, kdy rostoucí organismus zrovna nejvíce péče potřebuje. Školou roste krátkozrakost, zkřiveniny páteře, snadno se přenášejí nemoci infekční a jiné. A přece nemůže být nikomu lhostejno, jsou-li síly mládeže ubíjeny a uváděny v nebezpečí, naopak musí si každý ujasnit, že má každé individuum právo, aby škola síly jeho rozvíjela. Nutnost lékařského dozoru nad zdravím mládeže je tedy nejpodstatnějším důvodem pro instituci školních lékařů“ (Zeman 1907, 6). Otázce školní hygieny se věnoval i ve svém dalším díle „Nápadnější duševní a tělesné vady v dětství“ (1909), kde byla řešena problematika týkající se začátku školního vyučování, přetěžování dětí zkouškami, přeplněných školních tříd, vhodnosti školního nábytku, osvětlení, tepla, větrání v učebnách a další zdravotní požadavky. Zeman zde také zdůrazňoval vhodný zdravotní přístup k mládeži v době dospívání a důležitost poučení o pohlavních otázkách. „Hygiena vyučování má ještě mnoho problémů, které nemůže řešit jenom lékař, ale k jejichž řešení musí přispět studium lékařovo, učitelovo, psychologovo a jiných. Vzpomeňme jen sporných názorů o únavnosti učebných předmětů, o metodách zkušebních, o periodicitě duševní energie, rozvrstvení žactva dle

schopností, o vyučování na jednu zápřež, o významu zkoušek, trestů, domácích úloh atd.“ (Zeman 1907, 7).

Obrázek 18: Josef Zeman se zúčastnil v r. 1922 Sociálně lékařského sjezdu v Mukačevě na Podkarpatské Rusi (sign. A 2107/5 pozůstalost JZ, depozitář Smířice)

Zeman podrobil kritice i ekonomické a sociální zázemí tehdejšího školství. Upozorňoval na neodpovídající úklid ve školách, třídy, toalety, často i učitelský byt byly ve stavu primitivním a nehygienickém. Vlhkost a plíseň přispívaly k špatnému zdravotnímu stavu žáků. Ani na venkově nebyla situace lepší, naopak, zejména venkov u průmyslových středisek, kde děti trpěly alkoholismem rodičů a byly nuceny vykonávat práci, která neodpovídala jejich věku. Nečistota, chudoba a otálení při vyhledávání lékařské pomoci zdraví dětí ještě zhoršovaly (Zeman 1907). Mylný, přesto hojně rozšířený názor, že kojící matka má pít alkohol, aby se kojenci dostalo výživnější látky, přispíval k většímu výskytu slabomyslných dětí. Zeman (1904) apeloval na rozšíření zdravotní osvěty, zavedení nauky o vychovatelsství a rodičovství na dívčích školách. Nepříznivé sociální zabezpečení rodiny se také podílelo na vývoji dítěte. Početná rodina a stísněné bytové podmínky, nedostatečná výživa dětí, nedostatek osobního prostoru, často nevhodné nebo dokonce žádné lůžko, to vše ovlivňuje vývoj dítěte. Zeman například zjišťoval u svých 84 žáků, kde a jak spí: „Jeden žák spal po celý rok v kravíně, ráno byl ovšem omámený a přítomnost jeho stávala se třídě nesnesitelnou. 26 žáků spalo na zemi,

7 v komoře, 2 na půdě, 2 v bedně, většina sdílela lůžko se sourozenci, několik s matkou a otcem. Špatné lůžko, přeplněná místnost a namnoze denní práce neodpovídající věku, rodiči na dětech vyžadována, nebo zase naprosté nevšímání si dětí, působí neblaze i na duševní uschopnění“ (Zeman 1904, 7).

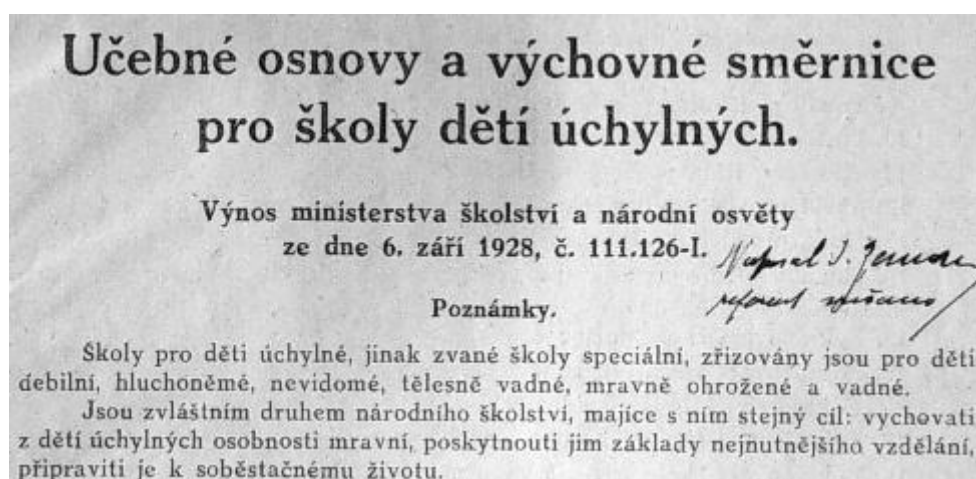
V této kapitole vidíme Zemanův komplexní přístup k problematice nejen výchovy a vzdělávání dítěte, ale k jeho samotné existenci v těch nejširších souvislostech. Podle mého názoru se právě zde nejlépe odráží Zemanův morální kredit a jeho skutečný zájem o zlepšení postavení všech dětí a mládeže ve společnosti, zejména pak jedinců zdravotně nebo sociálně vyloučených.

4. 2 Období příprav zákona o pomocném školství

„Nejpamátnější zůstane, co vykonal Zeman v přípravných pracích, v návržení a při projednávání zákona o pomocných školách“ (Mauer 1937, 164).

Zeman spatřoval zárodek pomocného školství na našem území ve výnosu ministerstva vyučování ve Vídni ze dne 14. listopadu 1870. Tímto výnosem bylo uloženo zemským školním radám učinit vhodná opatření, aby se studenti učitelských ústavů seznámili s výchovou dětí slabomyslných. Tento požadavek však nebyl blíže konkretizován, nebylo upřesněno jaká opatření, kdo je provede a z čeho bude čerpáno. Blíže specifikováno bylo již usnesení ministerstva kultury a vyučování z roku 1907, jimž se doporučovalo zřizovat ve všech městech pomocné třídy nákladem místních školních rad. Po osamostatnění Československa v roce 1918 následovalo desetiletí příprav zákonného upravení pomocných škol. Pevnou půdu zákonu připravovalo ministerstvo školství a národní osvěty svými výnosy. Například výnosem ze dne 21. prosince 1923 byly vydány osnovy pro učitelské ústavy týkající se nauky o výchově slabomyslných. Dozor nad pomocnými školami byl svěřen okresním školním inspektorům. 30. září 1923 bylo stanoveno jak přijímat dítě do pomocné školy. 5. října 1923 bylo určeno, v jaké formě se mají vydávat vysvědčení na pomocných školách. 26. září 1923 se upravily zvláštní tiskopisy třídních knih pro pomocné školy. 25. září 1925 bylo požadováno, aby každá pomocná škola

i jedna pomocná třída připojená k obecné škole, měla svůj kabinet pomůcek, učitelskou a žakovskou knihovnu, dále se doporučovala navazující péče o absolventy pomocných škol. 6. září 1928 byly zavedeny na tříletou zkoušku již výše zmiňované učební osnovy a výchovné směrnice pro školy pomocné i pro školy slepých, hluchoněmých, mravně a tělesně vadných (viz obr. 19). 6. dubna 1929 bylo nařízeno předkládat ministerstvu školství a národní osvěty zprávy ústavů a škol pro děti úchylné, včetně inspekčních zpráv o návštěvách těchto škol okresními inspektory, tak aby mělo ministerstvo stálou evidenci péče o úchylné mládeži. Nejvyšším přínosem pro pomocné školství byl zákon ze dne 24. května 1929 o pomocných školách (blíže kap. 4.3). Zákon vysvětloval účel pomocných škol, určoval, které dítě patří do pomocné třídy, kdo je zproštěn navštěvovat pomocnou třídu, za jakých podmínek se třída nebo škola zřizuje, kdo nese náklady, atd. V pozdějších letech bylo pomocné školství dalšími výnosy upravováno (Zeman 1931).

Obrázek 19: Učebné osnovy a výchovné směrnice pro školy dětí úchylných (úvod) s rukopisnou poznámkou „Napsal J. Zeman referent MŠANO“. Zvláštní otisk z Věstníku ministerstva školství a národní osvěty č. 9, roč. X (sign. A1785 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice).

4.3 Zákon o pomocném školství

Jak již bylo výše zmíněno, nejvýznamnější přínos v oblasti rozvoje pomocného školství, znamenal vydání zákona o pomocných školách (třídách) č. 86 Sb. z 24. května 1929 (viz příloha 7, 8). Největší zásluhy na navržení a sedmiletých přípravách měl právě Josef Zeman. Pomocné školství bylo dle

zákona konstituováno jako větev běžných obecných škol včetně stejného režimu a jejich financování z veřejných prostředků, zákon dále stanovil jednotné řízení veřejných a soukromých pomocných škol státem. Byl to první zákon svého druhu, který řešil otázku povinné školní docházky rozumově opožděných dětí na základě úředního zjištění, zákon také zmocňoval ministerstvo školství a národní osvěty k vydávání prováděcích předpisů k zákonu. Byl také prvním školským zákonem platným na celém území naší republiky (Holoušová, Plachtová 1990). Zeman upozorňoval již v roce 1908 na prospěšnost zřizování pomocných tříd pro děti opožděné ve vývoji, málo nadané, či se sníženým intelektem, které následkem poruchy ve vývoji nervového systému bezvýsledně opakovaly třídu, protože nestačily předepsaným osnovám obecných škol. V pomocné třídě byl pak možný individuální přístup k žákovi a výuka základních vědomostí, nezbytných pro praktický život (Zeman 1908).

Zákon č. 86 Sb. ze dne 24. května 1929 zajistil pevný základ pro organizaci pomocného školství a umožnil vydatnější zřizování potřebných tříd a škol. Podle § 12, odstavce 2. citovaného zákona musela být zřízena pomocná škola z moci úřední ve školní obci, kde se podle tříletého průměru zjistilo více než 30 dětí povinných chodit do pomocné školy. Zákon však pamatoval i na zřizování tzv. zbytných pomocných škol, jejichž zřízení nebylo zákonnou povinností, nýbrž jen právem. Zřízení takové školy bylo možno v každé školní obci, v které se podle §13 zjistila toho místní potřeba a pokud byly podle § 16 uhrazeny potřebné zřizovací náklady. Podnět k zřízení pomocné školy mohl dát učitel obecné školy, učitelská konference obecné školy, místní školní rada, okresní školní inspektor, školní lékař nebo Okresní péče o mládež a to po předběžném zjištění počtu duševně úchylných dětí ve třídách obecné školy. Podle § 15 citovaného zákona byl minimální počet dětí v pomocné třídě 12, což však bylo na hranici rušení pomocné třídy, proto pro její otevření byl doporučován vždy nezbytný počet alespoň 13 až 14 dětí. Okresní školní výbor zjistil všechny důležité okolnosti pro zřízení pomocné školy a návrh předložil zemské školní radě, pro Čechy v Praze, pro Moravu v Brně, která o povolení školy rozhodla v dohodě se zemským úřadem. Toto povolení mělo platnost, dokud nevznikl podle § 15 zákonitý předpoklad pro zrušení školy (Procházka 1941). Zákon č. 86/1929 Sb. tak umožnil každému dítěti získat takové vzdělání,

jakého mohl dosáhnout i při nedostatku duševních schopností. Pomocná škola tak plnila podle tehdejších názorů odpovědný úkol, vychovávala tyto děti pro praktický život a zabraňovala tak jejich sociálnímu vyloučení.

Zeman (1904, 1) ve své knize Škola pomocná napsal: „...školy pomocné, jež vznikly právě z hlubších názorů pedagogických a z ušlechtilé snahy po lidskosti. Nejsou pro blbé, toliko pro méně nadané“. V roce 1904 byly v Praze dvě pomocné třídy, první pomocná třída pro slabomyslné byla zřízena při obecné a měšťanské škole dívčí u sv. Jakuba na Starém městě v roce 1896, druhá v roce 1903 v Libni. Zeman upozorňoval na důležitost šíření informací o pomocných třídách, aby zprávy o jejich účelu a výsledcích vzbudili zájem laické i odborné veřejnosti a docházelo tak k zřizování dalších tříd a škol. Pozastavoval se nad situací nejen ve městě, ale i na venkově: „...kolik slabomyslných nevinně trpí, kolik se jich nadobro pro společnost ztrácí, kolik jich neštěstím svým působí muka rodinám, a jak často se hořkost a lítost rodičů a sourozenců mění v tyranii a bezcitnost...“ (Zeman 1904, 3).

Stejně jako dnes se objevují hlasy proti integraci a inkluzi osob se speciálními potřebami, tak i na počátku 20. st. nebyly názory na zřizování pomocných tříd jednotné. Často zaznívaly otázky, zda jsou takové třídy potřebné, zda se vyplatí náklady a námaha. Kritika zaznívala i z řad pedagogů, přestože pomocné školy se stávaly v zahraničí velmi populární. Například v Německu bylo v roce 1903 celkem 174 pomocných škol s 16000 dětmi. Přesto se objevovaly názory, které bychom očekávaly spíše o sto let později. Například prof. Witte, školní inspektor v Thornu zastával názor, že dítě méně nadané prospívá spíše ve škole normální, ve které je vlivem spolužáků pobízeno k většímu úsilí. Vyčleňování méně nadaných dětí považoval za škodlivé a depresivně působící jak na dítě, tak na rodiče. Zeman však s tímto tvrzením nesouhlasil. Názor, že slabší dítě ve společnosti schopnějších, vyvíjí větší úsilí, považoval za mylný. Naopak z vlastních pedagogických zkušeností dokládal, že slabší jsou v takovéto společnosti často zesměšňováni a deprimováni. Navíc požadavky obecné školy byly značné a přetěžování slabších žáků nevedlo podle Zemana k cíli, naopak nároky přiměřené duševním schopnostem, přináší výsledky a i práce děti daleko více těší a uspokojuje.

Upozorňoval také na fakt, že každé dítě, i s nižším intelektem může být rozvíjeno, ale potřebuje zvláštní péči, zvláštní výchovu a vyučování, kterou však nemůže poskytnout učitel na obecné škole. Takové dítě pak nezvládá učivo, stává se terčem posměchu u spolužáků, učiteli se stává břemenem, protože není schopno postupovat stejným tempem s ostatními, ztrácí poslední zbytky sebevědomí a sebedůvěry a dále duševně zaostává (Zeman, 1904). Přestože mnohé Zemanovy názory jsou již dnes překonány, zůstávají jeho myšlenky týkající se možností rozvíjet každého jedince a nezbytnosti individuálního přístupu orientovaného na schopnosti dítěte stále aktuální.

Mimo jiné i účinnost zákona o pomocných školách zhodnotil Zeman po letech ve svém díle *Dějiny péče o slabomyslné* (1939). Propagace pomocného školství učiteli i školskými úřady, vedla ke vzrůstajícímu počtu pomocných škol. V roce 1936 bylo v Čechách 135 českých a 77 německých pomocných tříd. Na Moravě a ve Slezsku 75 českých a 31 německých, na Slovensku 15 slovenských, 4 německé a 1 maďarská, na Podkarpatské Rusi 23 rusínských. Tato čísla dokládala snahy školských úřadů dbát spravedlivých potřeb každé národnosti. Podle zákona měly být pomocné třídy zpravidla samostatné, s vlastní správou a s vlastní budovou. Jejich součástí měla být dílna, zahrada a hřiště. Nebylo tomu však všude. Pomocná škola bez dílen a bez zahrady nemohla plně vyhovovat přípravě pro praktický život. Tento nedostatek byl zaznamenán zejména u pražských pomocných škol, kde byl pak větší důraz kladen na stránku naukovou než praktickou. Velmi prospěšné bylo také, měla-li pomocná škola internát, mohla tak přijímat děti ze vzdálenějších míst. Skvělý internát měla například pomocná škola v Mladé Boleslavi pro děti ze severních Čech.

Josef Zeman se významně zasloužil o přijetí dvou výše zmiňovaných právních norem „*Učebných osnov a výchovných směrnic pro školy dětí úchylných*“ a zákona č. 86/1929 Sb. z. a n., o pomocných školách (třídách), pamětníky nazývaných „lex Zeman“, které na další dvě desetiletí vytvořily potřebný legislativní rámec pro speciální školství. Navíc zákon o pomocných školách je u nás jediná právní norma, která se kdy věnovala pouze speciálnímu

vzdělávání, v ostatních případech pokud byla tato problematika řešena, tak vždy v rámci školského zákona (Černá 2008, 58).

4. 4 Nutnost následné podpory pro absolventy pomocných škol

Herfort ve své přednášce na prvním českém sjezdu pro péči o slabomyslné a školství pomocné 28. června 1909 v Praze upozorňoval na skutečnost, že pomocné školství bude plnit své poslání pouze v případě, bude-li na pomocnou školu navazovat další péče. *„Proto veřejná správa musí se i po propuštění starati o chovance pomocných tříd, které v rodinné péči neb ve zvláštních denních internátech v nějakém výdělečném zaměstnání pro život vycvičí“* (Herfort 1932, 308).

Zeman taktéž považoval za nejdůležitější úkol pomocné školy přípravu žáků na budoucí život. Pomocná škola by se proto měla přizpůsobit svým žákům, vycházet z jejich schopností a ty dále rozvíjet. Právě v přizpůsobení individualitám žáků viděli zastánci pomocného školství hlavní výhodu pro žáky samotné. Učitel pomocné školy měl tak příležitost stavět na skutečných základech dětských schopností a nebyl osnovami nucen k postupu na vyšší úroveň, než jaká odpovídala skutečným schopnostem dítěte. A právě touto cestou dosahovala pomocná škola někdy obdivuhodných výsledků. Za neméně důležitý krok pro budoucnost takového dítěte bylo považováno jeho další umístění po ukončení pomocné školy. Zde měla nezastupitelné místo poradna pro volbu povolání, specializovaná pro potřeby žáků vycházejících z pomocných škol. Poradna byla zřízena Spolkem pro péči o slabomyslné a umístěna v Pedologickém ústavu v Praze. Hlavním úkolem poradny bylo propojení informací mezi pomocnými školami, jejich žáky a rodiči na jedné straně a mezi úřady, sociálními institucemi, zaměstnavateli a veřejností na straně druhé. Poradna tak pečovala o vhodné umístění žáků pomocných škol a to ve spolupráci s dosavadními zprostředkovateli a úřady práce (Runczik 1941). Zde vidíme opět přesah Zemanových myšlenek do současnosti, jak upozorňuje Titzl (1985b, 111) u dospívajícího člověka s postižením *„narážíme*

na pocit ztráty perspektiv. Pro mnohé z nich by práce byla jedinou možnou seberealizací, a to i práce monotónní, mechanická. Nebyli by pasivními čekateli azylové péče a i společnost by z jejich práce měla užitek.“

Že je možno vychovat dítě *úchylné* k soběstačnosti a sociální upotřebitelnosti dokazuje počet dělníků s postižením v r. 1928 v Baťových závodech ve Zlíně, kde pracovalo 25 *slepých*, 21 *jednookých*, 20 *hluchoněmých*, 1 *slabomyslný*, 3 *epileptici*, 11 *bez jedné nohy*, 1 *bez obou nohou*, 7 *bez jedné ruky* a jinak zmrzačených v celkovém počtu 203 osob s postižením. Ti všichni dosáhli úspěchu, protože většina měla snahu překonat své nedostatky zvýšenou činností. „*Baťa neproказuje jim milosrdenství, nýbrž požaduje od nich práci a bezpodmínečnou vytrvalost i za cenu slzí a tím sebevědomí jejich jen sílí*“ (Zeman 1930, 15).

4. 5 Výzkum dokládající úspěšnost absolventů pomocných tříd

Zeman byl horlivým zastáncem nejen zřizování pomocných tříd a škol, ale jak již bylo zmíněno výše, zasazoval se i o následnou podporu pro jejich absolventy. Zejména pak kladl důraz na nutnost zřizovat zvláštní pokračovací školy, které připravovaly učně pro živnostenské povolání.

Zajímavý výzkum týkající se této problematiky byl proveden v roce 1939. Předmětem výzkumu byli absolventi pražských pomocných škol z desetiletého období 1925-1935. Městský školský výbor hl. m. Prahy dne 10. března 1939, pod číslem jednací 13275, povolil výpis osobních dat z úředních knih jednotlivých pomocných tříd, byly tak získány záznamy o 400 žácích a žákyních. Z tohoto počtu se podařilo vyhledat a vyšetřit 132 chlapců a 84 dívek, celkem tedy 216 absolventů pomocných škol. Podařilo se tedy zachytit 54%. Při šetření bylo zjišťováno zejména uplatnění v praktickém, každodenním životě. Věk absolventů se pohyboval mezi sedmnáctým až jednatřicátým rokem. Po absolvování pomocné školy více jak polovina (52,3%) probandů se rozhodla vyučit řemeslu. Projevil se zde tentýž jev, jako u zbytku populace po dokončení

školní docházky, protože ve větší míře nastoupili do učení chlapci. Z dívek pouze 25%, kdežto z chlapců 69,7%. Dále byl sledován případný úspěch či neúspěch probandů v průběhu vyučení. Někteří již získali výuční list, jiným musela být prodloužena učební doba a výuční list získali do konce roku 1939. U těch, kteří učení nedokončili, se přihlíželo ke skutečnosti, zda se tak stalo z důvodu nižší inteligence, či z nějakého jiného důvodu, jako dlouhodobá nemoc, úraz, smrt nebo u dívek provdání, těhotenství apod. Byly také zaznamenány případy, kdy sledovaný proband musel odejít z učení, přestože mistři odborného výcviku ho shledali schopným vyučit se danému řemeslu, důvodem nedokončení vyučení však byl neprospěch na pokračovací škole. Autoři výzkumu upozorňovali na fakt, že absolventi pomocných škol nemohou na pokračovací škole často uspět v konkurenci spolužáků, většinou absolventů měšťanských škol. K neúspěchu absolventů pomocných škol na škole pokračovací přispívá i časté nepochopení potřeb těchto žáků ze strany učitelů, kteří rozlišovat nedovedou nebo nechťejí. Za těchto podmínek dokončilo vyučení 50,6% bývalých žáků pomocné školy, 16,7% dokončilo vyučení v prodloužené době, 12,4% nedokončilo vyučení právě z důvodu nižšího intelektu a 20,3% nedokončilo vyučení ze zvláštních důvodů, které byly jmenovány výše. Výzkum dále došel k závěrům, že snížená inteligence neomezuje kvantitativně pole působnosti, jako u jiných postižení a ponechává poměrně široké pole k uplatnění. Pro tento fakt svědčila skutečnost, že sledovaní probandi využili nabídku celkem třiceti různých řemesel a to převážně ve městě. V Praze se vyučilo 90,2% chlapců a všechny dívky, jen 9,8% chlapců se vyučilo na venkově. Překvapující je také skutečnost, že z absolventů pomocných škol 5,3% získalo na pokračovací škole dobrý prospěch, 30,1% mělo prospěch dostatečný, 28,4% sotva dostatečný, 22,1% nedostatečný a 14,1% nebylo klasifikováno. Autoři výzkumu považují tyto výsledky prospěchu za úspěch, vzhledem k faktu, že neexistují zvláštní pokračovací školy, tudíž absolventi pomocných škol navštěvují pokračovací školu pro běžnou populaci, kde spolužáci mají vyšší předběžné vzdělání. Výzkum si dále kladl za cíl porovnat prospěch na pokračovací škole s prospěchem v učení. Pro tento záměr byly získány posudky jednotlivých mistrů, kteří se uvolili vzít do učení absolventy pomocných škol. Autoři výzkumu tento fakt komentovali poznámkou, že je mnohdy obtížné umístit do učení dítě z běžné školy natož ze školy

pomocné. Oceňovali tedy rozhodnutí mistrů, kteří mají dostatek pochopení a trpělivosti pro učně se sníženou inteligencí. Na základě shromážděných posudků bylo označeno za velmi dobré pracovníky 7% učňů, kteří absolvovali pomocnou školu. Za dobré pracovníky bylo označeno 73,2%, za dobré, ale pomalé 7%, za neschopné a nesamostatné 5,8% a za neschopné se vyučit 7% učňů. Při porovnávání výsledků prospěchu na pokračovací škole a v učení došel výzkum k následujícím závěrům. Nikdo z absolventů pomocných škol nezískal na pokračovací škole velmi dobrý prospěch, ale v učení hodnotili mistři 7% těchto učňů, jako velmi dobré pracovníky, kteří se ve všem vyrovnají učňům z běžných škol, navíc někteří je i předčí vytrvalostí. Dobrý prospěch na pokračovací škole získalo jen 5,3% učňů, za dobré pracovníky však označili mistři celkem 73% učňů. I u ostatních skupin bylo vždy příznivější hodnocení mistrů odborného výcviku, než jaké výsledky učni vykazovali v pokračovací škole. Nejlépe patrný rozdíl mezi posudky mistrů a pokračovací školou je u porovnání skupiny neschopné se vyučit (7%) se skupinou učňů s nedostatečným prospěchem na pokračovací škole (22,1%). V závěrech výzkumu autoři apelují na nutnost zřizovat zvláštní pokračovací třídy, protože uvedená čísla dokládá skutečnost, že absolventi pomocných škol jsou schopni se dobře uplatnit v řemeslech, ale nestačí a nemohou stačit v pokračovací škole (Pospíšil 1941, 16-21). Upozornění na tento výzkum považuji za důležité, neboť nám lépe osvětluje dobové souvislosti a poukazuje také na fakt, že Zeman ve svém úsilí, zřizovat pokračovací školy, nebyl osamocen.

4. 6 Pedologický ústav

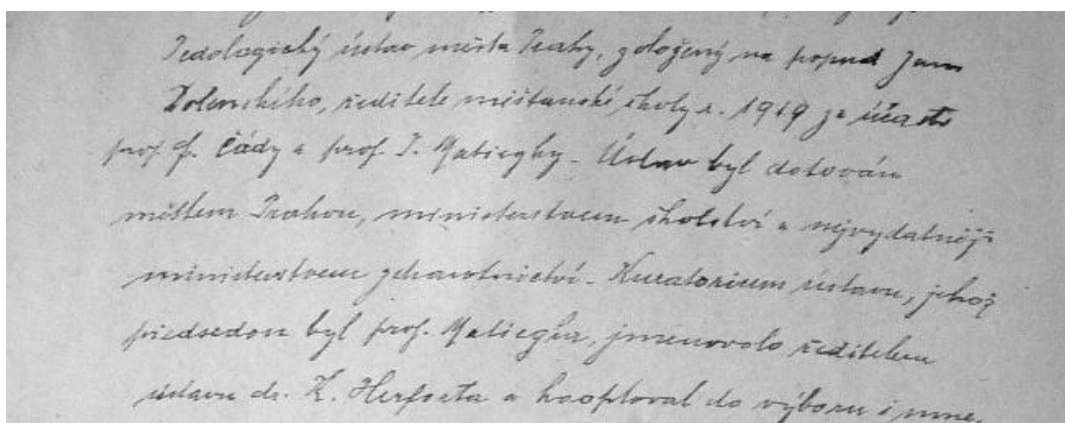
Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže tzv. Paedologický ústav v Praze (používán zkrácený název „pedologický“) byl založen 15. března 1910 usnesením rady hl. m. Prahy. Jeho úkolem bylo sledovat aktuální stav poznání, shromažďovat příslušnou literaturu, provádět samostatný výzkum a sledovat tak teoreticky i prakticky vývoj dítěte. Ústav byl zřízen z podnětu ředitele měšťanské školy a redaktora *Besedy učitelské* Jana Dolenského (1859-1941), který po svém návratu ze studijní cesty v Belgii, spolu s prof. Františkem Čádou

(1865-1918) a prof. Jindřichem Matiegkou¹⁴ (1862-1941) ředitelem Antropologického ústavu Univerzity Karlovy, zahájili pedologické vyšetřování ve škole u Nejsvětější Trojice v Praze. Činnost ústavu se podstatně rozšířila od roku 1914, kdy v něm otevřel prof. Karel Herfort (1871-1940) své ambulatorium pro duševní choroby dětí. V ambulatoriu probíhalo poradenství v oboru lékařském i pedagogickém, což vedle práce teoretické znamenalo i počátek praktické činnosti ústavu, tak jak si vyžadovala doba. Po první světové válce došlo k nové organizaci ústavu a přejmenování na Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže. Ústav se stal poradnou pro děti, u nichž se vyskytovala potřeba odborného psychologického vyšetření a to zejména pro děti *úchylné*. Ústav tak spolupracoval s úřady a organizacemi činnými na poli zdravotní, sociální a pedagogické péče. V roce 1940 byl ústav převzat Spolkem pro péči o slabomyslné. Pedologický ústav se zabýval výzkumem dětí a mládeže od raného věku až po vstup do praktického života. Předmětem ústavní práce byly děti jak v péči rodiny, tak děti ve všech druzích škol, děti a mládež v péči všech ústavů a zařízení výchovných, sociálních i léčebných. Ústav studoval tělesné i duševní zdraví dítěte, vyhledával podklady pro výchovné postupy u dětí zdravých i tělesně či duševně *úchylných*. Zabýval se rovněž studiem vztahů dítěte k rodině a společnosti. Na základě svých výzkumů byl řešen prakticky každý individuální případ. Velkou pozornost věnoval ústav dětem, které byly školními orgány navrženy k přeřazení do pomocných škol. Spolupodílel se na návrzích na další výchovu těchto dětí a na jejich uplatnění po dokončení pomocné školy. Od roku 1940 ústav spolupracoval s Poradnou pro slabomyslné, zřízenou Spolkem pro péči o slabomyslné. Ústav sledoval pokroky světové pedologie, zkoumal nové vyšetřovací metody a ověřoval je vlastním pozorováním. Pořádal odborné kurzy a přednášky. Svou rozsáhlou činností vědeckou i praktickou, při které spolupracoval lékař, psycholog i pedagog, byl ústav jediným svého druhu v Čechách (Péče o duševně úchylné a pomocné školství 1941). *„Založení a činnost pedologického ústavu svědčí o úsilí našich předchůdců o korektní studium českého dítěte a je jistým*

¹⁴ Jindřich Matiegka (1862-1941) profesor antropologie na Univerzitě Karlově, 1929-1930 rektor UK, předseda kuratoria Pedologického ústavu. Jako antropolog „*vyšetřil tělesné ostatky Tycho de Brahe, J. A. Komenského, Kolára, Havlíčka a zkoumal váhu a výšku českého dítěte*“ (Zeman 1933, 74)

vyústěním reformního pedagogického hnutí a práce představitelů nápravné pedagogiky první poloviny 20. století o vědecké podložení a modernizaci metod výuky a výchovy“ (Vojtko 2010, 24).

Úryvek z rukopisu „Obsáhlá studie o dr. Herfortovi“, který je součástí Zemanovy pozůstalosti uložené v depozitáři města Smiřice, dokládá účast Josefa Zemana ve výboru Pedologického ústavu (viz obr. 20). Kuratorium, jehož předsedou byl Jindřich Matiegka (1862-1941), jmenovalo ředitelem Pedologického ústavu Karla Herforta a Zemana koptovalo do výboru. V roce 1934 se Herfort ze zdravotních důvodů vzdal funkce ředitele. Zeman zde zmiňuje i období, kdy v Pedologickém ústavu došlo k osobním sporům před volbou nového ředitele a Zeman byl prof. Matiegkou požádán o urovnání konfliktu (sign. A1885, pozůstalost JZ, depozitář Smiřice). Zmiňuji zde tento detail jen pro ilustraci dokládající morální kredit, úctu a vážnost, které se Zeman těšil v odborných kruzích.

Obrázek 20: Část Zemanova rukopisu „Obsáhlá studie dr. Herfortovi“ (1958) potvrzující, že Josef Zeman byl členem výboru Pedologického ústavu (sign. A1885 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

4.7 Vzdělávání pedagogů speciálních škol

Informace o současném stavu poznání mohla odborná veřejnost získávat z *Pedagogických rozhledů*, kde v letech 1907 – 1914 vycházela rubrika „*Pedopathologie*“, řízená Antonínem Heverochem¹⁵ (1869-1927) a později Karlem Herfortem (1871-1940). Problematice dětí se sníženým intelektem se věnovaly již zmíněné tři tzv. Čádovy sjezdy pro péči o slabomyslné a školství pomocné (1909, 1911, 1913). Značný posun vykonaly také sjezdy pro výzkum

¹⁵ Antonín Heveroch (1869-1927) profesor psychiatrie a neurologie. V r. 1908 zřídil ústav pro epileptiky, tzv. Valentinum. Patřil mezi významné české psychiatry a světově uznávané neurology. Zabýval se psychózami, poruchami jíství a patologií epilepsie (Vojtko 2010).

dítěte. Prvý se konal r. 1922 a druhý v r. 1924, oba v Brně. Třetí v r. 1927 v Praze a čtvrtý r. 1930 v Bratislavě, pátý r. 1933 opět v Brně. Pražský a Bratislavský sjezd pod vedením inspektora Josefa Zemana byl významný velkým zastoupením přednášek s pedopatologickou tematikou. Nutnost hlubšího vzdělávání učitelů vedla Spolek pro péči o slabomyslné k založení vědecké revue „Úchylná mládež“ redigované Josefem Zemanem a Karlem Herfortem (blíže kap. 2.5). Spolkem založená Herfortova knihovna, půjčovala odborné spisy a umožňovala tak učitelům rozšiřovat vědomosti v oblasti pedopatologie. Učitelé pomocných škol byli sdruženi ve Svazu učitelstva pomocných škol. V roce 1933 pořádal Svaz pracovní a propagační den, kde byly řešeny aktuální otázky metodické a právní, zejména otázky dosud nevyjasněny nebo špatně chápány při výkladu zákona č. 86/1929 o pomocných školách. V roce 1935 byla pořádána Světová výstava slepeckého tisku (blíže kap. 3.1.2). V roce 1936 pořádal Svaz celostátní výstavu pomocného školství a v témže roce i výstavu péče o hluchoněmé. Tyto výstavy poukázaly na skutečnost, že péče o úchylnou mládež je syntézou vědy a praxe a je jí věnována náležitá pozornost. Výstavy pomocného školství se zúčastnilo přes 50 pomocných škol a tříd, Zemská péče o mládež, Červený kříž, Spolek pro péči o slabomyslné a několik nakladatelství. Výstavní výbor vydal místo obvyklého katalogu spis „*Pomocné školství*“, v němž čtenář nalezl znění zákona o pomocných školách, text usnesení kulturního, rozpočtového a sociálně politického výboru k návrhu zákona, ministerské výnosy týkající se pomocného školství, seznam ústavů pro slabomyslné a podrobný soupis všech článků týkajících se nauky o slabomyslnosti, nápravné pedagogiky a školství pomocného od r. 1875 až do r. 1936 (Zeman 1939). Z tohoto neúplného výčtu je patrné, jak mnohostranná byla Zemanova činnost organizační, neboť na většině z výše uvedených postupů směřujících ke zvýšení vzdělanosti odborné i laické veřejnosti a rozšíření povědomí o potřebách osob s postižením, se Zeman přímo či nepřímo podílel.

Zeman opakovaně zdůrazňoval význam přípravy pedagogů pracujících s úchylnou mládeží. Podle jeho názorů by každý učitel měl nejprve poznat školu pro děti úchylné, než sám začne učit na obecné škole. Naučí se tak lépe pochopit individuální potřeby dětí, naučí se trpělivosti a bude lépe umět využít

metody i prostředky vyučování. Zeman dále kladl důraz na další vzdělávání pedagogů, všichni učitelé by měli být obeznámeni s principy pedopatologie, taktéž by měli ovládat základy z nauky o nápravě vadné mluvy, znát podstatu sociologie dětství, fyziologie a hygieny. Zemanovo pojetí pedopatologie vycházelo ze sjednocení nápravné pedagogiky slabomyslných, obtížně vychovatelných, hluchoněmých, nevidomých a tělesně vadných. Zeman usiloval o vývoj komplexní péče o úchylnou mládež podle jednotného promyšleného plánu a to na základě syntézy práce lékaře, pedagoga, psychologa, sociologa a kriminologa. Rovněž zdůrazňoval potřebu plánovitého postupu soustřeďování sil ve spolcích a organizacích na podporu výchovy, vzdělávání a komplexní péče soustředěné na člověka znevýhodněného. Zeman prosazoval vysokoškolské vzdělávání učitelů speciálních škol. Podal návrh na zřízení dvousemestrové pedopatologické školy a předložil i dvě alternativy programu přednášek (Holoušová, Plachtová 1990). Zeman (1931, 123) upozorňoval na nutnost změny vzdělávání učitelů v časopise *Úchylná mládež*. Již v r. 1931 zde použil termín *speciální školy pro děti s postižením*. „...Nevyřešená otázka reformy učitelského vzdělávání je tíživým nedostatkem. Je nutné, aby se učitelé vzdělávali v pedopatologii na speciální škole nebo alespoň v celoročních státních kurzech. Pomocná škola i ostatní speciální školy pro děti s postižením jsou živým organizmem, nemohou proto zůstat po léta beze změny, školská opatření musí být častěji revidována, přizpůsobena změnám, doplněna o aktuální poznání a nedostatky musí být průběžně odstraňovány“. Zde opět vidíme Zemanův přesah do současnosti. Jeho názory byly nadčasové, vždy si uvědomoval nezadržitelnost vývoje a vědeckého poznání. Apeloval, aby toto poznání bylo přenášeno do praxe.

Soubor prací prof. K. Herforta „je svrchovanou potřebou těm, kdož mají zájem o dětské tvory, které příroda znehodnotila a které potřebují ochrany ze strany lékaře, pedagoga, právníka a sociálního pracovníka“ (Zeman 1932, 1). Toto doporučení díla Karla Herforta ke studiu všem, kteří přicházejí do styku s osobami potřebnými, dokládá jednak přínos Herforta této oblasti, ale poukazuje také na komplexní přístup, který Zeman po celá léta prosazoval. Tyto myšlenky jsou stále aktuální, v současnosti pouze pojem „ochrana“ nahrazujeme výrazem „podpora“.

4. 8 Zemanova spolupráce s odborníky ze zahraničí

Řešení otázek a problémů souvisejících s péčí o úchylnou mládež prováděl Zeman vždy v těsném kontaktu s informacemi ze zahraničí. Úzce spolupracoval s odborníky z Polska, Rumunska a zejména pak z Jugoslávie. Zde přerostla odborná spolupráce v přátelství s inspektorem sociální politiky v Bělehradě a ředitelem ústavu slepých v Zemunu Vejlko Ramadanovičem (1874 – nezjištěno). Tento vzácný humanista si velmi vážil přátelství s Josefem Zemanem a úspěšně ve své zemi realizoval mnohé reformy, které se u nás Zeman marně snažil prosadit. Ramadanovič zasvětil svůj život, podobně jako Zeman, činnosti ve prospěch osob s postižením, pomoci trpícím a strádajícím. Již v roce 1896 založil ústav hluchoněmých v Požarevci. V průběhu 1. světové války založil v Bicertu v Africe školu pro osleplé vojáky, které učil číst Braillovým písmem. Po osvobození školu přemístil do Jugoslávie do Zemunu, kde realizoval moderní a pokrokové přístupy výchovy a vzdělávání nevidomých. Ramadanovič přispíval odbornými články do revue *Úchylná mládež* a Josef Zeman publikoval v odborných časopisech v Jugoslávii (Holoušová, Plachtová 1990). Ve své tiskárně v Zemunu tiskl Ramadanovič některá díla a hudebniny v bodovém písmu a zasílal je zdarma ústavům, spolkům i jednotlivcům v Čechách. Publikace byly opatřeny věnováním v černotisku i v bodovém písmu: „*Slepí Srbi věnují tuto knihu svým bratrům a sestrám stejného osudu od srdce k srdci*“ (Doskočil 1937, 181).

V roce 1928 se pod vedením Josefa Zemana uskutečnila oficiální výprava 36 pracovníků speciálních škol do Jugoslávie, mezi účastníky byl i Karel Herfort se svým synem, tehdy studentem lékařské fakulty. Zeman podporoval podobná setkávání odborníků, vědom si jejich významu a nezastupitelného místa v pracovním životě osob věnujících se péči o postižené spoluobčany. Setkání se tak stávala nejen posilou pro další usilovnou odbornou práci, ale i cenným zdrojem nových poznatků a zajímavou výměnou zkušeností. Účastníci pracovního setkání v roce 1928 byli přijati na ministerstvu sociální politiky v Bělehradě, navštívili ústav pro hluchoněmé v Záhřebu, pomocnou školu, ústav pro hluchoněmé a ústav pro mravně vadné v Lublani a setkali se

s Ramadanovičem v jeho ústavu slepých v Zemunu. V roce 1929 přijeli naopak odborníci z Jugoslávie v čele s Ramadanovičem do naší republiky (viz obr. 21). V roce 1930 byl Zeman pozván do Bělehradu přednášet na kurz pro pomocné školy. Spolu s Josefem Zemanem se přednášek zúčastnili i Karel Herfort a Augustin Bartoš (1888-1969), tehdejší ředitel Jedličkova ústavu v Praze. Zasluhou Josefa Zemana byla také koncem roku 1938 ministerstvem školství povolena studijní cesta několika učitelům speciálních škol z Jugoslávie po našich ústavech. Josef Zeman byl v Jugoslávii velice váženým a uznávaným odborníkem, což nejlépe dokládají dvě vysoká státní vyznamenání. V roce 1927 byl Zemanovi udělen Řád sv. Sávy se stuhou a v roce 1935 Řád jugoslávské koruny (Holoušová, Plachtová 1990).

Obrázek 21: J. Zeman a V. Ramadanovič na kurzu pedopatologie v Mariánských lázních v r. 1929. Článek mimo jiné informuje, že prezident podepsal zákon o pomocných školách, vzešlý z iniciativy inspektora Zemana (výstřižek z novin sign. A2264 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Zemanův důraz na spolupráci s odborníky ze zahraničí, jeho studijní cesty po ústavech a školách v cizině, podporování studijních cest pro učitele speciálních škol, to vše hovoří o nadčasovém myšlení Josefa Zemana. Uvědomoval si, že není potřeba objevovat již objevené, že rigidní, stereotypní činnost zabraňuje pokroku. Zde můžeme vidět opět přesah Zemanových idejí nejen do současné speciální pedagogiky, ale do přístupu k životu v celé jeho šíři.

ZÁVĚR

Ve své diplomové práci jsem se prostřednictvím studia dobových pramenů a relevantní odborné literatury pokusila zmapovat přínos Josefa Zemana pro život lidí s postižením a možný přesah do současné speciální pedagogiky. Význam Josefa Zemana spočívá především v práci pedopatologické, organizační a osvětové. Jeho činnost pedopatologická byla významná zejména komplexním pojetím a působením ve všech oborech péče o mládež *úchylnou*. Rozsáhlou účastí v oblasti spolkového hnutí ovlivňoval péči o *slepé, hluché, slabomyslné, zmrzačené i mravně vadné* jedince. Prostřednictvím osnov pro speciální školy a zákona o pomocných školách významně zasahoval do organizace školství pro *úchylnou* mládež. Cítil potřebu vzdělávat učitele i veřejnost v zájmu dětí s postižením. Zdůrazňoval pedagogický, ekonomický, sociální a zdravotní význam, výchovy a vzdělávání všech jedinců zdravotně či sociálně vyloučených. Pomáhal neúnavně těm, kteří svými oslabenými schopnostmi nebyli schopni osvojit si vědomosti a dovednosti běžným způsobem. Zemanovým cílem bylo pomoci jedincům s postižením, tak, aby byli šťastní a potřební v lidské společnosti. Zde vidím přesah Zemanovy činnosti do současné speciální pedagogiky, neboť dnešní podpora člověka se speciálními potřebami, je založena na jeho aktivní účasti, tak jak na prahu druhého milénia dodává Titzl (2000, 235) „...*je nutná tak zaměřená a tak prováděná pomoc, která člověka postiženého naučí – aby si uměl pomáhat sám.*“

Přestože sociální i speciálně pedagogická péče o jedince s postižením ve sledovaném období směřovala k jejich určité separaci, zaznamenala v té době „*česká speciální pedagogika jeden ze svých vrcholů v hledání etického vztahu k postiženým jedincům, i prosazováním nových edukačních metod v ústavech, které dosáhly světové úrovně např. v Klárově ústavu pro dospělé slepce, v Jedličkově ústavu nebo v Ernestinu*“ (Mužáková 2011, 99). S těmito ústavami a s mnoha dalšími zařízeními pečujícími o člověka potřebného Zeman v jednotlivých etapách svého života spolupracovat zejména prostřednictvím spolkových aktivit a jejich činnosti tak přímo či nepřímo ovlivňoval. Podílel se na

lidské a sociální záchraně jedinců, kteří by se bez podpory okolí ocitli na samém okraji společnosti. Zeman tak zasvětil celý svůj život činnosti, pro dobro bližního. Spor mezi altruismem a egoismem, který jak dodává Titzl (2005) se vždy výrazně projevuje na vztahu společenské majority nepostižených k minoritě postižených a to jak uvnitř každého jednotlivce, tak uvnitř společnosti v každé etapě jejího vývoje, tento spor u Zemana podle mého názoru snad ani nenastal a pokud ano, tak jednoznačně převážil altruismus. Veškerá jeho činnost byla protnuta příkladným vztahem k člověku, opravdovým humanizmem.

POUŽITÁ LITERATURA

MONOGRAFIE:

BOHUSLAV, J. V. *Rukověť života spolkového. Právnický i praktický rádce ve věcech práva spolčovacího*. Praha : Bačkovský, 1901.

BOHUSLAV, J. V. *Rukověť života spolkového. Rádce ve věcech práva spolčovacího s dodatkem o právu shromažďovacím*. Praha : Bačkovský, 1923.

ČERNÁ, M. a kol. *Česká psychopedie : speciální pedagogika osob s mentálním postižením*. Praha : Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1565-3.

DEYL, Z. *Sociální vývoj Československa 1918 – 1938*. Praha : Academia, 1985.

DUSIL, V., KLIMENT, J. *Spolky, shromáždění a politické strany podle práva československého*. Praha: Nákladem Právnického knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1936.

EISOVÁ, A. *Kapitoly z dějin psychopedie*. Praha : SPN, 1983.

HÁJKOVÁ, V., STRNADOVÁ, I. *Inkluzivní vzdělávání : teorie a praxe*. Praha : Grada, 2010. ISBN 978-80-247-3070-7.

HLUŠÍ E. *Z historie slepeckého muzejnictví*. Brno : Technické muzeum, 2002. ISBN 80-86413-05-5.

KOMÁRKOVÁ, B. *Původ a význam lidských práv*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1990. ISBN 80-04-25384-9.

LAŠŤOVKA, M. a kol. *Pražské spolky: soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895-1990*. Praha : Scriptorium, 1998. ISBN 80-902151-9-X.

MASARYK, T. G. *Otázka sociální : základy marxismu sociologické a filosofické*. Praha : Nákladem Jana Laichtera, 1898.

MUŽÁKOVÁ, M. *Aspekty integrace lidí se zrakovým postižením v zrcadle historie spolkové činnosti*. Praha, 2004. Rigorózní práce. Praha : Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých ČR, 2006. ISBN 80-902025-7-8.

SMÝKAL, J. *Tyflopedický lexikon jmenný*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2006. ISBN 80-86413-30-6.

SMÝKAL, J. *Vznik slepeckého muzea v Brně*. Brno : Slepecké muzeum České unie nevidomých a slabozrakých, 1996.

ŠIŠKA, J. *Mimořádná dospělost : edukace člověka s mentálním postižením v období dospělosti*. Praha : Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0992-4.

TELEC, I. *Spolkové právo*. Praha : C. H. Beck, 1998. ISBN 80-7179-194-6.

TITZL, B. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha : Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2000. ISBN 80-86039-90-0.

VOJTKO, T. *Speciální pedagogika. Čítanka textů k vývojovým etapám oboru I. 1883 – 1944*. Praha : Pedf UK, 2010. ISBN 978-80-7290-475-4.

ZEMAN, J. *Črty z pedopatologie*. Praha : Dědictví Komenského, 1928.

ZEMAN, J. *Dějiny péče o slabomyslné*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1939.

ZEMAN, J. *Kultura slepců : Glosy k mezinárodní výstavě slepeckého tisku*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1935.

ZEMAN, J. *O školních lékařích*. Náchod : Nákladem B. Chrastiny, 1907.

ZEMAN, J. *Pedopathologický slovníček*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1933.

ZEMAN, J. *Svět nevidomých*. Praha : Dědictví Komenského, 1930.

ZEMAN, J. *Škola pomocná*. Zvláštní otisk z Naší Doby. Praha : Nákladem vlastním, 1904.

ZEMAN, J. *Péče o děti abnormální. Statistický přehled ústavů a škol pro děti abnormální*. Náchod : Knihkupectví B. Chrastiny, 1908.

SBORNÍKY:

FRESZL, R. Kulturní potřeby slepců. In *Sborník prací z oborů péče o mládež úchylnou, vydaný na počest životního díla Josefa Zemana*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1931. s. 136-139.

HERFORT, K. Psychopatologie dětství, nová věda lékařská. Inaugurační přednáška na české lékařské fakultě UK 28. dubna 1920. In *Soubor prací univ. prof. MUDr. Karla Herforta*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1932. s. 275-282.

HERFORT, K. Třicet roků ve službách slabomyslných. In *Sborník prací z oborů péče o mládež úchylnou, vydaný na počest životního díla Josefa Zemana*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1931. s. 21-25.

HERFORT, K. Zařízení ústavů pro slabomyslné. Přednáška na I. českém sjezdu pro péči o slabomyslné a školství pomocné v Praze dne 28. června 1909. In *Soubor prací univ. prof. MUDr. Karla Herforta*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1932. s. 308-311.

HERFORT, K., SCHNEIDER, J., ZELENKA, B. ed. *Sborník prací z oborů péče o mládež úchylnou, vydaný na počest životního díla Josefa Zemana*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1931.

JANÁK, J. Spolky v českých zemích do roku 1951. In *Politické strany a spolky na Jižní Moravě*, Brno : Státní okresní archiv Břeclav, 1993. ISBN 80-85048-44-2. s. 59-93.

KOREJS, O. Spolek pro péči o slabomyslné v Praze. In *Péče o duševně úchylné a pomocné školství*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1941. s. 37-40.

KYSUČAN, J. František Čáda a Moravskoslezské sjezdy pro péči o slabomyslné a školství pomocné. In *Speciální pedagogika : Teorie a praxe oboru v 21. století : Příspěvky ke 100. výročí I. sjezdu pro péči o slabomyslné a školství pomocné v Praze 1909*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2011. ISBN 978-80-7435-132-7. s. 92 - 95.

MATES, P. Právní úprava a praxe spolkového práva na Moravě za I. republiky. In *Politické strany a spolky na jižní Moravě: XXII. Mikulovské sympozium: 7-8. října 1992*. Mikulov : Okresní archiv Břeclav, 1993. ISBN 80-85048-44-2. s. 97-101.

MORKES, R. První polepšovny a dětské útulny. In *Postižený člověk v dějinách I. Vybrané přednášky k dějinám speciálně pedagogické teorie a praxe*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2005. ISBN 80-7041-007-8. s. 14 - 20.

MUŽÁKOVÁ, M. Průnik eugenického myšlení do speciální pedagogiky. In *Speciální pedagogika : Teorie a praxe oboru v 21. století : Příspěvky ke 100. výročí I. sjezdu pro péči o slabomyslné a školství pomocné v Praze 1909*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2011. ISBN 978-80-7435-132-7. s. 96 - 101.

NOVOTNÝ, J. Spolek pro péči o duševně úchylné na Moravě. In *Péče o duševně úchylné a pomocné školství*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1941. s. 40-41.

BEDNAŘÍK, M., KETTNER, J., KOLÁŘ, J. ed. *Péče o hluchoněmé v Čechách a na Moravě: 1915-1940: k čtvrtstoletí činnosti Spolku pro péči hluchoněmé v Praze*. Praha : Spolek pro péči o hluchoněmé v Čechách a na Moravě, 1940.

BENEŠ, K. ed. *Péče o duševně úchylné a pomocné školství*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1941.

POKORNÝ, J. Význam pomocného školství. In *Péče o duševně úchylné a pomocné školství*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1941. s. 5-7.

POSPÍŠIL, B. Jak se osvědčili absolventi pomocných škol v životě. In *Péče o duševně úchylné a pomocné školství*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1941. s. 16-26.

PROCHÁZKA, J. O zřizování pomocných škol (tříd). In *Péče o duševně úchylné a pomocné školství*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1941. s. 63-65.

Přijímání chovanců do Deylovy výchovny slepých. In. *Pro naše slepce : Pokus o řešení otázky slepců v království Českém*. Praha : Zemský spolek pro výchovu a opatrování slepých v království Českém, Slepcecký věstník; 1910.

RATAJ, T., RATAJOVÁ, J. Podoby a proměny spolkového života v Praze v letech 1918 – 1990. In *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*. Praha : Archiv hlavního města Prahy, 2000. ISBN 80-86197-21-2. s. 351-358.

RUNCZIK, V. Pomocná škola a poradna pro volbu povolání – Pedologický ústav. In *Péče o duševně úchylné a pomocné školství*. Knihovna úchylné mládeže sv. 25. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1941. 27-33.

SOBOLOVSKÝ, Š. Rozvoj péče o hluchoněmé na Slovensku. In *Sborník prací z oborů péče o mládež úchylnou, vydaný na počest životního díla Josefa Zemana*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1931. s. 119-123.

TITZL, B. Česká speciální pedagogika mezi léty 1909 a 2009. In *Speciální pedagogika : Teorie a praxe oboru v 21. století : Příspěvky ke 100. výročí I. sjezdu pro péči o slabomyslné a školství pomocné v Praze 1909*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2011. ISBN 978-80-7435-132-7. s. 47 – 58.

TITZL, B. Počátky péče o tělesně postižené děti a mládež u nás a Jedličkův ústav. In *Péče o tělesně postižené dítě. Sborník k 70. výročí založení Jedličkova ústavu*. Praha : Ústav pro kulturně výchovnou činnost, 1985a. s. 13 – 33.

TITZL, B. Prof. MUDr. Rudolf Jedlička a jeho vliv na utváření české somatopedie. In *Postižený člověk v dějinách II. Texty k dějinám speciálně pedagogické teorie a praxe. Vybrané příspěvky z konferencí Postižený člověk v proměnách času I. a II.* Hradec Králové : Gaudeamus, 2007. ISBN 978-80-7041-081-3. s. 55 – 61.

TITZL, B. Skutečně platí Sovákova periodizace vztahu společnosti k postiženým? In *Postižený člověk v dějinách I. Vybrané přednášky k dějinám speciálně pedagogické teorie a praxe*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2005. ISBN 80-7041-007-8. s. 5 – 13.

TITZL, B. Výchova tělesně postižených dětí a mládeže. In *Péče o tělesně postižené dítě. Sborník k 70. výročí založení Jedličkova ústavu*. Praha : Ústav pro kulturně výchovnou činnost, 1985b. s. 110-129.

TVRDOŇ, A. ed. *Spolky, ústavy a zařízení pro péči o chudé a péči o mládež ochrany potřebnou v republice československé*. Seznam podle stavu v roce 1934. Praha : Statistický úřad, 1936, s. 7 – 45.

Ústavy slepých v království Českém. In *Pro naše slepce : Pokus o řešení otázky slepců v království Českém*. Praha : Zemský spolek pro výchovu a opatrování slepých v království Českém, Slepecký věstník; 1910.

VOJTKO, T. Pedologický ústav – základna pěstování nápravné pedagogiky u nás. In *Postižený člověk v dějinách II. Texty k dějinám speciálně pedagogické teorie a praxe. Vybrané příspěvky z konferencí Postižený člověk v proměnách času I. a II.* Hradec Králové : Gaudeamus, 2007. ISBN 978-80-7041-081-3. s. 49-54.

VOJTKO, T. ed. *Postižený člověk v dějinách II. Texty k dějinám speciálně pedagogické teorie a praxe. Vybrané příspěvky z konferencí Postižený člověk v proměnách času I. a II.* Hradec Králové : Gaudeamus, 2007. ISBN 978-80-7041-081-3.

ZELENKA, B. Několik slov o životě a působení Josefa Zemana. In *Sborník prací z oborů péče o mládež úchylnou, vydaný na počest životního díla Josefa Zemana*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1931. s. 5-12.

ZEMAN, J. Nezapomenutelný. In *Prof. MUDr. Karel Herfort in memoriam. Soubor článků a vzpomínek*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1940, s. 21 – 30.

ZEMAN, J. ed. *Soubor prací univ. prof. MUDr. Karla Herforta*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1932.

PERIODIKA:

BENEŠ, K. Bibliografie prací Josefa Zemana. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., č. 7-8, s. 165-168.

DOLEŽAL, J. Od sporadických zařízení k organizované péči o mládež mravně úchylnou a provinilou. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII, č. 7 – 8, s. 197 – 202.

DOSKOČIL, J. Naše slepecké tiskárny. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII, č. 7 – 8, s. 174-183.

DOSKOČIL, J. Zemanovo slepecké muzeum v Praze. *Pedagogické rozhledy*, 1947, roč. III, s. 353-358.

EDELSBERGER, L. Josef Zeman a Československá speciální pedagogika. *Otázky defektologie*. 1967, č. 3, s. 78 – 96. Praha : SPN, 1967.

HERFORT, K. Josef Zeman. K šedesátým jeho narozeninám. *Pedagogické rozhledy*, 1927, roč. 37, č. 8, s. 1-5.

HERFORT, K. Otevřený list. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., s. 146-148.

HERFORT, K., ZEMAN, J., KETTNER, J. O systém, plán a soustředění. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., č. 1 - 2, s. 1 – 5.

HOLOUŠOVÁ, D., PLACHTOVÁ, H. Život a dílo Josefa Zemana. *Speciální pedagogika*, 1990, roč. 1, č. 6, s. 9 - 57.

CHLUP, O. Náchodské vzpomínky. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., s. 156 – 157.

KLÍMA, J. V. Průkopník péče o zmrzačené děti u nás. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., č. 7 – 8, s. 160 – 162.

KOLÁŘ, J. Činnost inspektora Josefa Zemana v péči o hluchoněmé. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., č. 7 – 8, s. 205 – 207.

KOREJS, O. Náš táta. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., č. 7 – 8, s. 168 - 171.

KRÁL, V. Josef Zeman slepcům. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., s. 187 – 189.

MAUER, J. Literární dílo Josefa Zemana. Úvod k bibliografii. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII, č. 7 – 8, s. 162 – 165.

TITZL, B. 130. výročí narození Josefa Zemana. *Speciální pedagogika*, 1997, roč. 7, č. 3, s. 54-56. ISSN 0862-1632.

ZEMAN, J. Návrh na úpravu vzdělávání a zkoušek učitelstva škol speciálních. I *Úchylná mládež*, 1931, roč. VII, s. 162-192.

ZEMAN, J. Kázeňské řady. *Úchylná mládež*. 1928, roč. IV, s. 175-178.

ZEMAN, J. Vzpomínka z počátků péče o tělesně vadné u nás. *Úchylná mládež*, 1936, roč. XII, s. 91-93.

ZEMAN, J. Vzpomínkou... *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII, č. 7 – 8, s. 141-143.

PRAMENY:

Archiv hl. m. Prahy – Spolkový katastr

- SK II/379 Český slepecký tisk
- SK IX/802 Společnost slepeckého muzea
- SK II/370 Spolek pro péči o slabomyslné
- SK II/0260 Spolek pro léčbu a výchovu mrzáků
- SK IX/538 Spolek učitelstva mládeže mravně vadné
- SK II/0348 Spolek pro péči o hluchoněmé

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

- KPR – protokol L, inv. č. 833 „Zákon z 24. května 1929 o pomocných školách (třídách)“, kart. 20.
- KPR – protokol H, inv. č. 208 „Mezinárodní sjezd knihovníků a přátel knihy, Praha“, kart. 2.

- KPR, inv. č. 1961/F, sign. 105 987/49 „Český slepecký tisk“, kart. 382.

Archiv Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského

- Fond *Josef Zeman* sign. S329/III

Pozůstalost Josefa Zemana, depozitář Smiřice

- sign. A1667: Rukopis literárních prací J. Zemana
- sign. A1685: *Úchylná mládež*, 1929, roč. V
- sign. A1711: ZEMAN, J. *Črty z pedopatologie*. Praha : Dědictví Komenského, 1928.
- sign. A1731: Čtvrtý sjezd pro výzkum dítěte v Bratislavě 25.-27.10. 1930
- sign. A1742: ZEMAN, J. Návrh na úpravu vzdělávání a zkoušek učitelstva škol speciálních
- sign. A1759: První česká výstava pro uměleckou výchovu
- sign. A1765: *Úchylná mládež*, 1925, roč. I
- sign. A1768: *Úchylná mládež*, 1928, roč. IV
- sign. A1785: Učebné osnovy a výchovné směrnice pro školy dětí úchylných (1928)
- sign. A1788: Okresní vychovatelná pro děti slabomyslné v Chotěboři
- sign. A1791: ZEMAN, J. Dnešní stav školství pro úchylné děti v RČS (1927)
- sign. A1806a: Spolupráce na jednom díle (1929)
- sign. A1824: ZEMAN, J. Hlavu vzhůru
- sign. A1885: Rukopis *Obsáhlá studie o dr. Herfortovi*
- sign. A1913, A2102, A2107, A2136, A2085, A2093, A2163: Fotografie
- sign. A1964/1-24: Rukopis *Kousek zpovědi a vzpomínek*
- sign. A2176/1-23: Soukromá korespondence
- sign. A2198/1-5: Dopisy s Masarykovými
- sign. A2012, A2014, A2017, A2031, A2033: Služební doklady
- sign. A2197: Legitimace z r. 1910, 1917
- sign. A2149: Dopisy a gratulace
- sign. A1837: Výroční zpráva: Český slepecký tisk r. 1946
- sign. A2003, A2006, A2007, A2107: Vysvědčení
- sign. A2264: Výstřižky z novin z r. 1900-1957
- sign. A1993: Osobní doklady
- sign. A2066: Vyznamenání

INTERNETOVÉ ZDROJE:

MAKOVCOVÁ, S. *Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením.*

[online]. [cit. 2012-03-23]. Dostupné z WWW:

<http://www.mpsv.cz/files/clanky/10775/umluva_info_160511.pdf>.

MATIAŠKO, M. *Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením a transformace sociální péče v České republice : Právo na nezávislý způsob života a život v komunitě podle článku 19 CRPD a závazky České republiky.*

[online]. 2011. [cit. 2012-03-23]. Dostupné z WWW:

<http://www.mpsv.cz/files/clanky/10700/Analyza_CRPD.pdf>.

SEZNAM ZKRATEK

C. k.: Císařsko-královský (označení v titulu orgánů rakouské části monarchie)

č. j.: číslo jednací

ČST: Český slepecký tisk

inv. č.: inventární číslo

ISBN: International Standard Book Number (mezinárodní standardní číslo knihy)

ISSN: International Standard Serial Number (mezinárodní standardní číslo seriálové publikace)

KPR: Kancelář prezidenta republiky

MŠANO: Ministerstvo školství a národní osvěty

NPMKJAK: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského

PEDF UK: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy

roč.: ročník

sign.: signatura

SOKA HK: Státní okresní archiv Hradec Králové

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1: Vlevo fotografie bez popisu, nedatováno (sign. A2107/3). Vpravo portrét J. Zemana s podpisem z r. 1928 (sign. A2085, pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 2: Vlevo pamětní deska, uprostřed rodný dům s pamětní deskou (foto autor 21. 1. 2012) Vpravo rodný dům J. Zemana na dobové fotografii - nedatováno (sign. A2093c pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 3: Fotografie manželky Hedviky Zemanové (1868-1933) nedatováno (sign. A2163 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 4: Závěr rukopisu *Kousek zpovědi a vzpomínek* (1958), kde Zeman ve věku 91. let označuje léta strávená v Náchodě za nešťastnější období svého života (sign. A 1964/23 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 5: Legitimace J. Zemana, zakládajícího člena Spolku pro uctění památky vojáků z Chotěbořska (sign. A2197/7 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 6: Karel Herfort a Josef Zeman u hrobu K. S. Amerlinga na starobylé Budči v r. 1925 (sign. A2102 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 7: Část úvodní strany prvního čísla revue *Úchylná mládež* (roč. I., říjen 1924)

Obrázek 8: Redakční rada revue *Úchylná mládež* v r. 1937 (foto *Úchylná mládež*, roč. XIII, č. 7-8, s. 145)

Obrázek 9: Josef Zeman ve své pracovně – nedatováno (sign. A2088 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 10: Zeman se v r. 1922 zúčastnil studijní cesty po německých ústavech pro slepé (sign. A2031 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 11: Nevidomý tiskař - fotografie z Výroční zprávy spolku Český slepecký tisk za r. 1946 (sign. A1837 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 12: Závěr žádosti o příspěvek na plánovanou stavbu „Domu kultury nevidomých“ adresované prezidentovi republiky T. G. Masarykovi v r. 1934 (Archiv KPR, fond KPR, inv. č. 1961/F, sign. 105 987/49 „Český slepecký tisk“, č. j. 8672/34, kart. 382)

Obrázek 13: Mezinárodní výstava slepeckého tisku v roce 1935 v Praze. Vlevo: J. Zeman při zahájení výstavy. Vpravo: ukázka z vystavovaných exponátů (Zeman 1935, 6, 14)

Obrázek 14: Macanův pokoj; zadní strana fotografie s razítkem „Slepecké Zemanovo muzeum“, nedatováno (sign. A2136/4, depozitář Smiřice)

Obrázek 15: Zemanovo slepecké muzeum v Krakovské ulici v Praze, popisek na zadní straně fotografie, nedatováno (A2136/2 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 16: Spolek pro péči o slabomyslné, J. Zeman uveden mezi členy výboru, nedatováno (sign. A2139 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 17: Josef Zeman se zúčastnil v r. 1910 Mezinárodního kongresu školní hygieny v Paříži (sign. 2197/6 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 18: Josef Zeman se zúčastnil v r. 1922 Sociálně-lékařského sjezdu v Mukačevě na Podkarpatské Rusi (sign. A 2107/5 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 19: Učebné osnovy a výchovné směrnice pro školy dětí úchylných (úvod) s rukopisnou poznámkou „*Napsal J. Zeman referent MŠANO*“. Zvláštní otisk z Věstníku ministerstva školství a národní osvěty č. 9, roč. X (sign. A1785 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice).

Obrázek 20: Část Zemanova rukopisu „*Obsáhlá studie dr. Herfortovi*“ (1958) potvrzující, že Josef Zeman byl členem výboru Pedologického ústavu (sign. A1885 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Obrázek 21: J. Zeman a V. Ramadanovič na kurzu pedopatologie v Mariánských lázních v r. 1929 (výstřižek z novin sign. A2264 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Vysvědčení o způsobilosti vyučovat na školách obecných, zkouška dospělosti vykonána dne 29. června 1887 v Hradci Králové (sign. A2003, pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Příloha 2: Úvodní část rukopisu Curriculum Vitae J. Zemana, datovaného dne 7. dubna 1906 (sign. 1993, pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Příloha 3: Josef Zeman se zúčastnil v r. 1907 Kurzu volného kreslení v Náchodě (sign. A2014 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Příloha 4: Vysvědčení o způsobilosti vyučovat slabomyslné, zkouška vykonána 16. listopadu 1908 (sign. A2006, pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Příloha 5: Jmenování Josefa Zemana okresním školním inspektorem v r. 1909 (sign. A2006, pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Příloha 6: Jmenování J. Zemana členem zkušební komise z vyučování slepých v r. 1922 (sign. A2033 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Příloha 7: Zákon o pomocných školách (třídách) ze dne 24. května 1929 § 1 (Archiv KPR, fond KPR, protokol L, inv. č. 833, č. j. 462/29, kart. 20)

Příloha 8: Zákon o pomocných školách (třídách) ze dne 24. května 1929 podepsal prezident republiky T. G. Masaryk 17. 6. 1929 v Židlochovicích (Archiv KPR, fond KPR, protokol L, inv. č. 833, č. j. 462/29, kart. 20)

Příloha 9: Vysvědčení dokládající účast Josefa Zemana na I. kurzu pro učitele z péče o děti tělesně vadné konaného 6. – 8. prosince 1930 (sign. A2007 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

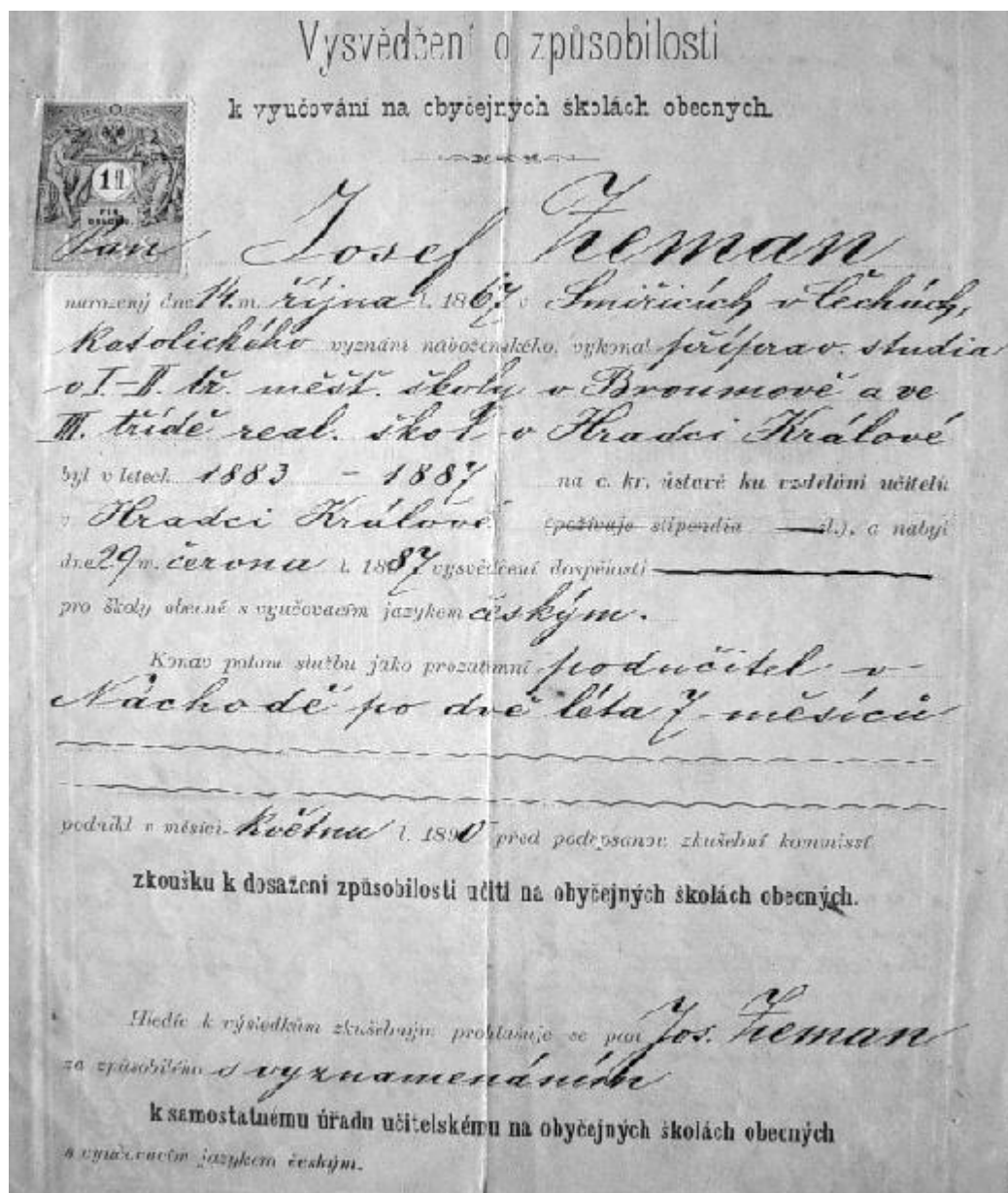
Příloha 10: Kondolence Alice G. Masarykové k úmrtí Hedviky Zemanové Zemanové (sign. A2198/1 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Příloha 11: Zemský spolek pre pečlivosť o slabomyselných na Slovensku zaslal Zemanovi v r. 1933 žádost o svolení pojmenovat právě vznikající spolkovou knihovnu Zemanovým jménem (A2066 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

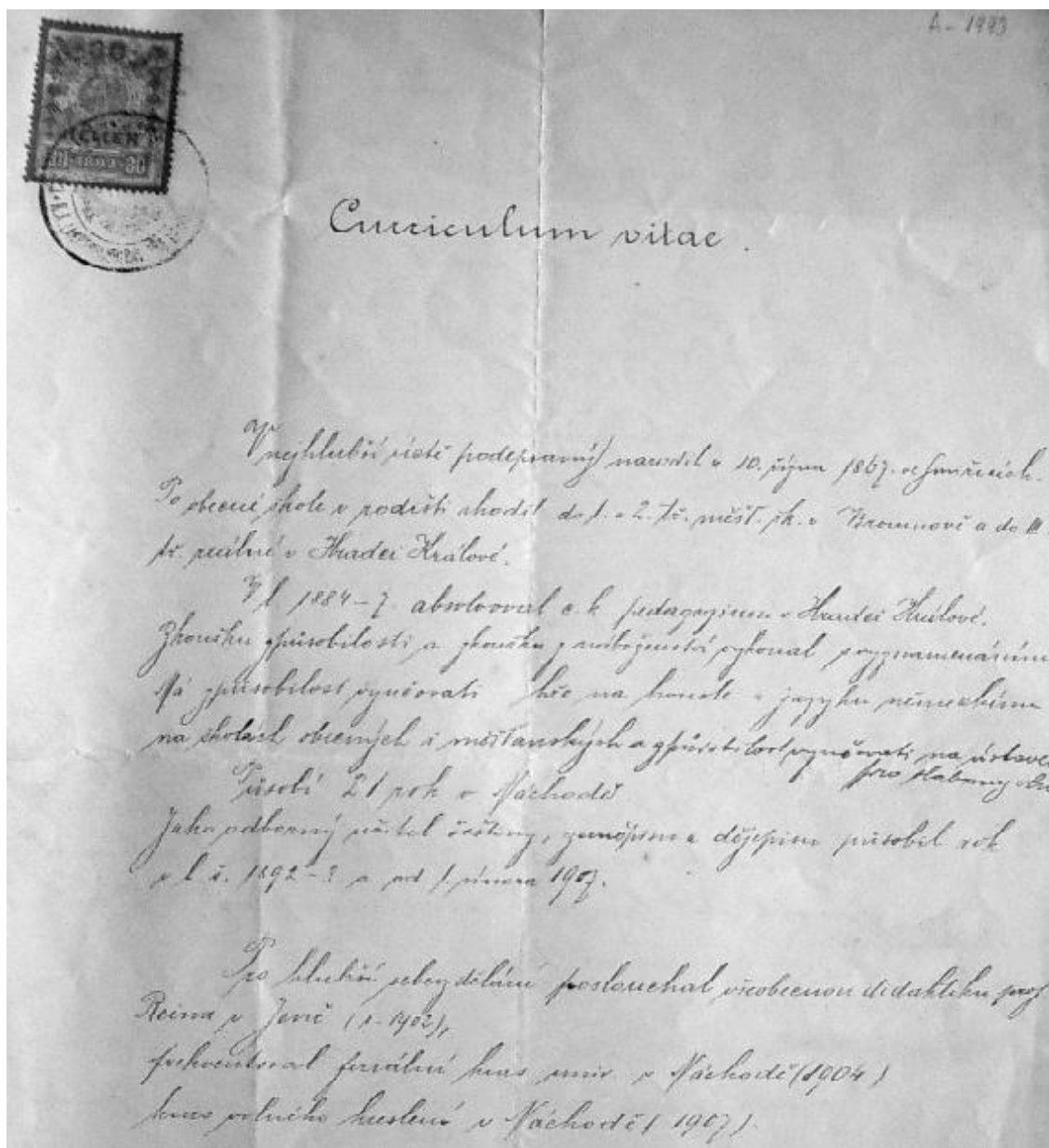
Příloha 12: Titulní strana Výroční zprávy spolku ČST (1946) s rukopisnou poznámkou J. Zemana: „*A. Muchova kresba dívky z hradčanského ústavu*“ (sign. A1837 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Příloha 13: Gratulace PEDF UK k Zemanovým 90. narozeninám s podpisem Miloše Sováka (1905-1989) (A2149/8 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

PŘÍLOHY

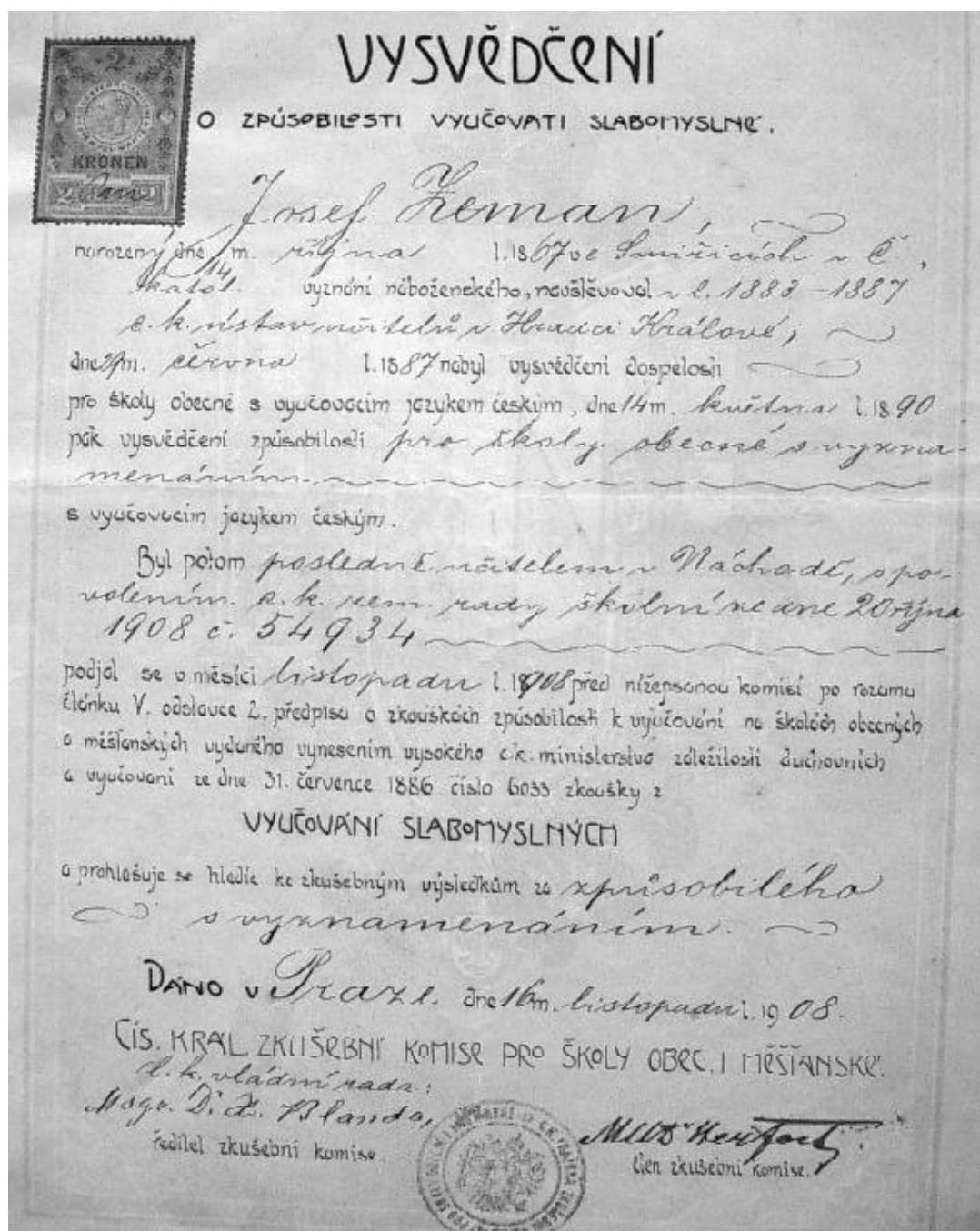
Příloha 1: Vysvědčení o způsobilosti vyučovat na školách obecných, zkouška dospělosti vykonána dne 29. června 1887 v Hradci Králové (sign. A2003, pozůstalost JZ, depozitář Smířice)

Příloha 2: Úvodní část rukopisu Curriculum Vitae J. Zemana, datovaného 7. dubna 1906 (sign. 1993, pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Příloha 3: Josef Zeman se zúčastnil v r. 1907 Kurzu volného kreslení v Náchodě (sign. A2014 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Příloha 4: Vysvědčení o způsobilosti vyučovat slabomyslné, zkouška vykonána 16. listopadu 1908. Za zkušební komisi podepsán MUDr. Herfort (sign. A2006, pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Čís. král.
zemská školní rada
pro království české.

Čís. 12.846 1909.
z. s. r.

V Praze, dne 3. března 1909

Paní

Josefu Zemanovi,
učiteli chlapecké školy měšťanské

Náchodě.

Pán správce z. k. ministerstva kultury a
vzdělávání jmenoval Vás výnosem ze dne
26. ledna 1909, č. 16, z. k. okresním školním
inspektorem pro české školy školního okresu
chotěbořského a povolil Vám cestovní a řídící
průběh ročníku čtrnácti set (1400) korun, kteráž
Vám právě jako Vaše ostatní služební příjmy
vypláćeti bude z. k. berní úřad v Chotěboři.

Příloha 5: Jmenování Josefa Zemana okresním školním inspektorem pro české školy školního okresu chotěbořského v r. 1909 (A2017 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Ředitelství
zkušební komise
pro školy obecní i městské
v Praze.

Č. 230/29.

V Praze dne 30. listopadu 1922.

Panu

Josefu Zemanovi,
okr. škol. inspektoru, přidělenému
minister. škol. a nář. osvěty,
v Praze.

Ministerstvo školství a národní osvěty jmenovalo
Vás výnosem ze dne 2. listopadu 1922, číslo 116136
členem a examinátorem z vyučov. slepých
zdejší zkušební komise na tříletí od počátku školního
roku 1922/23 do konce školního roku 1924/25, o čemž se
vědomost dává.

Ředitel:

Příloha 6: Jmenování J. Zemana členem zkušební komise z vyučování slepých v r. 1922 (sign. A2033 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

Usnesení senátu

Národního shromáždění republiky Československé

k vládnímu návrhu zákona (tisk 700)

o pomocných školách (třídách) (tisk 760).

Senát Národního shromáždění republiky Československé přijal v 152. schůzi dne 13. listopadu 1928 tuto osnovu zákona:

Zákon

ze dne 24. května 1929

o pomocných školách (třídách).

Národní shromáždění republiky Československé usneslo se na tomto zákoně:

O účelu a zařízení pomocných škol (tříd).

§ 1.

Pomocné školy (třídy) zřízeny jsou k tomu, aby dětem ve věku školou povinném, o nichž bylo úředně zjištěno, že se pro nedostatek duševních schopností nemohou s náležitým úspěchem vzdělávat v obecné škole, jež však jsou vzdělání schopny, poskytovaly výchovy a nejpotřebnějšího vzdělání, kterého jinak dětem pravidelně vyvinutým poskytovat má obecná škola.

Příloha 7: Zákon o pomocných školách (třídách) ze dne 24. května 1929 § 1 (Archiv KPR, fond KPR, protokol L, inv. č. 833 „Zákon z 24. května 1929 o pomocných školách (třídách)“, č. j. 462/29, kart. 20)

KANCELÁŘ
PRESIDENTA REPUBLIKY

Číslo: L L 462 / 29.

Presidium ministerské rady za-
silá zákon, usnesený Národním
shromážděním dne 24. května 1929
o pomocných školách /tříkách/

Lhůta dle § 47.úst.l.končí
dne 29.června 1929.
/Dodáno vládě dne 29.V. 1929./

Dřívější spis L 444 /29.
Pozdější spis L /2.

Zákon ze dne 24.V. 1929 č. 86 Sb.z.s.n.

] k podpisu panem presidentem.

Souhlasné usnesení obou sněmoven prokázáno /§42.úst.l./.

Zákon jest podepsán předsedou vlády a ministrem školství
a národní osvěty, . pověřenými jeho
výkonem v souhlase s prováděcí doložkou, obsaženou v § 23
21.- zákona /§§ 50 a 51 úst.l./.

Proti obsahu zákona není námitek ani po stránce formální,
ani věcné.

Doporučuje se proto, aby pan prezident republiky zákon po-
depsal.

V P r a z e , dne 6.června 1929 ,

---oooOooo---

Pan prezident podepsal zákon v-Pravě-lánsceh Židlochovicích
dne 17.června 1929.

Příloha 8: Zákon o pomocných školách (tříkách) ze dne 24. května 1929 podepsal prezident republiky T. G. Masaryk 17. 6. 1929 v Židlochovicích (Archiv KPR, fond KPR, protokol L, inv. č. 833 „Zákon z 24. května 1929 o pomocných školách (tříkách)“, č. j. 462/29, kart. 20)

I. kurs pro učitele z péče o děti tělesně vadné.

Čís. jed. 95.

1930.

Frekventační vysvědčení.

Josef Zeman, okresní školní inspektor
ministerstvu školství a národní osvěty

v P r a z e

účastnil se prvního kursu pro učitele z péče o děti tělesně vadné, který byl Svazem československých spolků pro péči o zmrzačené s podporou ministerstva školství a národní osvěty podle výnosu ze dne 14. května 1930, čís. 68.391/30-I., uspořádán v době od 6. do 8. prosince 1930 v posluchárně II. chirurgické kliniky v Pražském sanatoriu v Podolí a obsahoval přednášky na druhé straně uvedené.

V Praze dne 8. prosince 1930.

Josef Zeman
Správce kursu

Příloha 9: Vysvědčení dokládající účast Josefa Zemana na I. kurzu pro učitele z péče o děti tělesně vadné konaného 6. – 8. prosince 1930 (sign. A2007 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

LÁNY

30. dubna 1933.

Pan
zem. insp. Zeman
v Praze .

Vážený pane inspektore,

zpráva o úmrtí Vaší
milé choti velmi mě dojala. Vzpomínám na
hezke chvíle u Vás v Náchodě. Přijměte naši
neličenou soustrast a buďte tak laskav a
předejte ji též sourozencům i matce své
choti..

V upřímné úctě

Alice Masaryková

Dr A. G. Masaryková.

Příloha 10: Kondolence Alice G. Masarykové k úmrtí Hedviky Zemanové (sign. A2198/1
pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

ZEMSKÝ SPOLOK PRE PEČLIVOSŤ O SLABOMYSELNÝCH NA SLOVENSKU.

Č. j. 14/33.

V Trenčíne Vajanského 30, dňa 21. januára 1933.

PREDMET: Zemanová knižnica úchyľnej mládeže, pri Zemskom spolku pre

PRÍLOHA: pečlivosť o slabomyseľných na Slovensku. Súhlas.

K číslu

zo dňa 19

Slovutný pane min. inšpektore!

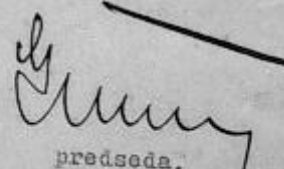
Na mimoriadnom valnom zhromaždení nášho spolku, konanom dňa 12. januára t. r., jednoducho bolo usnesené poprosiť Vás o súhlas, aby pri našom spolku tvoriaca sa knižnica niesla Vašim otčeným menom. Keď Vám toto sdeľujeme, účtujeme Vás prosíme, aby ste nám laskavo dovolil pomenovať našu knižnicu tým menom, ktoré si získalo zásluhu nielen na poli pečlivosti o deti úchyľné vôbec, ale ktoré je i úzko späté so vznikom a vývojom nášho mladého spolku.

Prosíme Vás o kladnú odpoveď, sme s prejavom dokonalej úcty

za:

tajomník.

predseda.

Příloha 11: Zemský spolek pre pečlivosť o slabomyseľných na Slovensku zaslal Zemanovi v r. 1933 žádost o svolení pojmenovat právě vznikající spolkovou knihovnu Zemanovým jménem (A2066 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

A-1837

XXXII.
VÝROČNÍ ZPRÁVA
spolku
ČESKÝ SLEPECKÝ TISK
Praha II, Krakovská 21
za rok 1946

*A. Muchova
kresba
dílo
z hradčanského
ústavu.
Jiříkova dopisy*

Příloha 12: Titulní strana Výroční zprávy spolku ČST s poznámkou J. Zemana „A. Muchova kresba dívky z hradčanského ústavu“ (sign. A1837 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)

DĚKANSTVÍ PEDAGOGICKÉ FAKULTY UNIVERSITY KARLOVY

VYSOKÁ ŠKOLA PEDAGOGICKÁ V PRAZE
ÚSTAV PRO DEFEKTOLOGII

Praha II, M. Rettigové 4.

Číslo: 45/57-A

Přednosta: Prof. MUDr. et PhDr. M. Sovák
PRAHA I, Kaprová 14 - Telef. 662-72

V Praze dne 12. října 1957 .

Věc: ---

K čís.: ---

PHL.: ---

Vážený pan

Josef Z e m a n ,
zasloužilý školský pracovník
J á n s k é L á z n ě .

Vážený pane inspektore,

u příležitosti tak vzácné,
jakou je dovršení devadesáti let Vašeho života, bohatého ne-
únavnou prací ve prospěch defektních dětí, dovoluujeme si Vám
upřímně poděkovat za celé Vaše životní dílo, jímž jste budo-
val organizační i vědecké základy československé defektologie.
Pořádání I. celostátní defektologické konference s mezinárodní
účastí a zahájení mezinárodní spolupráce v defektologii jsou
jen přirozeným pokračováním Vaší celoživotní práce.

K Vašemu životnímu jubileu posíláme Vám gratulaci
s přáním, abyste se v plné pohodě a svěžesti těšil jako dobrý
hospodář z bohatých výsledků své práce.

Vaši oddaní

M. Sovák

Příloha 13: Gratulace PEDF UK k Zemanovým 90. narozeninám s podpisem Miloše Sováka (1905-1989) zakladatele československé logopedie a prvního vedoucího katedry speciální pedagogiky PEDF UK (A2149/8 pozůstalost JZ, depozitář Smiřice)